

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Folk
og
Kultur
1984**

Folk og Kultur

*Årbog for Dansk
Etnologi og Folkemindevidenskab
1984*

*Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder
København 1984*

Folk og Kultur

*udgives med støtte fra Arthur Christensens og hustrus folkemindesfond
og Statens humanistiske forskningsråd*

Redaktion:

Bengt Holbek, Poul Høst Moustgaard, George Nellemann, Iørn Pio

Redaktionssekretær: Jytte Gravesen

Manuskripter og bøger til anmeldelse sendes til:

Folk og Kultur, c/o Nationalmuseets 3. Afd., Brede, DK-2800 Lyngby

Abonnement tegnes hos:

Foreningen Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindesamling,

Birketinget 6, DK-2300 København S

Trykt hos: Gullanders Bogtrykkeri A/S, Skjern

ISSN 0105-1024

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse:

Mag. art. Carsten Bregenhøj, Dansk Folkemindesamling, premierløjtnant Knud Bødker, Feldballe, kgl. skovrider Kristian Elmquist, Fussingo, museumsinspektør Birte Friis, Nationalmuseets 3. afdeling, dr. phil. Gustav Henningsen, Dansk Folkemindesamling, phil. dr. Annikki Kaivola-Bregenhøj, Valby, bibliotekar Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling, museumsinspektør George Nellemann, Nationalmuseets 3. Afd. (formand for årbogsudvalget), landsretssagfører Kaj Nielsen, Gentofte, musiketnolog Svend Nielsen, Dansk Folkemindesamling, museumsdirektør Niels Oxenvad, Odense Bys Museer, mag. art. Iørn Pio, Dansk Folkemindesamling (formand), museumsdirektør Alan Hjorth Rasmussen, Nordsømuseum, Hirtshals, forfatteren, cand. psych. Jens Sigsgaard, Hohe (formand for udvalget for børnefolklore), bibliotekar Lise-Marie Kofod, Nationalmuseets bibliotekstjeneste.

Forfattere i denne årgang:

N. H. Frandsen (født 1944), cand. mag. i historie og engelsk. Har skrevet om lokalhistoriske emner. Leder af Lokalhistorisk Arkiv for Tølløse Kommune. Adresse: Hørsholmgade 18 B, 4., 2200 København N.

Gustav Henningsen (født 1934), mag. art. i folkemindevidenskab 1962, dr. phil. på afhandling om spanske inkvisitions hekseforfølgelse. Artikler om folketro, -skik og -digtning. Adresse: Dansk Folkemindesamling, Birketinget 6, 2300 København S.

Ena Hvidberg (født 1939), mag. art. i europæisk etnologi. Undervisning på Institut for Folkelivsforskning i Brede. Har især beskæftiget sig med forstadslivets kultur. Arbejder desuden med beskrivelse af Københavns amts kulturhistoriske udvikling og med den kulturhistoriske udvikling i hovedstadsregionen til brug for fredningsplanlægningen. Adresse: Tonysvej 36, 2920 Charlottenlund.

Birgitte Seider (født 1951), cand. phil. i dansk fra Københavns Universitet 1980. Ansat ved Dansk Folkemindesamling aug. 1983 – marts 1984. Adresse: Jul. Thomsens Plads 2, 4., 1925 København V.

Nils Vollertsen (født 1956), lærer, stipendiat ved studieafdelingen i Flensborg 1981–83, fra 1981 medredaktør af *Treklang*, medlem af Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, underviser på de danske skoler i Garding og Skt. Peter i Sydslesvig. Har skrevet SPS, Socialdemokratiet og det danske mindretal (1983), desuden artikler om det danske mindretal efter 1945 og om dele af Sydslesvigs økonomiske historie. Adresse: Süderstrasse 1, D-2253 Tönning.

Indhold

Birgitte Seider: Ømme postkort	5
N. H. Frandsen: Visen om krybskyttens død	26
Nils Vollertsen: Fiskerlejet midt i købstaden	34
Ena Hvidberg: Vis mig hvordan du bor – og jeg skal sige dig, hvem du er	52
Gustav Henningsen: Sort magi, spådomskunst og heksemishandling 1855	75

Dansk folkekultur 1983

En selektiv bibliografi.

Af Else Marie Kofod.

Redaktionen afsluttet 1. marts 1984	85
---	----

Anmeldelser og oversigter

A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller. Et liv i statens og kirkens tjeneste 1889–1981. Bodil K. Hansen	94
Kjære Broder. Brev fra husmand Terkel Kristensen 1860–1918. Bodil K. Hansen	94
Christen Olsen: Erindringer af mit liv 1799–1868. Bodil K. Hansen	96
Svend Aage Andersen: Dansk Arbejderkultur. Grundtræk af dansk arbejderkultur og arbejderlitteratur i perioden fra 1870 til 1930. Poul Balle-Petersen	97
Bent Blüdnikow og Henrik Stevnsborg: København 1790. Billeder af dagliglivet. Eske K. Mathiesen	98
Folklore och nationsbyggande i Norden. Inge Adriansen	98
Asbjørn Klepp: Nordlandsbåter og båter fra Trøndelag. Max Vinner	99
Hans Larsen, Ole Mortensøn, Jens Møllerup: En købmandsgård gennem 200 år – Bays Gård i Rudkøbing. Kjeld Kayser	101
Dorthe Falcon Møller: Kortregistrant over Storstrøms Amt indtil omkring 1900. Holger Rasmussen	102
Mogens Birger Møller: Tekstilhåndbogen. Else Østergård	102
George Nellemann: Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. Et studie af landarbejder-indvandringen 1893–1929 og indvandrernes integration i det danske samfund i to generationer. Jacques Blum	103

Nordisk bibliografi for folkelivsforskere 1980.	
Svend Aage Andersen	104
Ellen Damgaard: Peder Lykke. En husmand på heden.	
Gudrun Gormsen	105
Margit Baad Pedersen: Købmand og høker på landet. En ny erhvervsgruppe og dens rolle – økonomisk, socialt og kulturelt 1850–1900.	
Ellen Damgaard	107
Joan Rockwell: Evald Tang Kristensen. A lifelong Adventure in Folklore.	
Else Marie Kofod	108
Skattegraveren. En Evald Tang Kristensen antologi.	
Else Marie Kofod	111
Chr. Stenz: Dansk lærer i grænselandet.	
Jørgen Køster	112
Vestsjællands Amt. Et kulturhistorisk bidrag til fredningsplanlægningen.	
Annette Vasström	113
Richard Willerslev: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850–1914.	
Else-Marie Boyhus	114
Vonsild kirkebog 1659–1708.	
Eske K. Mathiesen	115
Bent Østergaard: Indvandrernes Danmarkshistorie.	
Else-Marie Boyhus	116
Annikki Kaivola-Bregenhøj: Bondebryllup.	
Annette Vasström	117
Kvindekultur.	
Birgitte Rørbye	119
Beth Grothe Nielsen: Letfærdige Quindfolk – om Gisle Nielsdatter og andre barnemordersker.	
Birgitte Rørbye	120
Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900.	
Birgitte Rørbye	121
Palle Petersen: Bønder. Fra fællesskab til andelsselskab 1700–1900.	
Landbohistoriske billeder. Akvarelsamlingen på Tune Landboskole.	
Margaretha Balle-Petersen	122
Den ideologiske husflid. Husfliden i andelstiden.	
Margaretha Balle-Petersen	122
Th. Th. Hove: Tørvegravning i Danmark. Fra håndgravning til moseindustri – udvikling og vilkår.	
Ulla Thyrring	124
Fejekosten og surdejen; civileseringsprocesser i Europa 1200–1800.	
Jens Henrik Koudal	125
Kirsten Sass Bak, Elsemarie Dam-Jensen, Birgit Lauritsen: Æ har hører ... Sønderjyder synger. Et visehæfte.	
Karsten Biering: Med C. Jensen og hans sønderjyske spillemænd.	
Eske K. Mathiesen	126
Vibeke Stybe: Fra billedark til billedbog.	
Ib Varnild	128
Indsigelse	129
Indsendt litteratur	130

Ømme postkort

– en kærlighedshistorie fra århundredeskiftet

Af Birgitte Seider

I 1975 fik Dansk Folkemindesamling overdraget en omfattende postkortsamling (ialt 306 kort) fra perioden 1903–15. Den stammede fra et ægtepar, Anna og Johan Larsen i København, og det viste sig, at den dels bestod af postkort fra venner og familie til ægteparret, dels – og det var langt størsteparten af samlingen (231 kort) – indeholdt en korrespondance mellem Anna og Johan, koncentreret om deres forlovelsestid, årene fra 1907 til 1909, hvor de blev gift.

Kort nummer 4, 5 og 6 af tysk serie fra Johan til Anna (udateret). På kort nummer 4 skriver han frydefuldt/forarget til hende: »Er den ikke hamber?«.

Copyright by Theodor Eismann, New-York

Copyright by Theodor Eismann, New-York

Copyright by Theodor Eismann, New-York

Copyright by Theodor Eismann, New-York

Copyright by Theodor Eismann, New-York

Copyright by Theodor Eismann, New-York

En komplet postkortserie, fremstillet i USA. Historiens pointe er karakteristisk for de fleste af serierne i materialet.

Postkortene viser, hvordan deres følelser for hinanden udvikler sig, og samtidig afspejler de en af tidens helt store diller, nemlig brugen af *postkortserier*, i reglen på 6 kort, der i fotografier eller tegninger viser en række situationer, som tilsammen fortæller en lille historie – hyppigst med erotiske, pikante undertoner. Disse serier har som agerende en mand og en kvinde, og pointen i historien går som regel ud på, at manden ved sin ihærdighed og charme (!) overvinder den dydige, tilbageholdende piges modstand, så hun bliver føjelig og gør hvad *han* vil. De fleste af billedserierne standser dog der, hvor parret omfavner og kysser hinanden, men der er enkelte undtagelser, og af og til bliver pointen drejet over i det platte eller barokke – se eksemplet på s. 5, hvor ungersvenden er lige ved at få sin vilje med den skønne, hvorpå det hele ødelægges, fordi broen braser sammen under deres forenede anstrengelser!

At Anna og Johan har fundet de – efter datidens målestok – noget vovede serier morsomme, fremgår af den store hyppighed, hvormed de optræder i materialet (ialt 21 komplette serier á 6 kort, samt en del ukomplette serier).

I en periode, hvor telefonen var en sjældenhed, benyttede folk sig naturligvis i vid udstrækning af det skrevne ord, når de skulle meddele sig til hinanden, og til korte beskeder var postkort ideelle. Det vidste postkortproducenterne, og de udnyttede og opdyrkede markedet ved at fremstille så attraktive og spændende postkortmotiver som muligt. Foruden serierne vrimlede det med forskellige andre genrer: fotografier af berømte skuespillere i deres store roller, smukke udenlandske som indenlandske varietéstjerner i mere eller mindre afklædt stand, gengivelser af kunstværker fra de store museer (producenterne nærede især forkærlighed for at afbilde nøgne kvindeskikkelser: det var noget, der solgte godt i en tid, hvor kroppen var tabu og som følge deraf genstand for en umådeholden interesse. Ved at gengive kunstværker – ikke levende mennesker – kunne man således imødekomme kundernes ønsker uden at overtræde pornografilovgivningen). Endvidere fandtes der topografiske kort, kort med fotografier fra aktuelle begivenheder, osv. osv. Men ideen med hele postkortserier er afgjort det bedste eksempel på, hvordan producenterne søgte at tiltrække kunderne, og rent salgsmæssigt må det da også have været en stor succes. Hvem ville for eksempel nøjes med bare at købe de tre første kort i en serie, når billedhistoriens pointe først fremgår af det sjette kort?

Ydermere var disse småerotiske serier specielt velegnede til et ganske bestemt formål: nemlig til at formidle følelser uden brug af ord. Kortenes *motiver* spillede en væsentlig rolle og kunne bruges til at udtrykke de følelser, man ifølge tidens normer og moralbegreber ikke kunne eller ikke turde udtrykke verbalt. Postkortfabrikanterne var – i lighed med tidens skillingsviseproducenter, forfattere af »brevbøger for unge elskende« og

andre følelsspekulanter – klare over, hvor svært det således kunne være for folk at sætte ord på deres ømme følelser for hinanden. Det udnyttede de suverænt, eftersom det ud fra et produktionsmæssigt synspunkt var en god forretning at fremstille såvel viser og brevformler – som postkort – der kunne afhjælpe problemet for de elskende. Med fremkomsten af disse postkortserier opstod der altså endnu en mulighed for at vise, hvilke tanker og følelser man gik og tumlede med, og som det af mange grunde faldt så vanskeligt at formulere.

Det er netop denne mulighed, Anna og Johan udnytter i deres korrespondance. I deres postkort til hinanden er der en påfaldende uoverensstemmelse mellem kortenes motiver og det, der er skrevet bagpå. Som oftest omhandler den skrevne tekst små, banale hverdagsbegivenheder – eller det kan være korte meddelelser om tid og sted for et møde o.lign.; derimod er motiverne overvejende af romantisk og/eller erotisk karakter. Man kan sige, at Anna og Johan – som så mange andre forelskede, unge par – benytter postkortet som medium på to planer: et ydre og et indre. På det ydre plan bruger de kortene som et helt praktisk kommunikationsmiddel i lighed med telefonen i vore dage – og på det indre plan fungerer de omhyggeligt udvalgte motiver som en slags budbringere, der skal »hviske« det usigelige, de kærlige, ømme og erotiske følelser i ørerne på den elskede. Sagt på en anden måde: alt det, der trængte sig på hos det forelskede par, men som de selv var for blufærdige til at give ord.

Om Anna og Johan

Anna blev født den 22. marts 1881 i København (Sølvgade). Faderen var skomagermester, men har åbenbart ikke været så velhavende, at han har haft råd til at give sin datter en uddannelse.

Anna måtte som så mange unge piger på den tid ud at tjene, og de første oplysninger om hende stammer fra Frederiksberg politis »Meldingsprotokoller for kvinder«. Ifølge disse protokoller arbejdede hun fra august 1903 til august 1906 som tjenestepige hos en grosserer Jørgensen, Enighedsvej 9 (nuværende Edisonsvej).

Derefter flyttede hun til et lejet værelse – stadigvæk på Frederiksberg – og til skiftedag den 1. maj 1907 tiltrådte hun en plads hos stadsdyrlæge Højberg, Falkoner Allé 3. Her blev hun – med enkelte afbrydelser på grund af uoverensstemmelser med herskabet – indtil brylluppet med Johan i 1909. Dog boede hun ikke i hele perioden samme sted, hvor hun tjente: fra december 1907 til juni 1908 boede hun for eksempel på et lejet værelse på Nyelandsvej – formentlig for at kunne være i fred med sin Johan uden fruens indblanding.

Johan blev født den 13. februar 1887 i Ålborg. Hans far var arbejdsmand, og man må gå ud fra, at familien har været hårdt trængt rent økonomisk – i hvert fald måtte Johan som 16-årig i 1903 rejse til København for at arbejde.

Via Københavns politis »Registerblade« fra perioden kan man følge ham på hans forskellige adresser rundt om i byen. Han er tilsyneladende flyttet meget omkring, men det fremgår ikke, om han samtidig har skiftet arbejde.

I politiets registerblade figurerer Johan med stillingsbetegnelsen øltapper, og i hele det aktuelle tidsrum – fra september 1907 til februar 1909 – var han ansat som svend hos ølhandler P. Larsen, der ejede ølforretningen »Phønix« på Sct. Pauls Kirkeplads i Nyboderkvarteret.

Også Johans bror, Vilhelm (Ville), måtte flytte til København, og de to brødre delte fra efteråret 1907 og et års tid frem et værelse i Gernersgade nr. 41.

I august 1908 flyttede Johan til Holsteinsgade på Østerbro, og året efter finder vi både Anna og Johan som logerende hos en familie på Howitzvej. Endelig – i 1910 – lykkedes det de nygifte at få deres egen lejlighed, og de flytter nu til Lille Farimagsgade på Østerbro. Det seneste postkort sendt til ægteparret Larsen på denne adresse stammer fra 1915, og dermed ophører alle vidnesbyrd om familien – i hvert fald de vidnesbyrd, som kan udtrages af den efterladte postkortsamling.

Om Anna og Johans brug af postkort

Anna og Johan mødte hinanden i sensommeren 1907, og den 10. september skriver han det første postkort til hende. Kortets tekst bærer tydeligt præg af, at bekendtskabet er meget nyt: de er De's, tonen er noget formel – han bekræfter simpelthen en aftale med hende – og endnu er der ikke mange tegn på forelskelse (men han kan dog alligevel ikke dy sig for at slutte med at kalde hende »lille Snut«).

Derimod er kortets motiv ikke ganske neutralt. Det viser et fotografi af en af tidens store skuespillere, Martinius Nielsen, og når Johan vælger at sende Anna et billede af en mand med en så markant maskulin udstråling, kan man ikke få andet indtryk, end at han ønsker at give hende tydelige signaler om sit køn. Anna reagerer da også prompte på disse signaler. Hendes svarkort til Johan viser en meget smuk varietéstjerne, og meningen er vel, at hun på samme måde vil formidle sin kvindelighed til ham. Det er i det hele taget karakteristisk for den første måned af forbindelsen mellem dem, at de hver især er meget ivrige efter at markere deres køn overfor hinanden via postkortmotiverne.

Sidst i september er de åbenbart blevet mere fortrolige med hinanden.

Johans første postkort til Anna (10/9-07) og hendes svarkort til ham.

De opfinder snart den lille leg med at udveksle betydningsladede billed-historier pr. post, og fra nu af og indtil brylluppet halvandet år senere flyder der en sand syndflod af postkort mellem de to.

Tilsyneladende er det Johan, der først finder på at bruge en hel serie postkort med kærlige scener mellem en mand og en kvinde – vel fordi han som den første af de to føler et stærkt behov for at meddele sine ømme følelser til den udkårne. Der er ingen tvivl om, at Johan meget hurtigt er blevet dybt forelsket i Anna – det fremgår af det store antal postkort, han sender hende – og som naturligt er, ønsker og håber han på en mere intim forbindelse med hende. At ønsket endnu ikke er gået i opfyldelse, vidner den første serie, han sender hende, om: de seks kort fra perioden september-oktober 1907 indeholder i modsætning til senere serier ikke en historie med mere eller mindre åbenlys erotisk pointe, men viser et ungt par i forskellige romantiske situationer. Karakteristisk nok er parret afbildet som brystbillede – bæltstedet og det, der findes derunder er ikke med på disse fotografier. Johan vover endnu ikke at lade sine postkortmotiver fortælle Anna ligeud, hvad det er, han vil, men lader dem forsigtigt vise hende, hvad man kunne kalde en slags forspil til det egentlige. For at gøre det så

Kort nummer 1 og 2 fra Johans første serie til Anna.

tydeligt som muligt for hende, identificerer han direkte parret på billederne med sig selv og Anna: på seriens to første kort (26/9 og 30/9-07) skriver han på fotografierne »Du kan ikke frage at det ligner os« og »Er vi ikke søde?«.

En skønne dag nåede Johan sit mål, og morgenen efter skriver han til Anna:

Mandag Morgen Kl: 7 [28.10.07]

Min inderlige kære Anna!

Tak baade for i Gaar og i Dag det var jo meget rart siger du ikke selv det mit lille Lam. Jeg er lige kommen hjem kl. er 1/4 i 7. Jeg er flink til og skrive til dig men derfor skal du ogsaa være en sød lille Pige for du kan være det naar du selv vil. Jeg hører nok et lille Ord fra dig inden Onsdag du ved jo jeg bliver saa glad hvergang der kommer et lille Kort fra dig af. Vilhelm er gaaet paa Arbejde. Til Slut de varmeste og kærligste Hilsener til dig min Skat fra din bedste Ven Johan som elsker dig til sidste Stund. 1000 Kys til dig min Skat.

Herefter ændrer Johans valg af billedhistorier sig hurtigt. I stedet for serier, der viser det mere uskyldige kæleri over bælttestedet, vælger han nu ikke sjældent postkortmotiver med åbenlyse hentydninger til det, der er sket mellem dem, og som han øjensynlig til stadighed har i tankerne, selv om det aldrig berøres med ét ord i postkortenes tekster.

Det er afgjort Johan, der er mest opfindsom i sit valg af postkort. Det er tydeligt, at han med liv og sjæl går op i deres fælles leg med at udvælge de mest rammende motiver til hinanden. Allerede et par måneder efter at han har indledt denne leg, forærer han Anna et postkortalbum (3/12-07) og opfordrer hende på denne måde til at gemme serierne, så de senere kan have glæde af at tage dem frem og betragte dem. Han minder hende ofte om det, og den 27. december 1907 skriver han for eksempel:

»... Jeg sender dig nu N. 6 af denne Serie og jeg har allerede købt en anden Serie til dig du skal jo have noget og fylde Albummet ud med ikke sandt min Skat...«.

Hjærtligt velkommen! Johan.

Eksempler på postkort, hvor kvinden undtagelsesvis er initiativtager. (Johan til Anna, 1908).

Johan anskaffede sig også selv et album for at opbevare de serier, han forventede at få fra hende.

Anna er noget mere tilbageholdende såvel i sit motivvalg som med det at skrive kort overhovedet. Johan beklager sig gang på gang over, at hun ikke skriver til ham, og en simpel optælling af kortene fra perioden viser, at det ikke bare er tom snak fra hans side: af de 231 kort, der udgør kæresteparrets korrespondance, skrev Johan mere end dobbelt så mange som Anna (henholdsvis 158, heraf 15 komplette serier og 73, heraf 6 komplette serier). Hun er også temmelig længe om i det hele taget at blive fanget ind af ideen med at bruge billedhistorier, og i lang tid vedbliver hun med at anvende enkelte postkort, der ganske vist er langt fra at være neutrale, men som alligevel ikke udtrykker ret meget om hendes ømmere følelser for sin kæreste. Hun vælger som oftest billeder af smukke skuespillerinder/varietetstjerner, og der er ingen tvivl om, at hun – ligesom Johan – bevidst identificerer sig med personerne på postkortene. Her altså med de unægtelig meget attraktive teater- og varietetstjerner, som hun således stadigvæk bruger til at understrege sin egen kvindelighed overfor Johan.

Da Anna endelig begynder at sende billedserier til Johan, vælger hun motiver, der adskiller sig en hel del fra hans. De serier, hun bruger, er meget anstændige, og hun forsøger ikke på noget tidspunkt ad den vej at hentyde til den erotiske forbindelse med Johan. Derimod giver hun ved sit valg af motiver udtryk for en romantiseret, lidt ugebladsagtig opfattelse af sit kærlighedsforhold til ham. Hun vælger typisk serier med stemningsfyldte måneskinsture, frokoster i det grønne, osv. osv. – og gerne motiver med piger, der i overensstemmelse med det gode, gamle kønsrollemønster dydigt vægrer sig ved mandens tilnærmelser for så alligevel at give efter tilsidst. Det vildeste, personerne i Annas serier foretager sig, er dog at omfavne og kysse hinanden (på kinden!).

De følelser, Anna ønsker at give udtryk for med sine postkortbilleder, er i modsætning til Johans ikke i så stor udstrækning de fysiske. Som man kan se, indtager hun en mere ærbar og passiv holdning til den kødelige side af deres kærlighedsforhold, og hendes tanker kredser i højere grad om det, man kunne kalde den uskyldige flirt i romantiske omgivelser. Af og til må hendes passivitet have gået Johan lidt på, for han sender hende flere gange små stikpiller i form af avancerede postkort, hvor kvinden undtagelsesvis har initiativtagerens rolle, og hvormed han antagelig udtrykker sit lønlige håb om, at Anna en gang imellem vil vise sig som den aktive part i forholdet. Men hun opfører sig fortsat i overensstemmelse med den traditionelle kvinderolle (i hvert fald i sit valg af postkortmotiver). Hun kender grænserne for det tilladelige og går aldrig over strengen i sine følelsetilkendegivelser overfor Johan.

Fredag Morgen Kl:4 [29.11.07]

Min kære elskede Anna!

Jeg er lige kommen hjem, saa vil jeg alligevel skrive et par Ord til dig dog det ikke er min Tur til og skrive hvorfor skriver du ikke et par Ord til mig din Tid er maaske saa optaget saa du ikke kan, eller maaske jeg ikke er værdig og skrive til. Kære Anna jeg kommer ud til dig i Aften altsaa Fredag Kl:9, men jeg skal nok gaa straks da jeg er søvnig det har været en bevæget Aften kan du tro. I Haab om du ikke har slaaet Takker af mig endnu er jeg din hengivne Johan.

Fredag Aften Kl:10 [29.11.07]

Kæreste Anna!

Tak for Brevet jeg har modtaget. Ja det var en stor Skuffelse jeg ikke maatte komme ud og se til dig i Aften jeg havde endog glædet mig til det i Aften men den Glæde var jo kun kort. Det skal være mig en stor Glæde hvis jeg maa komme ud til dig paa Søndag Aften du skal nok faa et par Ord til Søndag Morgen.

Kærlig Hilsen fra din Johan.

Skriv endnu engang et lille Ord til mig Søndag Morgen.

Lørdag Aften Kl:11 [30.11.07]

Min kære Anna!

Jeg kommer altsaa ud til dig i Morgen Aften Kl:9 saa kan jeg jo nok vente til du er færdig vi behøver jo ingen Steder gaa hen hvis du ikke syntes det. Det er jo ellers din Frisøndag nu haaber jeg ikke jeg faar Afbud i Morgen at jeg ikke skal komme for saa bliver jeg ked af det. Til slut kærlig Hilsen og modtag ogsaa et Godnatkys fra din Johan.

Nu har du dem alle 6 paa 8 Dage, er jeg saa ikke flink til og skrive.

Anna og Johan giftede sig i 1909. Vi kender ikke den nøjagtige dato for brylluppet, men det har sandsynligvis fundet sted om foråret. På Johans fødselsdag, den 13. februar, sender Anna ham i al fald et lykønskingskort med et fotografi af et brudepar, og det er rimeligt at antage, at hun dermed hentyder til det nært forestående bryllup med ham. Herefter ophører korrespondancen af gode grunde, og vi har ingen yderligere oplysninger om ægteparret med undtagelse af et enkelt postkort fra Johan til Anna sendt fra Rødvig på Stevns den 23. juni 1913. Heraf fremgår det dels, at ægteparret har fået deres første barn, dels at Johan har måttet tage arbejde udenfor København. Derudover ved vi intet om deres videre skæbne, men deres kærlighedsforhold står levende aftegnet i de postkort, de sendte hinanden, og som heldigvis er blevet bevaret. De følelser, vi her har set komme til udtryk, viste sig at kunne bære, kærlighedshistorien endte lykkeligt, og Anna og Johan har sikkert i mange år derefter haft stor fornøjelse af at tage albummet frem for at betragte deres »ømme postkort«.

Anna og Johans postkortserier

På grund af materialets store omfang har det været nødvendigt at foretage en kraftig udvælgelse af de serier, der skal tjene som illustration af Anna og

Johans kærlighedshistorie og deres måde at vise hinanden følelser på. Jeg har udtaget et repræsentativt antal kortserier, men af pladshensyn er det desværre ikke muligt at vise de komplette serier på 6 kort. Jeg har derfor valgt at gengive 3 kort fra hver serie, dog således at det sidste kort altid er taget med, og historiens pointe tydeligt fremgår.

Tirsdag d. 3/12 [07]

Min kæreste Johan.

Jeg er lige kommen hjem fra min Søster og Kl er 10 1/2 og bliver meget forbavset over den store Pakke der ligger paa mit Bord. Kære Johan det er dog alt for galt saa du er opmærksom mod mig dette her havde jeg rigtignok ikke ventet blot du nu ikke selv skal komme til at savne noget derved. Jeg haaber enten vi skal i Teateret eller ej at vi skal være sammen i Morgen Aften. Tak for sidst. Du skulle have haft dette Kort straks i Morgen tidlig men jeg ved ikke hvor der er en Postkasse. Venter et Par Ord fra dig i Morgen hvor vi skal mødes. Har ikke hørt noget til C. Hils din Familie og tusinde Hilsener og Tak for Albummet til dig min Skat fra din egen Anna. Her er det første af en Serie som var tiltænkt dig.

Fredag Aften [06.12.07]

Kære lille Johan.

Allerførst Tak for i Aftes. Det var et yndigt Stykke rigtigt taget ud af det daglige Liv. Hvorledes kom du hjem? Jeg haaber godt du har vel været rigtigt godt søvning i Dag af at komme sent i Seng 2 Aftener i træk. Saa kommer du vel en Tur herud Søndag Eftermiddag. Jeg skal nok være hjemme. Hils V. og din Søster og tag selv en Masse Hilsener fra din egen Pige.

Jeg glemte Brevet i Morges derfor kommer det bagefter men jeg haaber du undskylder mig.

Lørdag Aften [07.12.07]

Kæreste Johan.

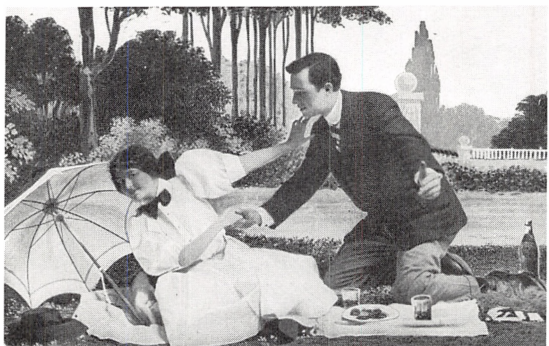
Jeg vil blot med et Par Ord lade dig vide at du ikke skal komme ud til mig i Morgen Eftermiddag da jeg ikke er hjemme. Jeg skal nemlig være Barnepige hos min Søster fra Morgenstunden af men hvis du vil være saa sød at være ud for Nr. 17 Nordre Fasanvej i Morgen Aften ved 8 Tiden skal jeg komme ned jeg haaber saa min Søster er kommen hjem. En kærlig Hilsen sendes dig fra din Anna.

Hilsen til Vilhelm, din Søster og Svoger.

Lordag Aften Kl 10 [04.07.08]

Min egen lille elskede Dreng. Hvorledes har du det min Skat? Jeg er lige bleven færdig og saa synes jeg min lille Dreng skal have et Søndags Godmorgen Kort som jeg har lovet. Ja du har vel modtaget mit Kort i Gaar. Jeg har gaaet og kigget efter Postbudet hele Dagen men han gik stadig min Dør forbi. Er du bleven noget vaad i Formiddags i det øsende Regnvejr. Vil du være saa sød at komme herud i Morgen ved 3 1/4-3 1/2 Tiden du kan tro jeg længes efter dig. Jeg ved ikke om jeg faar fri. Nu kan der ikke staa mere saa jeg maa slutte med tusinde Hilsener og Kys fra din egen tro Anna.

Fredag d. 10/7 - 08.

Min inderlig kære lille Skat.

Tak for i Aftes! Hvorledes kom du hjem? Jeg var lige ved at komme ud og overraske dig i Aften. De er nemlig ude allesammen og jeg maatte ogsaa gerne gaa, men saa syntes jeg det blev saa sent Kl blev nemlig 8 inden jeg kunde komme af Sted og saa var jeg bange for at jeg ikke skulle træffe dig hjemme saa blev jeg hjemme hos mig selv og gemte Strygetøjet fra i Gaar i Stedet. Kære lille Johan jeg sidder og ønsker blot du var her jeg længes allerede efter dig saa du kan da høre du er i mine Tanker. Ja lille elskede Skat du skal nok faa et Kort Lordag Morgen paa Sengen. Tusinde Hilsener og Kys din egen tro lille Skat.

Lørdag Aften Kl 9 [11.07.08]

Min egen lille elskede Dreng.

Godmorgen min lille Skat. Hvorledes har du sovet i Nat. Jeg havde tænkt at jeg skulde have været ude hos dig i Aften, men de er ude allesammen og saa kan jeg ikke gaa. Du havde vel ogsaa ventet mig ikke sandt min lille Skat. Gik du tidlig i Seng i Aftes. Kl var 10 da jeg gik i Seng. Har du kunnet holde Varmen i Dag. Kære lille Ven! Du kommer vel herud i Morgen ved 3 Tiden jeg skal nok se at være færdig. Dette er det sidste af Serien det ligner os ikke sandt! Nu er her ikke Plads mere derfor tusinde Hilsener og Kys til dig fra din egen tro Pige.

Lørdag Aften Kl 10 [26.07.08]

Min egen kære lille elskede Pige.

Jeg er lige kommen hjem du ser jo nok hvad Kl: er, sikken en Varme det har været i Dag det har du vel ogsaa nok mærket. Kære lille Pige hvorledes har du det ellers jeg synes som sædvanlig det er saa længe siden jeg saa dig, i Fredags var jeg et pænt Menneske jeg gik i Seng Kl:9 1/2 saa jeg fik da en god Søvn men jeg havde ogsaa meget til gode. Nu herefter skal jeg være allene med Larsen. Ejner er kommen derned hvor han var om eftermiddagen. Jeg glæder mig til i Morgen jeg saa skal være sammen med dig bare du har fri saa kan vi jo gaa ned i Esplanaden og faa vores Eftermiddagskaffe nu til slut de allerkærligste Hilsener og et lille Søndagskys fra din stadig tro Johan.

Fredag Aften 1/8-08

Kære lille Anna!

Hjærtelig Tak for Sidst jeg kom ellers godt hjem. Ville var lige kommen da jeg kom, i Gaar kom jeg til at køre i Sporvogn sammen med Ejner. Til Slut de allerkærligste Hilsener sendes dig fra din egen Johan.

Mandag Aften Kl:9 d. 11/8-08

Kære lille Anna!

Allerførst Tak for sidst jeg kom rigtig godt hjem. Jeg kommer ud til dig i Morgen Aften jeg kommer paa Cykle jeg har købt en Lygte i Dag. Ville har faaet Brev fra Stine i Dag. Nu til Slut de allerkærligste Hilsener til dig fra din egen Johan.

*Fredag Aften Kl 12 [14.08.08]
Min egen inderlig elskede Skat!
Jeg er lige kommen hjem fra Christines
Kusine og ser til min store Sorg at du
har været her for her ligger jo en Pakke
Kager. Kære Johan du kan tro jeg er ked
af at du har maattet gaa forgæves herud
i Aften. Jeg troede ikke du havde kom-
met herud i Aften da du ikke havde talt
om det, men jeg haaber du tilgiver mig
du kan trøstigt tro jeg har kun været paa
Folkvarsvej! Du maa skrive et Par Ord
til mig kære Johan for at jeg kan se at
du ikke er vred. Jeg skynder mig at
skrive for at du ikke skal gaa og være i
daarligt Humør og tro noget slemt om
mig. Til Slut tusinde Hilsener og et Kys
fra din egen tro Pige. Godnat min Skat.
Du skal nok faa Kort Lørdag.*

*Lørdag Aften Kl 9 [15.08.08]
Kære Johan!
Jeg blev rigtignok meget forbavset over
at modtage dit Kort i Formiddags. Hvad
du skriver deri forstaar jeg ikke, mener
du maaske jeg ikke er dig værdig?? Hvis
jeg havde vidst at du kom havde jeg selv-
følgelig ikke gaaet ud. Men stoler du
ikke paa mig Johan kan det jo slet ikke
nytte at vi tænker paa noget nærmere,
men jeg synes ikke jeg har givet dig
nogen Grund til at mistro mig. Vi kan jo
tale nærmere ved i Morgen hvis du har
Lyst at komme en Tur herud ved 3
Tiden. Til Slut mange Hilsener din tro
Anna.
Tak for Kagerne.*

Tirsdag Formd. [25.08.08]

Kære lille Johan!

Jeg har fri i Dag og i Aften saa jeg kommer paa Østerbro i Aften. Venlig Hilsen og paa Gensyn din egen Anna. Ellers kan du telefonere hertil.

Mandag Aften [28.09.08]

Min egen kære elskede lille Pige!

Jeg kan først lade dig vide jeg har ikke været allene i Dag. Fru Larsen var dernede da jeg kom i Morges saa han har allene taget paa Landet det kunne jo heller ikke gaa og have Forretningen lukket mens jeg gik i Byen. Jeg var herhjemme Kl. 6 1/2 hvis jeg ikke skulde have skrevet hjem saa havde jeg kommen ud til dig i Aften, men jeg maa til det for ellers faar jeg heller ikke skreven i denne Uge. Jeg skal nok hilse di Gamle mange Gange fra dig, nu sender jeg dit Fotografi med, det vil di nok synes godt om jeg kan sagtens være stolt af min lille Pige, men det er jeg ogsaa det ved du jo ogsaa nok, ikke sandt min elskede Pige. Disse her herhjemme er ved og gå i Seng nu saa jeg sidder saa ugenert og skriver det er saa dejligt. Kære lille Anna har du ventet dette Kort fra mig nu har du ogsaa faaet mange Ord fra mig i Aften det er længe siden paa en Gang. Nu kan der ikke staa mere. Tak for sidst og mange kærlige Hilsener til dig min lille Pige fra din altid tro Johan.

Jeg kommer i Morgen Aften saa hurtig jeg kan.

Lørdag Aften [03.10.08]

Kæreste lille Anna.

*Jeg kommer ud til dig ved aftalte Tid.
Jeg har faaet Brev hjemmefra og Kort
fra Ville. Hermed mange kærlige Søn-
dagshilsener fra din egen J.L.*

Onsdag Aften Kl:9 [07.10.08]

Min egen kære Anna!

*Allerførst Tak for i Aftes, jeg kom ellers
godt Hjem. Jeg har skrevet hjem i Dag,
hvis du kan saa køb det du ved nok. Jeg
kommer saa ud til dig i Morgen Aften
saa hvis du vil kan vi jo gaa os en lille
Tur. Til Slut mange kærlige Hilsener til
dig fra din hengivne J.L.*

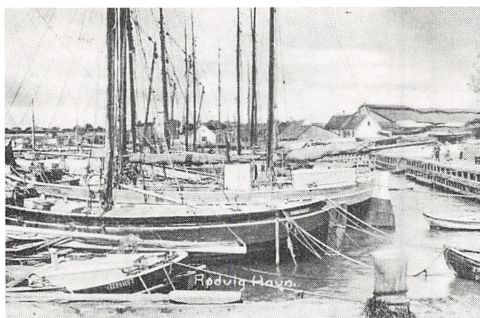

D. 13/2-09

Kære lille Johan.

*Modtag paa denne Dag mine
bedste Ønsker om alt godt i
Fremtiden.*

Din egen Anna.

D. 23/6-13

Kære lille Kone og Søn!

*Mange kærlige Hilsener sendes eder
herfra vi er paa Skovtur herud med
Godsejeren vi har nemlig Fridag i Dag
der er rigtig kønt herude.*

Eders Mand og Fader.

Summary

Tender picture postcards – a love story from the turn of the century

A comprehensive collection of 306 picture postcards from the period 1903 to 1915 was acquired by the Danish Folklore Archives in 1975. The greater part of the collection (231) consists of a correspondence between Anna and Johan Larsen and covers the period of their engagement, from 1907 until their marriage in 1909.

The collection is both illustrative of a simple courtship between two young working people, but is also an example of the early 20th century fashion of sending *postcard series* (normally 6) which tell short »stories« or romantic incidents. The development of the relationship between Anna and Johan can be seen in the way in which the themes of the postcard series shift from the innocent/romantic to the grotesque/erotic.

Johan is the more daring in his choice of themes (although Anna relaxes a little with time). However, even in the cases of his most suggestive postcard series, his correspondence refers to mundane affairs e.g. times of meetings. The pictures clearly serve the purpose of expressing the feelings that were not/could not be expressed verbally.

Johan appears at times to be encouraging Anna to be more sexually active by sending pictures with the female character taking the initiative. Anna's pictures are at all times more restrained and show romanticised and idealised situations.

The postcard series exhibit a very clear division of sexual roles in early 20th century Copenhagen courtship rituals.

Litteratur om postkort:

Klamkin, Marian: Picture Postcards. Newton Abbot, 1974.

Nørgaard, Erik: Med kærlig hilsen. København, 1968.

Nørgaard, Erik: Postkort der aldrig blev afsendt. København, 1971.

Ochsner, Bjørn: Gamle postkort – og nye. I: Jeg er samler. København, 1975. (S. 292–98.

Med litteraturhenvisninger).

Anna og Johan benyttede sig naturligvis også af frimærkesproget i deres ordløse følelestilkendegivelser overfor hinanden. Udover frimærkernes placering spillede også farven en rolle. De indrammede frimærker er røde, de øvrige grønne. (Postkort fra ca. 1910 i Det kongelige Bibliotek).

Visen om krybskyttens død

Af N. H. Frandsen

En stor del af skillingsviserne handler om en faktisk begivenhed – ulykke, mord eller brand. Som regel oplyser skillingsvisernes titelblad om tid og sted for begivenheden, og ofte er der tillige en prosaberetning på bagsiden. Men ikke alle viser har disse oplysninger, og der kan derfor opstå tvivl om, hvorvidt en vise omhandler en virkelig eller en opdigtet begivenhed.

Til de viser, der kan være tvivl om, hører visen om Krybskyttens Død, også kendt som Nederskovvisen. Personerne i visen navngives ikke, og skillingstrykkene oplyser hverken tid eller sted for begivenheden, og der er ingen prosaberetning. Visen er så almen, at mange steder i landet er blevet udlagt som visens hjemsted.

Hensigten med denne artikel er at vise, hvor visen stammer fra, hvilken virkelig begivenhed, der ligger bag den, og hvem der kan have skrevet den.

Visens tekst – i den version jeg selv har lært den på Tølløse-egnen – lyder således:

Der gik udi lunden en aften så silde
to ynglinge skønne i blomstrende vang,
men ak, det sig hændte for dem såre ilde,
de nylig sad hjemme og spøjte og sang.

Fra kærester kær
de drog med gevær
og gik udi lunden som krybskytter der.

Mod Nederskov gik de i aftenen silde,
mens månen på himlen stod højt over sky.
I skoven der græssede dyrene vilde
alt fjerned' fra larmen i steder og by.

Da klokken slog tolv,
de ynglinge bold
stod rede at skyde bag grøfthegets vold.

Den ene fra tjenesten nylig var kommen
en vakker soldat og forældrenes trøst.
Han klingred' så lystigt med mønten på lommen,
thi piger og vinen var ofte hans lyst.

Den anden især
en krybskytte er,
af dyrene fælder han mangan bag træer.

Med list og med snildhed det var så beregnet,
den ene som klapper i skoven sprang ind
at henjage vildtet så brat imod hegnet,
han så nu i dalen den fodlette hind.

Men lige så brat
den unge soldat
ved siden så fog'den med bøssen parat.

Han sat over hegnet så lydløst og stille,
og skrækken gav vinger, han ilte afsted.
Thi vennen i tide han advare ville,
han syntes, at skytten bagefter var med.

Han hvisked': »Kom her
og kast dit gevær,
betjenten han ser os, forlørne vi er«.

Men ordene døde i munden henklinge,
og vennen ej hørte, soldaten var der.
Han mente, han dyrene frem skulle tvinge,
han sad just på hug, da soldaten kom nær.

Han ligned' et dyr,
og vennen gav fyr,
og skuddet det traf, men den ladning blev dyr.

Der hørtes et skrig udi natten så stille,
gid aldrig i skoven man hørte det lig.
Hvor skælved de begge, mens tårerne trille,
og jamrede ængst'ligt: »Nu er det forbi.

Med kugler og krudt
min ven har jeg skudt,
nu får jeg min løn for, hvad jeg har forbrudt«.

Nu førtes den arme da til lazarettet
i rædsomme smerter, Gud ved, hvad han led.
Den venligste pleje ej lidelsen letted,
to dage til fulde med døden han stred.

Hans tale var den:

»O, tilgiv min ven,

jeg delte hans brøde, o se til det hen«.

Det var mod hans vilje, han livet mig røved,
han lider vist nok af samvittigheds kval.
Han sidder i fængsel og er så bedrøved.
Husk på mine venner, Gud dømme os skal.

Mit liv er forbi,

men giv ham dog fri,

Gud vogte ham siden for lasternes sti.

Farvel da, I kære forældre derhjemme,
o moder, du græde ej mere for mig.
Bed Herren tilgive og brøden at glemme,
vi samles jo en gang i Guds Himmerig.

Jeg frygte ej vil,

mit liv sat jeg til

og faldt som et dyr udi lunden så mild.

O, elskede pige, nu svigter min stemme,
for din skyld jeg synes, at dø er så hårdt.
Du må ikke sidde og græde derhjemme,
skønt vennen du elsker, er nu gået bort.

Forglem ej min ven,

vi samles igen

bag graven, i himlen, nu går jeg derhen.

Lidt over 100 personer har i forbindelse med kampagnen Folk Synger, fra 1960 til 1966, meddelt Dansk Folkemindesamling, at de kender visen. Heraf har en stor del medsendt teksten. Disse meddelere er spredt over hele Danmark, så man kan ikke ved at se på deres bopæl finde noget om visens oprindelige hjemsted. Til gengæld kan man se, at visen har været populær.

Nogle af meddelejerne fortæller, hvor den omtalte begivenhed fandt sted. Men da de tilsammen peger på mange forskellige steder, er det heller ikke nogen hjælp.

Dise om
to Benners sørgelige Skæbne
paa Jagten,

idet den ene berøvede den anden Livet paa en uheldig
Maade; samt den dræbtes vemodige Farvel til sine
Forældre og sin kære Pige.

Dg: Hvor Sejleren paa lette Bølge gynger.

Eftertryk forbydes.

København.

Forlagsboghandelen, Bingsgaardstræde 18.

Der er således kun én udvej, at lade visen selv fortælle, hvor den stammer fra, og søge dens oplysninger bekræftet gennem andre kilder.

Visens oplysninger

Den begivenhed, visen fortæller om, er et drab ved vådeskud. I visen er der to personer. Den ene er netop kommet hjem fra soldatertjenesten. I visen kaldes han dog for »soldat« for at skelne ham fra vennen, der er en erfaren krybskytte.

Disse to går om aftenen til Nederskoven. Her skilles de, idet den ene – soldaten – går ind i skoven som klapper, mens den anden – krybskytten – sætter sig på lur ved hegnet. Soldaten opdager, at skovfogeden er ude, og han løber tilbage for at advare vennen. Men vennen hører ikke hans advarsel. Han ser noget, der ligner et dyr, skyder – og rammer soldaten. Under store lidelser føres den sårede til sygehuset, hvor han dør to dage senere. På dødslejet tilgiver han krybskytten og beder om en mild dom for ham.

Den eneste konkrete oplysning, der kan hjælpe med til at stedfæste begivenheden er navnet Nederskoven. Stednavnet må være det oprindelige. Det findes i stort set alle de indsendte viser, selv en, der har overskriften: »Visen om krybskytterne i Arreskov på Fyn«. To tekster, der er så dårlige, at de ikke kan være oprindelige, har stednavnet Mosskov. De stammer begge fra Jylland.

Men hvilken Nederskov? Der er i alt otte Nederskove i Danmark. Deraf ligger de to i Randers amt, i Gjerrild og Glesborg sogne. To ligger i Skanderborg amt, Underup og Vinding sogne. Desuden er der Nederskove i Glud sogn i Vejle amt, Skørring sogn i Århus amt, Kerte sogn i Odense amt og Tølløse sogn i Holbæk amt. En af disse er stedet. Men hvilken? Og hvornår skete drabet?

Visens tekst fortæller ikke mere. Det gør til gengæld den trykte vise, som Julius Strandberg udsendte. Strandberg gemte et eksemplar af hver af de viser, han udgav, og fik dem indbundet med nogle års produktion i hvert bind. Krybskyttevisen findes i bindet for 1878–80. Inden for disse år må begivenheden søges.

Desuden oplyser Strandberg, hvem der er forfatter. Ikke med navn, men som »En Beboer i Søndersted«. Der er kun et Søndersted i Danmark. Det ligger i Holbæk amt, en halv snes kilometer fra Nederskoven i Tølløse sogn.

Spørgsmålet er så, om der i perioden 1878–80 er sket et vådeskud under krybskytteri i Nederskoven ved Tølløse. Svaret er ja! Visens beretning svarer ret nøje til begivenhederne 2. november 1878, da Niels Peter Christiansen og Anders Jespersen drog på krybskytteri i Nederskoven.

Den virkelige begivenhed

Niels Peter Christiansen var 23 år gammel og havde netop overstået soldatertjenesten. Han var blevet hjemsendt 28. oktober, altså ganske få dage før den ulovlige jagt. Anders Jespersen var 33 år og flere gange straffet for overtrædelse af jagtloven. Under en retssag i september 1878 kaldes han »en bekendt krybskytte«. Samme betegnelse bruger aviserne i deres referat af begivenheden.

De to mænd havde delt opgaverne mellem sig. Anders blev ved skovgærdet med geværet, mens Niels Peter tog plads ved en dyrevæksel, for at jage dyrene hen mod Anders. Han havde fået strengt påbud om ikke at forlade sin post. Men mens han sad og ventede på dyrene, syntes han, at han hørte en hund i skoven, og krøb derfor hen mod Anders for at advare ham om, at der var folk i skoven. Klokkeren var omkring seks aften, og det var mørkt.

Anders hørte noget bevæge sig i krattet. Det lød som et dyr, og han kunne også skimte det i mørket. Han skød – og traf Niels Peter i maven.

Anders var forfærdet. Han løb hen til skovfogeden efter hjælp, og på en hastigt tilvejebragt vogn blev Niels Peter først kørt til sit hjem i Store Tåstrup og senere samme aften til sygehuset i Holbæk.

Turen må have været et mareridt for Niels Peter. Selv når han lå stille, havde han forfærdelige smerter, og smerterne forstærkedes ved den mindste bevægelse. Han blev den nat kørt omkring 25 kilometer. Og det var ikke på moderne asfaltveje.

Lægerne kunne ikke stille noget op, og Niels Peter døde på sygehuset 4. november. Inden han døde havde han forklaret, at det var hans egen skyld, at han blev skudt. Selv om han var blevet advaret, havde han forladt sin post. Der blev iøvrigt under retssagen lagt vægt på den udtalelse, der betød en langt mildere straf til Anders Jespersen, end man ellers kunne vente. Han fik to gange fem dage på vand og brød.

Overensstemmelse mellem virkelighed og vise

Som det ses, er der stor overensstemmelse mellem virkeligheden og visen. Der er kun to punkter, hvor der er uenighed. Det ene er tidspunktet. Visen siger klokken tolv, men det skete ved sekstiden. Det andet punkt er, at soldaten i visen *så* skovfogeden, mens han i virkeligheden kun var bange for, at der var folk i skoven. Men det er så tamt. Så derfor gør digteren det mere dramatisk ved at lade soldaten *se* skovfogeden.

Sådanne ændringer for at forhøje visens virkning er ikke ukendte. I en af viserne om Balle-Lars og mordet i Ugledige 1858 hedder det, at offeret »taler til sin lille Dreng«. Skuddet lyder, og »Konen falder, Barnet græder«. Det omtalte barn var konens 17-årige plejesøn.

Men ændringen kan også skyldes, at fortællingen om begivenheden er gået fra mund til mund, indtil den nåede Søndersted. Og undervejs kan der nemt være sket ændringer, således at den version, visens forfatter hørte, gik ud på, at soldaten havde set skovfogeden.

Visens forfatter

I forbindelse med visen melder spørgsmålet sig: Hvem har skrevet den? Det vides ikke, og kan næppe nogen sinde fastslås med sikkerhed. Men i betragtning af, at Strandberg angiver forfatteren som »En Beboer i Søndersted«, er der et navn, der straks springer i øjnene: Marie Villads!

Marie Villads blev født i Ugerløse sogn 1832 og gift i 1860 med skrædder Anders Villadsen. Fra 1863 boede ægteparret i Søndersted sogn i fattige kår. Ved mandens død i 1884 var der en gæld på 70 kr. og begravelsen kostede 40 kr. Det oversteg langt boets værdi. Marie blev boende, men stadig i trange kår. Imidlertid var hendes børn flyttet til København, og i 1889 flyttede Marie også til byen. I 1882 blev hun kildekone i Søndermarken. Børnene rejste imidlertid til Amerika, og o. 1900 fulgte Marie efter. Hun døde derovre i 1910.

Allerede fra lille havde Marie digtet. Denne evne gjorde hende kendt ud over sognets grænser. Hun besøgte konseilspræsident Estrup på Kongsdal og i København og var flere gange i audiens hos kongen. Flere af hendes digte blev trykt i aviserne, og i 1896 udkom Kildekonens Sange med en indledning af E. C. Andet og tredje oplag (1896 og 1901) har et indledningsdigt af Ernst von der Recke.

Disse digte er overvejende selvbiografiske, men Marie Villads skrev også mange lejlighedsdigte. Det er derfor sandsynligt, at hun ved at høre om den tragiske begivenhed er blevet så grebet, at hun har skrevet et digt derom.

Men der boede mange andre i Søndersted, da visen blev skrevet, og muligvis kan en eller flere af dem også have skrevet viser. Man kan derfor ikke sige med 100 % sikkerhed, at Marie Villads har skrevet visen, men hun er den mest sandsynlige digter.

Visens udbredelse

Visen blev meget populær. Strandberg trykte mindst fire oplag af visen, og den blev også trykt i hans visesamling: Den syngende Mand på Bølge og Land, bind 3, 1892.

Men visen blev også spredt ved at gå fra mund til mund. Fra Tølløse-egnen vandrede visen ud i landet, og Søren Pedersen i Ålborg udgav visen

efter mundtlig overlevering, uden kendskab til – eller i hvert fald brug af – Strandbergs skillingsvise.

Skillingsviserne skulle som regel hurtigt ud. Derfor blev der ikke læst omhyggelig korrektur på dem inden trykningen. Når der i et vers står: » . . . soldaten var der«, » . . . soldaten kom nær«, så ligger det snublende nær at skrive » . . . soldaten gav fyr«, i stedet for »vennen gav fyr«, selv om det ifølge visen ikke kan være soldaten, der skyder. Soldaten kommer løbende for at advare, mens vennen sidder parat til at skyde.

De nye oplag trykkes efter et eksemplar af foregående oplag, og derfor står der i alle Strandbergs udgaver af visen, at »soldaten gav fyr«. En anden fejl kommer senere. I første oplag står, at han »faldt som et dyr udi lunden«. Det er korrekt. Vådeskuddet skete i en skov. Men i senere udgaver har der sneget sig en trykfejl ind, så soldaten »faldt som et dyr udi lyngen«. Begge trykfejl findes desværre i de moderne udgaver af visen, der ukritisk gengiver versionen i »Den syngende Mand«.

Søren Pedersens skillingsvise har både »vennen gav fyr« og »faldt i lunden«, men har en række ændringer som viser, at han har haft en dårlig tekst at arbejde med.

Konklusion

Som det fremgår af ovenstående, handler visen om en begivenhed i Tølløse Nederskov 2. november 1878. Et vådeskud under en jagt – der ikke adskiller sig meget fra andre vådeskud under jagter – men takket være digteren lever erindringen om begivenheden, selv om de fleste ikke aner, hvem hovedpersonerne var.

Kilder:

Dansk Folkemindesamlings viser. Kirkebøger m.v. på Landsarkivet for Sjælland m.v. N. H. Frandsen: Krybskytten fra Nederskoven. 1980. Holger Madsen: Marie Villads. I Fra Holbæk Amt 1946. Iørn Piø: Julius Strandbergs skillingsviseproduktion 1861–1903. I Folk og Kultur 1974.

Summary

The ballad about a poacher's death

The ballad about the poacher's death is known in all parts of Denmark, mainly because it was published in several editions. Whether the ballad is based on an actual event or not, has been disputed. This article aims to prove, by use of internal and external evidence, that the ballad describes the events in Nederskoven, Tølløse on the night of November 2nd 1878, when the young soldier Niels Peter Christiansen was mortally wounded by his friend Anders Jespersen. Who the author was, is unknown. But the probability is in favour of Marie Villads, a cottager's wife who is known as a rustic poetess, and a short biography of her is given.

Fiskerlejet midt i købstaden

Om kvarteret Holmen i Slesvig ca. 1800–1910

Af Nils Vollertsen

Købstaden Slesvig var i 1800-årene ikke blot en vanlig oplandsby med den dertil hørende befolkning af købmænd og håndværksmestre, butikks- og håndværkssvende. Byen var tillige hjemsted for en omfattende provins-administration og en militær forlægning, hvis personel af statholder, højere embedsmænd og officerer gav byen et usædvanligt stort islæt af standspersoner. Deres tilstedeværelse betingede yderligere en skare af kontorister, tjenestefolk og soldater, hvad der skabte ekstra bredde i befolkningens jæv-
nere lag.

Med til billedet af den usædvanlige befolkningssammensætning i datidens Slesvig hører desuden, at byen havde en betydelig gruppe af erhvervs-fiskere, som havde deres eget kvarter. Det lå på en lille ø i Slien, kaldet Holmen, og var dermed både rent fysisk og erhvervsmæssigt skilt ud af den omgivende købstad. Om dette fiskerleje – der i forholdet til Slesvig by var en enhed, men indadtil havde sine egne sociale skel – handler de følgende sider.

Fiskersamfundet på Holmen

Øen Holmen var oprindeligt skilt fra det øvrige bysamfund ved det smalle sund, Fischbrückbach, som blev fyldt op i 1935. Ved århundredskiftet boede der her omkring hundrede fiskere, men idag er der kun 15–20 stykker tilbage. Motoriseringen af fiskeriet og de mere effektive fangstredskaber gør, at der fanges lige så meget som omkring år 1900, men nogen guldgrube har fiskeriet i Slesvig aldrig været.

Fiskersamfundet på Holmen kan nok bedst karakteriseres som et ret så sydvendt lokalsamfund, og fiskerfamiliernes grundholdning som udpræget tysk-national, konservativ.

Udsnit af kobberstukket kort fra 1823, på hvilket der tydeligt ses, at Holmen er en ø ved Slesvig. (Fra Geodætisk Instituts samling).

Landskabet Angel – der indtil o. 1830 overvejende var sønderjysk-talende – har således ingen nævneværdig betydning haft for fiskersamfundets folkelige og økonomiske udvikling. Derimod har området syd for Slien, og her især de områder i Svans, der hører til Skt. Johannes klostrets jorder, været af afgørende betydning for fiskernes folkeligt-nationale og politiske bevidsthed. I øvrigt: Skt. Johannes klostret ligger lige op til, lidt øst for fiskerlejet Holmen i Slesvig.

At netop de godsrige områder syd for Slien har betydet så meget for fiskersamfundets udvikling, har ihvertfald to årsager. Den ene: at fiskerfamilierne via familiemæssige bånd var stærkt knyttet til disse udpræget tysk-konservative områder. Og den anden: at vodfiskerne, der var kulturbærerne nede på Holmen, endnu i 1830erne og 40erne solgte ikke mindst Sli-sildene videre sydpå til markeder i Hamburg og Sachsen. Og selv om man i årene omkring og efter 1900 nøjedes med at sælge silden til røgerierne i Egernførde, så gik silden jo fortsat sydpå. Og hvorfor skulle fiskerlavets handelsforbindelser da også gå imod nord: til Danmark, når Slesvigs

heller aldrig havde gjort det. Slesvig leverede således i de gode år o. 1780–1800 endnu til markeder sydpå. Ret beset havde Danmark i slesvigernes øjne vel ikke andet at byde på end jydepotterne, og den fattige jyde 'Hannemann med træsko på', ham sang man smædeviser om.

Fiskerne på Holmen var kort sagt »ein staatsbejahendes und -erhaltendes Element« og »ein wichtig treu-deutsch gesinnter Teil der Schleswiger Bevölkerung«.

Min farmor, der i 1889 fødtes som fiskerdatter på Holmen, har således fortalt, at der i hendes barndom o. 1900 levede en gammel sønderjysk-talende fiskerkone i fiskerlejet. Alene det, at hun erindrer det så præcist, viser jo netop, at sønderjysk-talende familier har været en undtagelse på Holmen.

Retten til fiskeriet på Slien

Hovederhvervet på Holmen var fiskeriet på Slien. Og her var det sild, der udgjorde hovedindtægtskilden. Udover de 16 slagtere, der endnu omkring 1900 boede og slagtede på Holmen, var de 450–500 beboere med ganske få undtagelser fiskere.

Og ved fiskere forstås ikke kun vodfiskere, der fiskede med fire- og ottemandsvod på vodpladserne i Slien – men også netfiskere, der fiskede med sættegarn lige ud for Slesvig. Og dertil kom, at både vod- og netfiskere indtil omkring 1900 fiskede med bundgarn. Sidenhen ophørte dette fiskeri dog, da det ikke kunne svare sig.

Med Christian 1.'s Sli-brev fra 1480 fik alle Slesvigs fiskere ret til at fiske på hele Slien og en mil ud i Østersøen, dog undtaget adelens vodfiskeri og de kongelige vodpladser. At denne ret til Sli-fiskeriet igennem århundrederne i praksis har udviklet sig til vodfiskernes ret til vodfiskeri på hele Slien fremgår af, at de ihvertfald i den her behandlede periode (1800–1910) opfattede denne ret som deres. Netfiskerne derimod var for 'små' til at fiske over hele Slien: derfor nøjedes de med at fiske lige ud for Slesvig.

Fiskerlavet

I 1765 oprettedes fiskerlavet, og dets hovedformål var at hindre enhver overfiskning af fiskebestanden på Slien og at garantere Slesvigs indbyggere et fast kvantum fisk til faste priser. Desuden fastsatte lavet helt nøjagtige bestemmelser for, hvor lange nettene og hvor store nettenes masker måtte være. Og det bestemtes, at ingen vodfiskere måtte eje mere end to parter i det vod, han tilhørte. I den forbindelse er det meget væsentligt, at det i fiskerlavets statutter fra 1765 direkte står nævnt, at det kun er vodfiskere –

Husene på Holmen er stort set alle centreret omkring kirkegården, med kapellet i midten. Kun tre af de fire huse på billedet har i dag karnapper, idet karnappen på det sidste hus er blevet restaureret væk. Fra disse gavlhuse i Süderholmstraße er der bekvem adgang ned til Slien. (Kgl. Bibl. billedsamling).

altså Waden- und Schleppnetzfisher – der er organiseret i lavet. Og det er også i 1765, at systemet med en vodleder (skipper) for første gang dukker frem. Tilmed fastslog lavets vedtægter, at det kun var fiskerkoner og -enker, der havde ret til at husere med fisk inde i Slesvig.

Vedtægterne sikrede også lavsmedlemmernes enker socialt ved at slå fast, at disse enker havde de samme rettigheder som deres afdøde mænd. Dette indebar selvfølgelig også, at de skulle stille med det same kvantum garn som andre vodfiskere – og med en daglejer, som de selv betalte.

Netfiskerne og deres familier derimod var uorganiserede og stod således uden for lavets sociale sikkerhedssystem. De var overladt til sig selv.

Fiskerlavet var altså et slag i ansigtet på netfiskerne, fordi lavet kun tillod vodfiskerne, der var erhvervsfiskere, fiskeriet på Slien. Netfiskerne derimod var i ret høj grad bierhvervsfiskere.

Helt frem til 1900–10 forblev fiskerlavets love praksis på Holmen, og det på trods af vedtægtsændringer i 1829, 1852, 1880, 1890 og 1911.

Fiskeriregulativet fra 1765 begrænsede antallet af vodfiskere til 52, idet det bestemtes, at der ikke måtte være mere end 5 ottemands-vod og 3 firemands-vod. Og regulativet pålagde Slesvigs netfiskere at indskrænke deres

Fiskerkirkegården med Slesvig domkirke i baggrunden og kapellet til højre i billedet. Forrest støbejernsgitteret, der omgiver kirkegården og som fiskerne brugte til at hænge nettene op på, når de om vinteren blev knyttet sammen til det store fællesnet. Dette fællesfiskeri ophørte ca. 1950.

Ifølge Vilhelm la Cour skulle Holmens kirke – Mariekirken – være Ansgars fra 826, men udgravninger på Holmen i 1970'erne har kun kunnet datere fiskerlejet tilbage til 1200-tallet. (Foto: Nationalmuseet 1964).

fiskeri ud for Slesvig. Desuden stadfæstede regulativet vodfiskernes ret til fiskeri på hele Slien.

Kun vodfiskere kunne altså optages i lavet – men der skulle penge til. I 1830 kostede det således 25 rd. cour. (ca. 6.500 kr.) for en fiskersøn og det dobbelte for en fremmed at blive optaget. Imidlertid blev så få vodandeledige, at 'lavets' fiskersønner straks købte dem. Det ser endda ud til, at max. 15 % af vodfiskerne ihvertfald o. 1780–1800 havde flere andele i voddene.

Ved selv at opkøbe de ledige andele udelukkede vodfiskerne tilgangen af fremmede til lavet. Den sidste ikke-holmer optoges derfor i 1815. Ifølge fiskerlavets love kunne han dog teoretisk set endnu optages i 1852. Lavets love blev imidlertid først tilpasset praksis i 1873. Derved hindrede vodfiskerne, at deres egne naboer, de uorganiserede netfiskere, blev optaget i lavet, idet vodfisker-familierne fastholdt voddene på egne hænder. Og net-

fiskerne blev så bare overladt til sig selv med deres småfiskeri ud for Slesvig.

I 1850erne skærpedes betingelserne for optagelse i fiskerlavet, idet læretiden sattes til ti år: fire år i lære og seks år som svend, før man kunne blive mester. Og i de ti år måtte man ikke drive netfiskeri på egen hånd. Gjorde man det, afskar man sig fra muligheden for optagelse i lavet. Alene det begrænsede jo tilgangen til fiskerlavet fra kredse uden for vodfiskernes. Og desuden krævede lavet, at vodfiskeren skulle være 'borger' i Slesvig. Han skulle have fast ejendom og kapital.

Var man optaget i lavet, hørte man også til blandt de bedst beslåede fiskere på Holmen. Man blev selvsagt ikke optaget som skipper, men som mandskab med sin part af voddet. Skipperen derimod stillede med båd og redskaber, når der fiskedes med vod – mens de øvrige vodfiskere kun stillede med hver deres part af voddet. Og udbyttet fordeltes, så skipperen fik dobbelt så meget som hver af de andre vodfiskere. Desuden organiserede skipperne salget af fangsten og repræsenterede i det hele taget lavet udadtil.

Skipperne bar altså på alle måder det økonomiske ansvar. De betragtede sig derfor som »die eigentlichen zur Fischerei berechtigten« – altså som dem, der i grunden sad inde med retten til sildefiskeriet. Opfattelsen rimer dog ikke med, at fiskerlavet i striden med Arnæs-skipperne 1843–65 om retten til Sli-silden fastholdt, at det var lavet, der sad på fiskerirettighederne til silden. Brikkerne falder kun på plads, hvis skipperne var dem, der tegnede lavet.

Det ser altså ud til, at fiskerlavet, og dermed vodfiskerne, indtil 1845–50 klart dominerede fiskersamfundet på Holmen og udnyttede lavets stærke lokale stilling til at styrke deres position, ikke mindst over for egne netfiskere. I årene 1845–1910 sker der imidlertid en vis demokratisering i takt med, at den økonomiske situation for alle Slesvig-fiskere forringes.

Fiskeriet

Det fælles vinterfiskeri begyndte den 10. december. Længe før havde fiskerlavets oldermand været rundt hos lavets medlemmer og meddelt: »I morgen stilles med 20 m net«. Man brugte så kirkegårdens gitter som ophængningsstativ, og alle netdele blev knyttet sammen til et ca. 1.000 m langt fællesnet.

Vinterfiskeriet foregik oftest på isen og var efter 1900–1910 fælles for alle, for vod- som for netfiskere. Før gennemførtes fællesfiskeriet om vinteren kun af fiskerne i lavet. På store slæder bragte man nettet ud til fangstpladsen, som oldermanden alene havde bestemt. Her slog man med isøkser et 3 × 6 m stort hul i isen: Inlat. Heri kom nettet. I en mod stranden vendt

Nogle fiskerfamilier nede på Holmen var så store, at de næsten dannede egne vodfællesskaber, såkaldte familievod. På dette billede ses Jensenvoddet i kvarter ved vodpladsen Poppenhus oven for Mysunde, på Slien. 1914. (Forf. saml.).

hesteskoform slog man så i en afstand af 12 skridt mindre huller i isen. Med lange træstænger blev netarmene derpå trukket under isen og til slut trukket ud af et 12×20 m stort hul: Ørhul (plat.: Örloch), der lå over for Inlat, inde ved stranden. Til dette legemligt hårde arbejde anvendtes vindebukke.

Om vinteren fangedes især brasen, men også karper, gedder, aborrer og skrubber. Brasen spiste fiskerfamilierne på Holmen juleaften: kogt, og med kartofler og peberrodssovs. Størstedelen af fangsten solgtes til røgerierne i Egernførde, hvorfra den videresolgtes til aftagere i Hamburg og længere sydpå. Udbyttet deltes mellem alle lavets fiskere, samt mellem de gamle lavsfiskere og enker efter fiskere, der havde været organiseret i lavet.

Imidlertid deltog de fiskere, der ikke var med i lavet, ikke i dette fællesfiskeri. I stedet satte de deres garn uden om de andres fangstplads og fangede derved tit mere end lavets fiskere, hvilket kunne give anledning til gnidninger.

Modsat fællesfiskeriet om vinteren, som hele fiskerlavet var ansvarlig for, stod de enkelte vodfællesskaber selv for vodfiskeriet om foråret, sommeren og efteråret. Og fangstpladserne bestemtes ikke af lavets oldermann alene som om vinteren, men de fordeltes af oldermannen i samråd med voddets ledere: skipperne, de Schippers, som vodfiskerne på Holmen

kaldte dem på plattysk. Vodpladserne fordeltes således, at alle vodfællesskaberne på skift fik gode, hhv. dårlige vodpladser. Hvert vodfællesskab delte så indtægterne fra fangsten imellem sig.

Vodfællesskabet bestod af otte fiskere – på tysk: eine Wade, deraf udtrykket: Wadenfischerei – og to fladbundede Sli-kåge samt et 200–400 m langt og 3 m dybt net. Motorbåden trak netbåden, og nået ud til vodpladsen gik motorbåden for anker og tog imod linerne fra netbåden. I en modstranden vendt halvcirkel blev nettene kastet ud fra netbåden. Og var nettene kastet ud, tog vodfiskerne ankeret op, og fra begge både begyndte vod-dets fiskere at hale ind på nettene. Derved nærmede bådene sig langsomt hinanden og lå tilsidst side om side. Derpå toges stjærten med fangsten op, og fiskene vrimlede frem.

Samme teknik brugtes, når vodfiskerne fiskede i firemandsvod, på tysk: eine Schleppe, deraf udtrykket: Schleppezfischerei. Forskellen var bare, at selskabet så kun bestod af fire vodfiskere og et halvt så stort vod.

Om foråret og efteråret fangedes især vår- og høstsild i Slien. Og de røgede Sli-sild – kendt under navnet Schleibücklinge – er da også en skattet spise i Sydslesvig. Om sommeren derimod langede vodfiskerne ål med ålevod. Allerede på vodpladsen kom ålene over i hyttefadet, på plattysk: Hyfatt, som slæbtes efter båden, hjem til Holmen.

Endnu i 1879 eksisterede der på fiskerlejet Holmen 8 ottemands-vod (Waden) og 5 firemands-vod (Schleppen), i 1896 derimod 10 ottemands-vod og i 1906 12 ottemands-vod. I fiskerlavet har der altså i 1879 været organiseret 84 vodfiskere, i 1896 og 1906 derimod 80, hhv. 96.

Fiskede vodfiskerne på Slien mellem Slesvig og Mysunde var det en uskreven lov, at fiskerne hver dag vendte tilbage til Holmen. Fiskede man derimod oven for Mysunde, blev man ude fra mandag til lørdag. Så gik man i kvarter på bøndernes høløfter, i landsbyerne langs med Slien, og betalte for logi med fisk. Kosten sørgede vodfiskerne selv for, idet de tilberedte fisken over åbent ildsted – med groft salt og Sli-vand som eneste til-sætning. Frokosten samt øl og snaps havde man med hjemmefra i en stor madkasse af træ, på plattysk: de Mattkist. Og havde man ellers brug for noget, byttede man sig til det hos bønderne, med fisk som betaling.

Det var så om vodfiskeriet og dets organisation. De uorganiserede netfiskere og gamle vod- og netfiskere derimod tjente til udkommet ved lige ud for Slesvig at fiske med sildegarn, åleruser og kroge.

Før fiskersamfundets og dermed også fiskerlavets åbning o. 1900–10 gennemførtes alt vodfiskeri – også fællesfiskeriet om vinteren – således kun af vodfiskerne, der jo var organiseret i fiskerlavet. Og netfiskerne brugtes højst som daglejere, eller hvis vodfiskerne ejede mere end en ud af fire, hhv. otte andele i et fire-, hhv. ottemands-vod. Den tomme plads udfyldtes

*I det fælles vinterfiskeri deltog alle lavets vodfiskere, og udbyttet deltes lige-
ligt imellem alle fiskerne. På billederne er Holm-fiskerne næsten færdige
med at trække vintervoddet i land på vodpladsen Achter de Woort mellem
Vesby og Mysunde. Til dette legemligt hårde arbejde anvendtes vinde-
bukke (håndspil). 1930'erne. (Forf. saml.).*

så af en netfisker. Efter o. 1900 blev dog også netfiskerne fuldgyldige medlemmer af fiskerlavet og fik derved også mulighed for at købe en part af voddet.

Fiskerlavets lokale magtstilling styrkes 1800–50

Med støtte i fiskerlavet og fiskeriregulativet, der gjaldt frem til 1830–40, havde vodfiskerne en ubestridt magtstilling i lokalsamfundet, ikke mindst i forhold til netfiskerne.

Indtil 1820–30 havde fiskerlavet kun haft retten til fiskeri på Slien og en mil ud i Østersøen – en ret, Christian 1. havde givet i sit Sli-brev fra 1480. Kronens fiskegrunde derimod havde indtil 1820 været forpagtet ud til vodfiskeren Christian Schmidt fra Holmen, hvilket undertiden havde ført til intern strid. Og adelen sad på sit vodfiskeri i Slien.

Fra 1820 stod lavet imidlertid som forpagter af kronens fiskegrunde (vodpladser) og fra ca. 1835 også af adelens vodfiskeri på Slien. Der var altså tale om en yderligere monopolisering af fiskeriet på Slien, og det styrkede lavet både indadtil og udadtil.

Udadtil sad lavet i 1820erne og 30erne således inde med monopolet på Sli-fiskeriet. Og da adelen langs med Slien ikke længere udøvede sit fiskeri med *sildegårder*, havde vodfiskerne i Slesvig ingen konkurrenter mere, der kunne anfægte det økonomiske grundlag for deres eksistens. Det gjorde dem så stærke, at de selv kunne fastsætte priserne og afgøre, hvem silden skulle leveres til.

Således klagede bolsmanden O. H. Diedrichsen – ejer af et større silde-salteri i Goltoft – i 1841 over, at fiskerne i Slesvig i snart mange år årligt kun havde leveret knap 45 tons grønne sild til hans virksomhed. Og det var alt for lidt til, at han kunne udnytte sin kapacitet. Konsekvensen blev økonomiske tab og færre arbejdspladser for kvinder og børn. Da de flensborgske skippere på grund af den gode pris og rimelige kvalitet foretrak hans saltede sild frem for de norske, var han interesseret i at skabe et sikrere grundlag for produktionen ved selv at drive sildefiskeri på Slien. Diedrichsen fik dog ikke tilladelse hertil, hvilket skyldtes fiskerlavets indgriben.

Indadtil brugte lavet sin altdominerende rolle til at eliminere visse sociale spændinger mellem organiserede vodfiskere og uorganiserede netfiskere på fiskerlejet Holmen. Disse gnidninger eksisterede tildels allerede midt i 1820erne. Og var vel en konsekvens af, at vodfiskerne i fiskerlavet søgte at bruge deres ret så fremherskende stilling til at trænge deres egne netfiskere ud af markedet.

Fiskerlavet ansøgte således i 1827 statens finansforvaltning, Rentekam-

Vodfællesskabet fisker ål med ålevod på vodpladsen Vört Lock nær Mysunde. Fiskerne er ?, ?, Johannes Wolff (Holler), Karl Jensen (Leier), og i den bageste båd Wilhelm Nanz (Stein), ?, Hans Adolf Nanz (Knacker) og Lorenz Nanz (Weinenicht). 1942. (Forf. saml.).

meret i København, om ikke kun at få småfiskeriet med sildegarn på Slien forbudt – men også fiskeriet lige ud for Slesvig. Hvis fiskerlavets ansøgning var blevet imødekommet, hvad den ikke blev, ville det have presset netfiskerne på Holmen til helt at opgive fiskeriet.

Slesvigs fiskere var altså hverken før eller efter 1845–50 en homogen gruppe. Fiskerlejet var derimod helt klart et isoleret bysamfund med stærke sociale skel.

Og da man jo skulle være borger: altså have fast ejendom og kapital for at blive optaget i fiskerlavet, har det nok også overvejende været vodfiskerne, der stod som husejere. Disse lejede så de øvrige lejligheder i huset ud til netfisker-familier. Borgerlisterne, der dækker årene 1625–1864, peger således henimod, at vodfiskerne – der havde en udtalt god økonomi – generelt har beboet og ejet husene i Süderholmstraße, tildels dog også i Fuß am Holm. Altså ihvertfald har de siddet på husene ned mod Slien.

Fiskerlavet mister sin lokale magtstilling 1845–1910

I løbet af 1800-tallet sker der en række ting, som bidrager til at svække fiskerlavets magtstilling. Indtægterne falder, og folketallet på Holmen øges.

Når indtægterne falder, skyldes det dels, at der i det hele taget fanges

færre sild på Slien, f.eks. på grund af stormfloder i 1836 og 37, der både hindrer fiskeriet og ødelægger mange redskaber, dels at andre trænger ind på fiskerlavets enemærker.

Arnæs-skipperne havde således i 1843–65 og 1888–90 held til at anfægte lavets monopol ved selv at iværksætte et omfattende vodfiskeri, som de gennemførte ved at hyre arbejdsløse søfolk fra Arnæs til at fiske for sig på øvre Sli, altså farvandet mellem Slesvig og Arnæs. Og da det var her, de bedste fangstpladser lå, var det et angreb netop på det område, der udgjorde det økonomiske grundlag for Slesvig-vodfiskernes lokale position. Hertil kom så store udgifter til resultatløse retstrætter med Arnæs-skipperne – og med forpagterne af Binebæk gods' vodfiskere (1898–1905). Godserne i det sydlige Angel og på den nordlige del af Svans var nemlig efter 1845 begyndt at bortforpagte deres vodfiskeri til andre. Medens lavet således i 1845 havde forpagtet 80 % af adelens vodfiskeri, var dets andel i 1860 faldet til 60 % – de resterende 40 % var gået til en tømrer, Christian Henningsen og til en husmand, Christian Green.

Samtidig med denne nedgang i fiskeriet var der sket en betragtelig befolkningsøgning på Holmen – der var blevet flere, som skulle leve af mindre: Antallet af fiskere var steget fra ca. 40 ved år 1800 over 60 ved 1850 til 100 år 1900.

Faldende indtægter kombineret med en øget fiskerbefolkning kunne i længden ikke ende med andet end en intern strid på Holmen mellem de organiserede vodfiskere og uorganiserede netfiskere, i 1880erne og 90erne endda også mellem 'store' og 'små' vodfiskere. Modsætningerne svækkede afgjort Slesvig-fiskerne som helhed – men specielt vodfiskerne, der o. 1900 var for svage til fortsat at kunne hævde deres tidligere så fremherskende stilling.

Alle disse forhold gav stødet til, at fiskersamfundet på Holmen i Slesvig frem til 1900–10 langsomt åbnede sig mere og mere. Og til at fiskerlavet også med tiden optog netfiskere.

Fiskersamfundet i oprud

Slesvig-fiskernes økonomiske nedtur ramte naturligvis især netfiskerne, og det fik dem til at søge bort fra Holmen, specielt ind til Slesvig og over i andre og i sjældnere tilfælde langt bedre betalte jobs. Nogle blev således håndværkere, og nogle ganske få blev præster. De fleste blev dog arbejdere eller tjenestefolk, og det ændrede ikke ved deres sociale status. Ofte tværtimod.

Muligvis har afvandringen fremskyndet omstruktureringen af fiskersamfundet på Holmen. Holmen var da ikke mere et lokalsamfund, hvor næsten

Vodfællesskab på vej ud til sin vodplads, 1934. Mange af de arbejdsfotos, der findes fra Holmen, bærer præg af det billedsprog, der dyrkedes i Det tredje Rige, ved at være ret så heroiske i deres udtryk. Dette billede, der tenderer henimod det socialrealistiske, er dog en undtagelse. (Forf. saml.).

alle levede af fiskeriet – men et samfund, hvor nogle også var beskæftiget i andre erhverv, såsom skomager, snedker, bager, købmand, fiskehandler, røger og kogekone. Ikke des mindre fortsatte flere koner fra Holmen med at købe fisk af Holmens fiskere og falbyde dem inde i Slesvig, hvor de gik fra dør til dør, med fiskene i deres flettede fiskekurve. Disse koner var oftest fiskerkoner eller -enker og solgte fiskene i eget regi, og ikke i fiskerlavets eller enkelte fiskeres.

Omend fiskerlejet endnu o. 1900–10 bar præg af at være et lukket lokal-samfund, var åbningen dog en realitet.

Åbningen skabte også bevægelighed indadtil. Og kombineret med et stærkt fald i indtægterne fra sildefiskeriet frem til 1860–70 – som fremskyndede en stærkere social bevidsthed – skabte det uro nede på Holmen. Indtægterne var da faldet til o. 200 rd. årligt pr. fisker. Enkelte netfiskere sad endda så skidt i det, at de ikke engang havde råd til at lappe vodstøvlene, der jo var af læder. Oveni det kom de nævnte store udgifter til retstrætter med Arnæs-skipperne i årene 1843–65 om retten til sildefiskeri på den øvre Sli, som havde tvunget fiskerlavet i Slesvig til at optage store lån,

der skulle betales tilbage. Også vodfiskerne på Holmen kørte altså med en stram økonomi.

Den økonomiske stramning splittede fiskerlavet, idet skipperne for de store ottemands-vod (ty.: Wadenschiffer) og skipperne for de små firemands-vod (ty.: Schleppnetzschiffer) var oppe i totterne på hinanden. De små skippere ville således ikke længere affinde sig med, at de små vod altid skulle vige for de store – en uskreven lov, der i gode tider aldrig havde voldt problemer. Det var naturligt, at ordningen nu – hvor fangsterne og indtægterne var blevet mindre – følte som en uretfærdighed.

Og det blev ikke bedre i 1880'erne og 90'erne, da de små skippere solidariserede sig med netfiskerne mod de store. De små ville ikke finde sig i, at Slesvigs magistrat på fiskerlavets opfordring påny havde slået fast, at garnene og de små vod til enhver tid skulle vige for de store vod. Det betød, at hvis vodfællesskabet ville fiske på steder, hvor netfiskerne eller de små vodfiskere havde net ude, skulle de tages op og flyttes et andet sted hen.

Men det nægtede de at efterkomme, da det i deres øjne var et urimeligt krav. Modstanden satte fiskerlavet på den anden ende, især da de små skipperne truede med at sprænge lavet ved at melde sig ud af det. Og dertil kom, at de uorganiserede netfiskere – der udgjorde 60 % af fiskerne på Holmen – holdt sammen og således var en stærk faktor, fiskerlavet måtte regne med.

De små skippere og netfiskerne bebrejdede lavet, at en stor del af deres »surt fangede fisk« brugtes som gaver og til at bestikke folk med. Iøvrigt gad de heller ikke gøre arbejdet for andre. Og da størstedelen af netfiskerne i forvejen drev fiskeri for egen regning, havde de små skippere også tænkt sig det. Dette var et klart brud med fiskerlavets princip om, at alle vodfællesskaberne drev fiskeriet i fællesskab.

Hverken vod- eller netfiskerne havde det alt for godt i perioden 1845–1910. Set i forhold til Slesvigs socialstruktur lå nemlig selv de relativt velbeslåede vodfiskere i den nederste ende af middelstanden. Vodfiskerne var kun store nede på Holmen, udenfor betød de intet mere. Uanset social status var der i realiteten o. 1880–1910 ikke mere den store forskel på Slesvig-fiskenes økonomiske situation, idet de stadigt dårligere fangster ramte alle fiskerne i Slesvig. Herom fortæller min farmor Ella Vollertsen, f. Nanz, som af holmerne blev kaldt Ella Lütt, efter hendes far Heinrich Nanz (Lütt):

»I det hus, hvor mine forældre havde lejet en lejlighed, boede der også to andre familier: den ene af dem ejede huset. Vores lejlighed var meget lille: et køkken med åbent ildsted, stue og soveværelse. Soveværelset var endda fyldt op med en dobbeltseng til mine forældre samt en barneseng og en barnevogn uden hjul til de to yngste af os syv søskende. Men kun

*Maleri af Agnes Slott Møller fra 1919. Fiskere boder garn ved husmuren.
(Kgl. Biblioteks billedsamling).*

så længe de var små. Med tiden flyttede alle op på loftet, under taget – der var så utæt, at det sneede igennem om vinteren. For at undgå den værste fugt, spændte far et stort oversegl over sovepladsen. To af os piger sov i sengen, en på gulvet – mens mine brødre lå på halm.

Loftet var delt. Mens vi brugte den ene halvdel, var den anden ejerens. Og han var alkoholiker – så når han sent om aftenen kom hjem, stank det langt væk. Stanken var så uudholdelig, at vi tætnede sprækkerne i den trævæg, der skilte loftet i to dele. Det hjalp dog ikke spor.

Og så rotteplagen. Skulle man på WC nede i baghaven var det nødvendigt først at banke hårdt på WC-døren, så rotterne forsvandt. Alle døre skulle lukkes, ellers smuttede rotterne ind i huset. Fiskerne i Slesvig kunne ikke gøre andet mod rotteplagen – end, hvis de fik nys om en rotterede, grave den ud og slå rotterne ihjel med spaden. Derpå blev rotterne bare smidt et eller andet sted hen. Særlig renligt var det bestemt ikke – men bedre blev det nu heller ikke af, at alt affald bare blev hældt ud i Slien. Og affaldsspanden så skuret med beskidt vand fra Slien«.

Nøden gjorde sit til, at striden mellem vod- og netfiskerne på fiskerlejet Holmen ulmede 1880'erne igennem – indtil fiskerlavets oldermænd i 1889 bad Slesvigs magistrat om at sætte en stopper for disse »ulidelige« forhold. Men i 1890 herskede der »anarki« på Holmen med fare for, at fiskerlejet

helt »gik til og forarmedes«. Striden stilnede dog af i løbet af 1890erne og frem til 1900, da alle Slesvig-fiskernes økonomiske situation bedredes i disse år.

Zusammenfassung

Der Holm eine Fischersiedlung mitten in der Stadt

Holm bedeutet Insel, und eine Insel war die Fischersiedlung Holm in der Stadt Schleswig auch bis 1935, als das Nazi-regime im Zuge der Wiederaufrüstung eine Kaserne auf dem Netzetrockenplatz der Holmer Fischer: »die Freiheit«, erbauen liess. Zugleich wurde auch der Fischbrückbach, der den Holm von der übrigen Stadt trennte, zugeschüttet.

Ausser einigen Schlachtern wohnten auf dem Holm ausschliesslich die Waden – und Netzfischer der Stadt Schleswig. Um 1900 waren es etwa 100 Fischerfamilien, also im Ganzen 450–500 Personen.

Die Wadenfischer waren in der Holmer Fischerzunft (gegr. 1765) organisiert, und bildeten in der Zunft und in ihren Wadengemeinschaften eine in sich geschlossene Gruppe, ohne jeglichen Kontakt zu den Netzfischern. Als Wadenfischer fischten sie mit Waden (Zugnetze), und zwar auf der ganzen Schlei. Das Recht hierzu bestätigte ihnen Christian I. in seinem Schleibrief 1480, aus dem hervorgeht, dass die Schleswiger Fischer auf der ganzen Schlei und eine Meile vor Schleimünde frei fischen dürfen. Sie durften aber nicht auf den privaten Wadenzügen der adligen Güter entlang der Schlei fischen, dies verbot ihnen ausdrücklich der Schleibrief. In den Jahrhunderten nach 1480 haben dann auch besonders die Schleswiger Wadenfischer sich immer wieder auf ihr Privileg: den Schleibrief, beriefen. Dies trifft auch für die Jahre 1800–1910 zu.

Im Gegensatz zu den Wadenfischern waren jedoch die Netzfischer unorganisiert, und fischten mit ihren Stellnetzen auch nur im Wasser draussen vor der Stadt Schleswig. Hinzu kam noch, dass sie als Unorganisierte nicht vom sozialen Sicherheitsnetz der Fischerzunft Gebrauch machen konnten. Dies gehörte 1765–1910 auch zu den »Privilegien« der Wadenfischer in Schleswig.

Die Fischersiedlung Holm in Schleswig bildete sich 1765–99 als Isolot heraus, erreichte 1800–49 seinen Höhepunkt und befand sich seitdem, wenn auch langsam, in Auflösung. Die Auflösung des Isolats ist besonders auf wirtschaftliche Ursachen zurückzuführen, indem die Zahl der Fischer bis 1900 ständig zunahm: von 40 um 1800 über ca. 60 um 1850 bis ca. 100 um 1900. Dadurch wurde ihre wirtschaftliche Lage immer schlechter.

Auch andere Ursachen spielten aber eine nicht unbedeutende Rolle, und zwar erstens: die hohen Prozesskosten, als Folge der oft langjährigen Streitigkeiten mit Schleianliegern um die Fischereigerechtsame auf der Schlei. Zweitens: die schlechten Heringsfänge, verursacht durch die Überfischung der Schlei und durch die verheerenden Sturmfluten von 1836 und 1837. Und drittens: trug die Privatisierung der adligen Wadenfischerei in der Schlei und die rechtswidrige Wadenfischerei, besonders der Arnisser Schiffer, zur weiteren Aushöhlung der wirtschaftlichen Lage der Schleswiger Wadenfischer bei. Die Schiffer aus Arnis trieben nämlich ihre Wadenfischerei in der oberen Schlei, also auf der Schlei zwischen Schleswig und Arnis, und gerade dieser Teil der Schlei bildete mit seinen guten Heringsfangplätzen die Existenzgrundlage der Wadenfischer in Schleswig. Die reichen Heringsfänge aus der oberen Schlei waren aber auch die finanzielle Basis für die starke lokale Stellung der Schleswiger Wadenfischer.

Um 1900–10 waren die Schleswiger Wadenfischer dermassen finaziell geschwächt, dass ihre bisherige vorherrschende lokale Position dadurch verlorenging. Zudem befand sich seit etwa 1850 nicht nur der Holm als Stadtisolot, sondern auch die Holmer Fischerzunft als in sich geschlossene Gruppe langsam in Auflösung. Diese Auflösung hatte zwei Konsequenzen. Die eine: eine Zunahme fremder Berufe in Fischerfamilien bis 1900, und die andere: eine Öffnung

der Fischerzunft, indem ab 1900–10 auch Netzfischer in der Fischerzunft aufgenommen werden konnten.

Im Endeffekt bedeutete es, dass das Gemeinschaftsgefühl der Wadenfischer, das sich ja gerade durch die Arbeitsgemeinschaften in den Waden gebildet und gefestigt hatte, allmählich verschwand. Damit ging auch ihre Identität als Wadenfischer und Kulturträger verloren, eben, weil die Sitten und Gebräuche auf dem Holm sich aus der gemeinsamen Arbeit in den Waden herausgebildet hatte. Dies war aber nur der Anfang vom Ende zur gänzlichen Auflösung des Isolats, und die wenigen jungen Schleswiger Fischer, die es heute noch auf dem Holm gibt, leben ohne das Bewusstsein um eine Fischertradition, wie es vor 1900–10 noch der Fall war. Man könnte die Behauptung wagen vielleicht, sie hätten ihre Identität als Holmer Fischer völlig verloren. Sie besitzen nicht mehr das Bewusstsein, Holmer zu sein, sondern sind Schleswiger geworden.

Litteratur:

Christiansen, Theo: Schleswig 1836–1945. Eine Stadt und ihre Bürger in 110 Jahren des Wandels aller Lebensbedingungen, Schleswig 1973.

Hockenbrink, Manfred: Die Fischer auf dem Holm in Schleswig. Anthropologische Untersuchung eines Stadtisolats. Inauguraldissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Giessen, Schleswig 1965.

Lorenzen, Andreas: »Folkeminder fra Holmen i Slesvig«, s. 203–22 i: Sønderjysk Månedsskrift 1943, u.st. og u.å.

Lorenzen, Chr. G.: »Om Gildevæsenet i Byen Slesvig, med særligt hensyn til den Måde, hvorpå de bestående Gilder i vore dage afholder deres Årsfester«, i: Dansk Månedsskrift 1860, bd. 2, s. 168–91.

Philippsen, Heinrich/Petersen, Ernst: Der Holm und die Holmer. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt Schleswig, Schleswig 1935.

v. *Schröder*, Johannes: Geschichte und Beschreibung der Stadt Schleswig, Schleswig 1827.

Trap, H. P.: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig II, København 1864 (genoptrykt Viborg 1975).

Vollertsen, Ernst: »Holmen – et fiskerleje«, i: Sønderjysk Månedsskrift, Tønder 1978, s. 100–05 og 142–46.

Indsamlet stof

Ella Vollertsens erindringer, ubearbejdet maskinskrevet manuskript på 53 sider, optaget på bånd og oversat til dansk af Nils Vollertsen 1978–80.

Kilder:

Landesarchiv Schleswig-Holstein, Schleswig

Abt. 50c:

2190 – Die Fischer Joh. Witt, Claus Sager, Joh. Möller et Cons. in Schleswig gegen den Eingessessenen Otto Diedrichsen in Goltoft 1842.

2534 – Die Wesebyer Eingessessenen Franz Peters et Cons. gegen die Älterleute der Holmer Fischerzunft, H. Nantz et Cons. 1843–44.

Abt. 66 Req. IVb:

6 – Regulierung der Schleifischerei 1840–48.

55 – Akten der Rentekammer betr. Regulierung der Schleifischerei 1799–1839.

Abt. 79:

991a – Akten des Ministeriums für Schleswig betr. Schleifischerei 1850–71.

991c – Akten der Schleikommision: Untersuchungen über die Berechtigungen in der Schlei 1851–65.

Abt. 79.3 (Schl. Minist. I. Dep. A-B und II. Dep. B):

186 – Gottorp amt.

- Abt. 168:
 197 – Acta varia betr. die Schlei 1795–1865.
 198 – Akten des Advokaten Chemnitz betr. die Jurisdiktion auf der Schlei 1845–47.
 Abt. 309:
 12267 – Fischereigesellschaften und -vereine sowie Zentralverein preussischer Berufsfischer (SPD-hvervekampagne blandt fiskerne i Preussen).
 Abt. 313:
 16–23 – Fischereiberichte des Oberfischmeisters an die Regierung in Schleswig 1877–92.

Stadtarchiv Schleswig

- C XIX, 3:
 251c – Das Schleiproklam 1780, 1805–22–65 (mit zwei Anlagen A und B) + Anmerkungen zum Schleiproklam von 1805.
 XIII, 1: Fischerei, Allgemeines.
 6 – Fischerei in der Schlei 1868–69.
 7 – Bundgarnfischerei in der Schlei 1882.
 XIII, 4: Holmer Fischerzunft
 1 – Gewerksartikel, Betriebsregulation und Satzungen der Fischerinnung 1852, 1873, 1887, 1890, 1911.

Fiskerlavets arkiv, Slesvig

- 2 – Statuten, Fischereiordnung, Fischereigesetz und sonstige Reglements 1765, 1830–90 und 1912.

Vis mig hvordan du bør – og jeg skal sige dig, hvem du er

Boligen betragtet som et tegnsystem

Af Ena Hvidberg

stakkels Askepot
der er noget din mor og far
har glemt at gi dig
som de andre har:
det er en lille og krukke dille
en modegrøn mani
der sidder lige der hvor hjertet banker
den kan fås i large og lille
er dyr at krybe i
men har du den på er himlen aldrig grå.

Shu-bi-duas sørgelige vise fra 1982 om Askepot handler om, at hendes forældre har glemt at give hende noget meget vigtigt, for at hun skal kunne gøre sig gældende på ballet: en bluse med en lille grøn krokodille (la Costa-mærket). Ved hjælp af dette mærke vil en moderne Askepot kunne signalere et tilhørsforhold til en gruppe, der lægger vægt på at fremstå som folk med »god« smag, kvalitetssans, samt ikke et forglemme en velspækket tegnebog, der gør det muligt at ofre mange penge på en dyr bluse med krokodillemærke på. Det er dog kun kendere, der vil lægge mærke til det »rigtige« mærke, for bluser med mærker er jo efterhånden snarere reglen end undtagelsen. I brugen af mærker som tegn, ligger udelukkelse af alle dem, der ikke ved, hvad mærket står for, og som ikke ved, at netop indenfor denne gruppe er dette mærke det »rigtige«. Mærket fungerer som et gruppetegn, hvorudfra man kan foretage en første orientering af sine omgivelser. Men et mærke kan ikke stå alene, sko, frisure, helheden har også betydning.

Kulturel kommunikation

Mennesker kommunikerer med hinanden, ikke alene gennem sproget, men også gennem adfærd, mimik, klædedragt og de genstande, vi omgiver os med. Dette non-verbale kommunikationssystem er en meget væsentlig del af vor omverdensorientering, som vi får kendskab til ved at være medlemmer af en given kultur. Hvor stor betydning det har for os, får vi først fornemmelse af, når vi befinder os i en fremmed kultur og har vanskelighed med at tolke den fremmede kulturs tegn f.eks. ansigtsudtryk, kropssprog og klædedragt.

Men bag brugen af tegn og symboler såvel i adfærd og tøjbrug som hele livsstilen ligger forskellige opfattelser af, hvad »det gode liv« er, forskel i ideologi, dvs. en samlet opfattelse af, hvordan verden er.

Studiet af tegn og symboler og boligen

Det var den franske sprogforsker Ferdinand de Saussure, der i begyndelsen af 1900-årene skabte semiologien, dvs. »videnskaben om tegnenes liv i samfundslivet«.

Grundenheden i semiologien er *tegnet*, der består af en enhed af et sanseligt, materielt udtryk og et indhold. Semiologien går ud fra, at alle former for betydning formidles gennem tegn og tegnsystemer. For at mennesker skal kunne forstå det samme ved tegnene, hviler betydningen på *koder*, det vil sige forskellige regelsæt, som mennesker har vedtaget i fællesskab. Mens der er en umiddelbar overensstemmelse mellem indhold og udtryk hos tegn, er *symboler* karakteriseret ved, at forbindelsen mellem udtryk og indhold er mere tilfældig. Derfor kræves et nøje kendskab til koden, for at symbolet skal kunne forstås og fortolkes rigtigt. Koden kan være udbredt alene indenfor en lille gruppe, og symbolet forstås da kun af de indviede, for hvem symbolerne bliver tegn på et gruppetilhørsforhold. Symbolerne kommer til at stå for bestemte meninger og holdninger, som man forventer at finde hos de mennesker, der bærer eller bruger symbolet. Da mange symboler ikke kan deles af alle, fordi de f.eks. er for dyre at anskaffe, er de med til at uddybe forskelle mellem mennesker og med til at opretholde betydning af fælles normer og holdninger blandt brugerne. Jo mere symboler bruges, og jo oftere man konfronteres med dem, jo mere »naturlige« kommer de til at fremstå i ens bevidsthed.

Alle tegn kan indgå som udtryk i nye tegn ved, at der knyttes nye forestillinger til dem. Den proces, hvorved mennesker sætter objekter sammen på en ny måde til en ny betydning, er af den franske antropolog, Claude Levi Strauss, kaldt for »bricolage«. Begrebet har haft stor betydning for

kulturforskerne ved universitetet i Birmingham. Forskere fra Birminghamskolen mener, at en gruppes symbolbrug og stil skabes ud fra gruppens selvopfattelse, der bygger på erfaringer fra det sociale og kulturelle miljø, som gruppen er en del af. De genstande, som indgår i gruppens symbolsprog, afspejler nogle centrale værdier i miljøet og laget eller klassen, og disse værdier er kulturelle eller ideologiske elementer, der står i afhængighedsforhold til produktionsmåden (1). Birminghamskolens opfattelse af symboler som udtryk for gruppeidentitet, selvopfattelse og udtryk for nogle centrale værdier kan bruges på studiet af boligen og dens indretning.

Adressen: et socialt tegn

Adressen fungerer som et socialt tegn. Indenfor hver by er der områder, som er eftertragtede værdier at bo i, og andre, hvor det er mindre fint, måske ligefrem stigmatiserende at bo. Men mange af os vælger jo ikke frit, hvor vi kommer til at bo. I det storkøbenhavnske område findes en forskel i vurderingen af det nordlige og det vest- og sydvestlige område, en vurdering, der stammer helt tilbage fra 1600–1700 årene, da kongen med embedsmænd valgte det nordlige område på grund af skovene, der gav mulighed for at drive jagt. Senere fulgte højborgerskabet efter, da området samtidigt svarede til romantikkens opfattelse af, hvad smuk natur er: bakket, skov- og sørigt. Efter slotte og landsteder blev området præget af villabyggeri, først til sommerbeboelse senere for hele året, da trafikforholdene gjorde det muligt.

Da den københavnske arbejderklasse begyndte at flytte ud fra de overbefolkede brokvarterer, blev det vestegnen, først og fremmest Rødovre og Hvidovre, der modtog »nybyggerne«. Her var foruden frisk luft og vand, som på nordeggen, billigere grunde og kort afstand til arbejdspladserne i byen. Især mellemkrigstiden var en periode, hvor mange selvgroede villakvarterer voksede frem på Vestegnen (2).

Men vurderingen går ikke blot på nord eller vest. Også indenfor de enkelte kommuner findes steder, hvor det er meget fint eller mindre fint at bo. I Gentofte kan man som bekendt bo på »den rigtige« side, dvs. øst for Lyngbyvejen ud mod kysten, og den »forkerte«, hvor bl.a. Dan Turells »vangedebisser« holdt til. Men graderinger kan differentieres endnu mere, helt ned til enkelte veje. Samme vurderingssystem gælder f.eks. for Hvidovre, der også har sine mere eller mindre fine kvarterer, selv om kommunen hovedsageligt er beboet af arbejderklassen.

Vurderingen af, hvilke bydele eller kvarterer, der er fine at bo i, og hvilke mindre fine, bygger på erfaringer om, hvilke sociale grupper, der bor hvor. Og når kommunernes boligpolitik understøtter systemet med op-

deling af folk efter sociale kategorier, fortsætter tegnsystemet med at fungere. I Gentofte blev der f.eks. ved udstykning af gården Ibstrups jorder lagt den klausul på grundene, at de ikke måtte sælges til folk fra arbejderklassen (3). Man behøver dog ikke direkte den slags klausuler. Ved at udstykke store grunde, ved at dirigere, om der må bygges villaer, etagehuse eller almennyttigt boligbyggeri kan de enkelte kommuner afgøre, hvilke lag af befolkningen, der kommer til at bo i hvilke dele eller kvarterer af en by.

Boligens art og størrelse: et socialt tegn

Det er ofte blevet påpeget, hvordan boligen kan udtrykke magt. De enevældige kongers slotte som f.eks. Versailles skulle tjene til forherligelse af monarken. Vores eget Amalienborg er et eksempel på, at adelen fulgte godt efter med imponerende boliger omgivet af store haveanlæg eller pladser. I vore dage har bl.a. banker og rådshuse overtaget den repræsentative, imponerende stil, som udtryk for økonomisk eller administrativ magt.

For mere almindelige mennesker betyder boligens art og størrelse dog også noget. Store villaer, helst lidt tilbagetrukket fra alfarvej, er stadig tegn på magt og status. Alene det at eje sit eget hus betragtes af de fleste som noget eftertragtelssværdigt og opfattes som tegn på, at man har klaret sig godt i tilværelsen, har økonomisk succes. For meddelejerne i den undersøgelse denne artikel bygger på (4) gjaldt, at de, der havde haft mulighed for det, havde købt ejerlejlighed. De, der boede i ejerlejlighed, men så økonomisk mulighed for det, ønskede at få eget hus. Afhængig af den økonomiske realitet indrettede ønskerne sig på rækkehus, nyt parcelhus eller gammel villa. Valget og ønskerne havde dog også med nogle værdier at gøre. Nogle grupper betragtede det at bo i et gammelt hus som en værdi. Gamle huse er ofte mere individuelt udformede, og man kan derfor distancere sig fra de grupper, der må »nøjes« med mere anonyme og masseproducerede parcelhuse eller rækkehuse. At bo i gammelt hus er en hel livsstil for nogle, idet arbejdet med at vedligeholde, ændre, afsyre, male m.m. værdsættes som udtryk for kreativitet, der betragtes som en værdi. Andre distancerer sig fra denne dyrkelse af hus- og familieidyl ved at vælge at bo i gamle lejligheder. For nogle år siden var det for en økonomisk, velstillet elite allermest eftertragtelssværdigt at bo i gamle, nyrenoverede lejligheder i pakhuse i det indre København.

I 1960'erne voksede en tæt-lav ideologi frem, som reaktion mod de dårlige erfaringer fra de mange højhusmiljøer, der blev opført efter anden verdenskrig. Der blev stillet krav om fællesfaciliteter, og denne idé om, hvordan det nu skønnes bedst at bo, gav stødet til opførelse af mange gårdhusemiljøer. En del af meddelejerne boede i gårdhuse. Her var det bl.a. mu-

ligheden for kollektive aktiviteter og samvær, der blev betragtet som en værdi for beboerne.

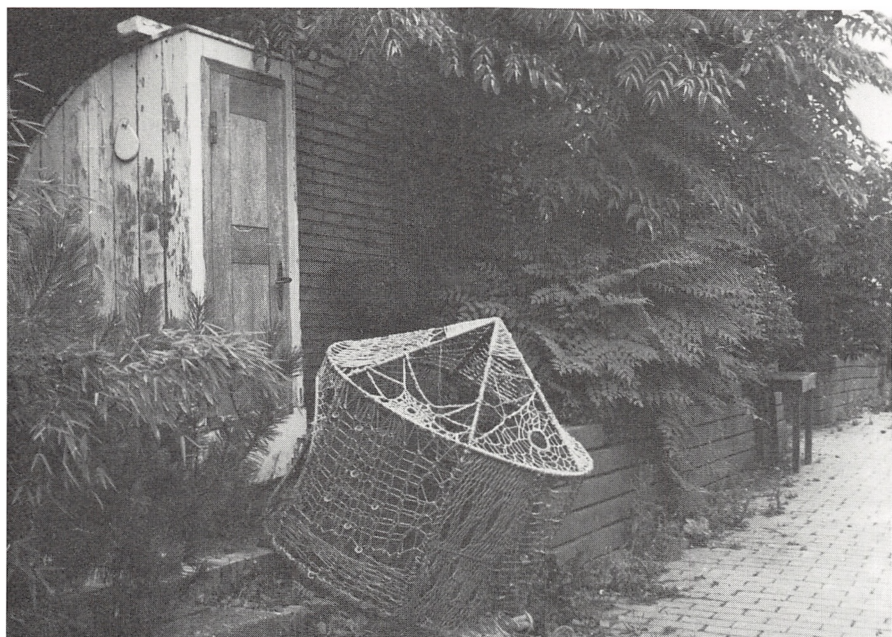
Boligens stil og art, det individuelle eller anonyme præg, betyder som nævnt noget for den enkeltes selvopfattelse. Men hører man til blandt dem, der må »tage til takke« med de anonyme huse, så kan man da skabe individualitet gennem pynt på eller omkring husene. Denne pynt kommer til at virke som sociokulturelle tegn.

Boligens ydre tegn

Gennem den ydre udsmykning af boligen kommunikerer man til de forbi-passerende. Et tegn på, at beboerne har »styr« på deres tilværelse, men også accepterer det af samfundet vedtagne normsystem, er f.eks. nystrøgne gardiner, revet og luget forhæng, haveredskaber på plads i redskabsskur og ikke liggende og flyde omkring. Man kan derfor markere afstand fra det såkaldte »borgerlige« normsystem ved at lade græsset gro vildt, lade redskaber m.m. ligge spredt rundt omkring, og give mælkebøtterne mulighed for frit at formere sig. Sådanne tegn havde nogle meddelere omgivet sig med, bl.a. et par kollektiver. Det gør ikke kollektiver vellidte, hvis de flytter ind i kvarterer, hvor beboerne følger »ordensnormerne«. For kollektivisternes kan der desuden være tale om en markering af værdier som f.eks. kreativitet og aktivitet, der vises f.eks. ved kaninbure eller skrammellegeplads i haven.

I arbejderkvarterer, f.eks. på nogle villaveje i Hvidovre, får kreativiteten andre udtryk. Her er det klippede frugttræer, selvlavede smedejernslåger eller -lygter, der er tegn på kreative færdigheder. Men smedejernslåger eller blyindfattede vinduer er ikke accepteret »god« smag for alle sociale grupper. En meddeler, der havde købt grund i Albertslund for at bygge hus her, solgte grunden igen, da der på nabohuset blev opsat en mandshøj, hjemmelavet mosaik i gult og blå af solvognen. »Her kunne vi ikke klare at bo, da vi så, hvordan det udviklede sig, med vandpumper og sådan noget . . . . vi var ved at brække os« (arkitekt, mand, 50 år).

Gardiner viste sig at have meget stor betydning som symboler. I gårdhavehusmiljøet var der på undersøgelsestidspunktet tre accepterede gardinformer og ophængsmåder. Man kunne have café-gardiner. Det vil sige 4 ens gardinbaner ophængt 2 og 2 over hinanden. De skulle helst være hjemmesyede, og af hvidt lærred, med mellemværk, men sribede bomuldsgardiner kunne også gå an. Så kunne man acceptere gardiner af bomuld eller af det finske Marimekko-stof, ophængt i to baner. Endelig var der nogle få, der ikke havde stofgardiner, men enten ingen gardiner eller et bambusjalousi. Derimod var f.eks. »røvballegardiner« eller fortræksgardiner af gar-

Denne familie ønsker at signalere, at man har smidt en del af de borgerlige normer bort, ved at tage meget afslappet på, om der flyder ting omkring boligen.

dissettetypen helt uacceptable. I komplekset boede en damefrisørfamilie, som havde tynde fortræksgardiner. Alle beboerne havde bemærket dette gardinophæng, der skilte sig ud. Men denne familie kom man heller ikke sammen med, og de deltog ikke i nogen af fællesarrangementerne.

Røvballegardiner blev af meddelerne i gårdhusmiljøet betragtet som et tegn på arbejderklassetilhørsforhold. En anden familie, der levede ret isoleret i miljøet og ikke deltog i de kollektive arrangementer, prøvede gennem vinduesudsmykningen at signalere »rigtig« smag. Familien havde hjemme-syede, hvide café-gardiner med mellemværk af blonder, foruden en opstilling af kryddereddikeflasker i vinduet ud mod »gaden«. Dette var tegn på interesse for gastronomi, og dyrkning af krydderurter var en accepteret form for kreativ aktivitet i dette miljø, hvor mændene var højtuddannede funktionærer, en del akademikere, og hvor kvinderne for de flestes vedkommende havde en mellemuddannelse.

Men tegnene skifter. Dette kan blandt andet ske, hvis de kommerialiseres. Nogle få år efter denne undersøgelse var der i kataloget for Daells Varehus café-gardiner, sribede og fabriksfremstillede. Hvilke gardiner mon der nu er gruppesymboler i gårdhavehuskvarteret?

Hvad signalerede man med gardinerne? Tilhørsforhold til en veluddannet middelklasse med visse progressive idealer. Beboerne talte i begyndelsen af 70'erne mange arkitekter og pædagoger med en venstreorienteret, politisk observans. De mest aktive arrangerede fællesaktiviteter som f.eks. fester, spisning på skift.

Der var dog langsomt ved at ske en udskiftning, idet mange af de først indflyttede efterhånden var flyttet i kollektiver, og det var samtidigt de mest aktive. Det var nu ikke alle beboerne, der begræd deres flytning. Af nogle blev de kaldt »trivselsfacister, der med vold og magt ville have, at vi skulle spise løgsuppe sammen og sidde lårene af hinanden«.

Indenfor gårdhusmiljøet var der altså spredning med hensyn til holdninger og normer for adfærd, i gardinsprogets symbolverden udtrykt gennem stribede gardiner kontra café-gardiner eller slet ingen gardiner hos de mest progressive.

De indre tegn

Mens de ydre tegn kan ses af mange forbipasserende, så er valget af indbo, tekstiler, lamper og pyntegenstande, samt hvad man hænger på væggene, signaler til besøgende, der kommer i hjemmet. Gæsterne kommer oftest kun i boligens repræsentative del, stuen eller stuerne, samt entréen, hvor de fleste tegn derfor også er anbragt.

Gennem interviews og samtaler, samt ved at sammenholde disse med boligens indretning og udstyr, søgte jeg at finde frem til, hvad det var, man ville kommunikere til andre ved hjælp af de genstande, man omgav sig med. For at blive accepteret af den gruppe, man føler et tilhørsforhold til, er det vigtigt at have de »rigtige« ting. Og denne accept er vigtig for at føle sig godt tilpas. På denne måde er kultur og følelser nært sammenknyttede. Men hvad der er »rigtigt«, hvad der accepteres, skifter fra gruppe til gruppe.

Individ-orienterede tegn

I mange af de undersøgte hjem fandtes tegn, der viste nogle af de interesser, som en eller flere i familien dyrkede. Tegnene kunne enten være opstillet, så de faldt tydeligt i øjnene. En mand havde f.eks. fluefiskestænger symmetrisk ophængt i entréen. En anden havde en stor stjernekkikkert opstillet i et hjørne af stuen. En kvinde havde to væve med halvfærdige tekstiler opstillet. Da der ikke blev vævet meget på vævene, var deres iøjenfaldende og pladskrævende placering dog snarere et tegn på et økofeministisk gruppetilhørsforhold. Hvor redskaberne ikke skulle signalere så kraftigt til en besøgende, var de placeret mere tilfældigt.

Opslagstavler fortæller ofte om ideologisk/politisk tilhørsforhold, som f.eks. hos denne byplanlægger og pædagog, hvor der findes kvindetegn, politiske plakater samt mærkater imod atomkraft.

I en familie, hvor man spillede musik flere timer om dagen, lå der musikinstrumenter overalt, og det gamle klaver havde fået forsiden fjernet for at give bedre lyd. Rejseinteresse viste sig hos mange familier gennem ægte tæpper ophængt på væggen i stedet for at lægge dem på gulvet. Nogle havde udskårne træfigurer placeret i reoler som en mindre udstilling. Mange kvinder havde broderier eller mindre vævninger ophængt i vinduerne, som udtryk for tekstilinteresse. I gårdhuskvarteret dyrkede man store, palmelignende, grønne planter, i etagehuset var der derimod potteplanter i vindueskarmene.

Der var forskel på interessernes art blandt meddelerne. I et betonetagehus fra 1960'erne, beboet af et bredt udsnit af befolkningen, men mest arbejdere og mindre selvstændige, bestod mændenes aktivitet i hjemmet bl.a. af forbedringer af lejligheden. En af mændene havde f.eks. lagt nyt loft i badeværelset. I gårdhavekvarteret havde mange aktiviteter med dyrkelse af »finkultur« at gøre. En gruppe, der lagde vægt på kunsthåndværksmæssige aktiviteter, havde skulpturer, vævede tekstiler m.m. på væggen. I denne gruppe, der både boede i gårdhuskvarteret og i nogle kollektiver, signale-

Christianiaplakat og bøsseplakat fortæller om, hvilken gruppe denne lærer i kollektiv på Christiania føler sig knyttet til.

rede man desuden med sin politiske observans gennem politiske plakater, anti-a-kraft mærker og kvindeplakater.

De individorienterede tegn fortæller direkte om, hvad afsenderen ønsker at meddele, og forbindelsen mellem udtryk og indhold er let at tolke. Langt vanskeligere er det, når det drejer sig om møbelstil, tekstiler, lamper m.m.

Gruppesymboler

I gårdhuskvarteret, hvor mændene var arkitekter, læger og ingeniører, mens kvinderne var lærere, korrespondenter eller pædagoger, var der tydeligt tale om en meget ensartet måde at bo på med hensyn til valg af møbelstil, tekstiler og lamper. Flertallet havde lyse træsorter og naturfarvede tekstiler af uld eller bomuld. Møblerne var arkitekttegnede, oftest af danske arkitekter som f.eks. Hans Wegner, Børge Mogensen og Kåre Klint, ellers var det finnen Alvar Aalto og svenskeren Bruno Mathsson, der dominerede. Af lamper havde man PH eller Le Klints, med plisserede skærme, desuden mange læselamper. En del havde nogle få antikviteter, dog mest af den billigere type i fyr eller eg, ingen havde mahogny. Helhedsindtrykket

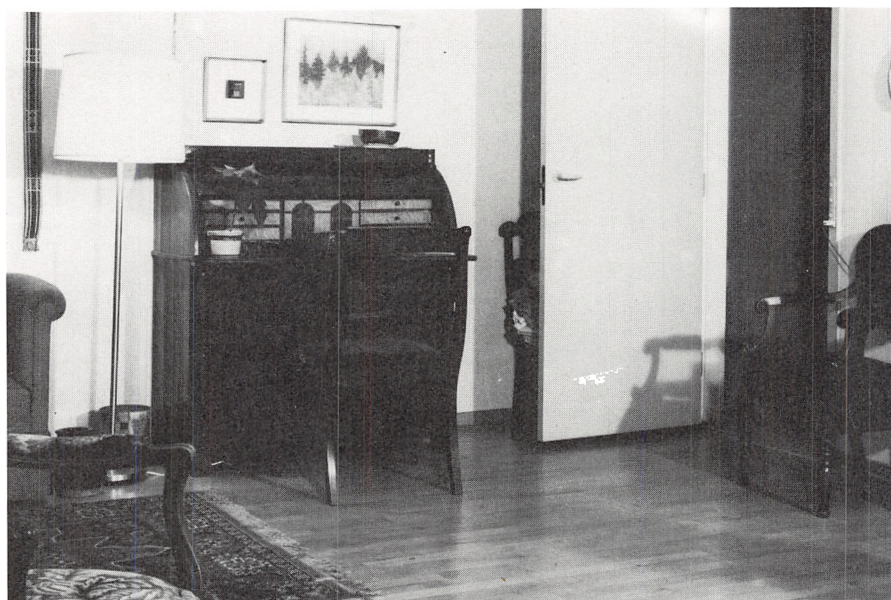

Gruppesympoler i et progressivt, højtuddannet middelklassemiljø i et gårdhavehuskvarter nord for København: Børge Mogensens tremmesofa, Kåre Klints safaristol, Le Klint lampe og ægte tæpper.

var lyst og let. Der var kun få nipsgenstande. Alle ønskede »gode« ting på væggen, oftest grafik.

Men fordi man har samme boligsmag og vælger samme slags møbler og tekstiler, behøver der jo ikke at være tale om symboler. For at finde ud af, hvordan boligens genstande fungerer som symboler, og for at undersøge hvilke forestillinger og betydninger, der knyttes til boligens genstande, lod jeg en »kontrolgruppe« tolke nogle fotografier fra hjem, jeg havde besøgt. Kontrolgruppen bestod dels af beboerne fra gårdhusmiljøet, dels af nogle etnologistuderende. I alt drejede det sig om ca. 30 personer med nogenlunde samme boligsmag.

Kontrolgruppen fik stillet spørgsmål om, hvem de troede, der boede i de pågældende hjem. De skulle desuden redegøre for, hvorfor de tolkede således, hvilke ting, de bedømte udfra, om de kendte sådanne hjem fra deres eget miljø, eller om de kendte folk, der boede sådan. Fortolkningerne blev forbavsende ensartede. I det følgende skal nogle af familierne, deres boligindretning og egne udsagn, samt kontrolgruppens fortolkning af boligerne, præsenteres.

Familien med mahognymøblerne.

Familien med mahogny-møblementet

I lejligheden boede en fraskilt kvinde i midten af 40'erne sammen med sin 21-årige datter fra første ægteskab og sin 10-årige søn fra andet ægteskab. Kvinden var nu under uddannelse til mellemtekniker. De havde boet her som lejere i 6 år, men ville meget gerne flytte, da kvinden ikke brød sig om miljøet: betonhus med mange forskellige lag og klasser. Hun var opvokset i et velhavende forretningsmiljø, helst ville hun flytte til eget hus i »det grønne område«, men det gav økonomien hende ikke mulighed for. Indtægten var lav, så der var ikke mulighed for at indrette boligen efter ønskerne: et smagfuldt hjem med antikviteter, ægte tæpper og gode malerier. Men det var lykkedes om ikke andet så at skabe en illusion om dette hjem. Ved at lede i kældre og kamre hos bekendte, ved at låne, og ved at arve havde hun fået samlet sig ting, der passede nogenlunde i hendes smag. En ægte perser købt i udlandet på en rejse med den første mand, der var ingeniør, var blevet suppleret med en maskinvævet »perser«, købt billigt hos en dørsælger. En sofagruppe var i rødt uldbetræk og af stil, som billeder fra Dronningens gemakker viser. En anden gruppe havde kvinden lånt, en sort lædersofa, men den var hun meget ked af, den passede ikke ind i stilen. Et hjørne bestod af to gamle mahognystole, skråtstillede, og et gammelt bord

Arvestykker og stole fundet hos venner. Den skrå opstilling viser, at møbelgruppen ikke bruges til hverdag.

også mahogny. Et andet hjørne var møbleret med et gammelt, arvet mahognychatol. På væggene hang naturalistiske billeder med tykke guldrammer. Et enkelt sofastykke, »abstrakt«, faldt uden for stilen, det var også lånt af en veninde, og ikke værdsat. Stuen var repræsentativ, og på forespørgsel blev det oplyst, at drengen måtte lege stille herinde, ellers havde han jo sit værelse. Ud fra samtalen fremgik det tydeligt, at der blev lagt vægt på, at bolig og adfærd skulle vise en »kultiveret« dame, der havde kendt bedre dage, end dette boligmiljø og det nuværende liv lod formode. Og havde hun opnået sin hensigt? Hvordan fortolkede kontrolgruppen denne stue?

Billedanalysen:

Der var stor overensstemmelse blandt kontrolgruppens personer om tolkningen af dette hjem. De fleste gættede på et bedrestillet borgerligt miljø, hvor manden måske var akademiker, måske forretningsmand. En del nævnte, at i forretningsmiljøer har man næsten altid mørke træsorter. Flere svarede positivt på spørgsmålet, om de kendte sådanne hjem. Nogle kendte

*Familien med egetræs-
møblerne. Bogskab i
egetræ med blyindfat-
tede ruder fremstillet
hos jysk snedker.*

dem fra bedsteforældre, svigerforældre, andre fra skolekammeraters hjem. Flertallet mente det var mennesker i halvtredserne, der boede sådan, og at der nok ikke var nogen børn, det var i hvert fald ikke indrettet på, at børn skulle kunne udfolde sig her.

De fleste tolkede ud fra mahognymøblerne, de ægte tæpper og de naturalistiske malerier med gulddramme. Et par kvikke studenter faldt dog straks over de møbler og det billede, der faldt udenfor stilen, og undrede sig såre.

Familien med egetræsmøblementet

Denne familie bestod af en malerkonsulent og en sygeplejerske, begge i slutningen af trediverne, samt deres to døtre på 10 og 7 år. Familien var flyttet hertil (betonétagekarré nord for København) som lejere for 4 år siden og ønskede sig et lille rækkehus nord for København. Begge var opvokset i Jylland, manden på et børnehjem. Familien havde sparet sammen til sommerhus og havde også bil. Man gik meget op i indretningen af hjemmet. De tunge, solide egetræsmøbler var på bestilling lavet hos en jysk snedker. Det bestod af bogskab med blyindfattede ruder, skænk, skrivebord og nogle stole samt et sofabord med tunge runde kugleben. Efter familiens udsagn lagde man vægt på med sin bolig at give udtryk for det solide, konservative. Et nyanskaffet gæstearrangement, lette læderlænestole omkring et kvadratisk sort bord, var netop anskaffet. Det var kvinden, der havde ta-

Fars hjørne med skrivebord, barskab og skænk.

get ekstraarbejde, nattevagter på et plejehjem. For, som manden udtrykte det: »Vi skulle jo nødtigt undvære søndagsbøffen, fordi vi skal have nye møbler«. Man havde desuden den holdning til arbejdsløshed »at det er noget pjat. Enhver kan få noget at lave, blot man gider bestille noget«.

Manden især udtrykte stærk skepsis overfor min undersøgelse, for han vidste godt, hvordan »alle de venstredrejede studenter bruger løs af statens penge«.

Efterhånden som samtalen skred frem, fremgik det, at det mest var manden, der stod for boligens indretning: »for det har Bente ikke forstand på«. Og skulle det gå efter hans ønsker, ville loft og vægge snart blive malet junglegroen. Men det »havde konen ikke fantasi til at forestille sig, hvor flot det ville blive«. Familien lagde megen vægt på at understrege, at de mente at have fundet deres helt egen stil. De kom sammen med nogle arkitekter og brød sig absolut ikke om deres måde at indrette sig på, for arkitekter »de bor jo allesammen ens, fordi sådan skal man bo«. Familien her havde derimod en »personlig stil«, og kunne fortælle, at venner og bekendte kom hos dem for at få nye ideer og inspiration til boligindretning.

Billedanalysen:

Familiens opfattelse af egen personlig stil stod ikke helt i overensstemmelse med kontrolgruppens mening om boligindretningen. Her mente man tværtimod, at familien boede helt stereotypt, nærmest som i et møbelkata-

log. Der var få positive bemærkninger om denne familie. En student sagde, at hvis man skulle sige noget positivt om denne familie, så måtte det være, at det nok var sådan nogle pligtopfyldende, arbejdsomme, samfundets støtter, der boede her. De fleste udtalte sig mere negativt. Men flertallet kunne godt vurdere, at det ikke var billige møbler, der stod i boligen. Man mente nok, at det var nogen, som tjente gode penge, der havde indrettet sig sådan. Flere af fortolkerne, der selv havde boet i Jylland, bemærkede, at her var det en udbredt stil, særlig blandt selvstændige handlende. »Det er som en familie jeg kender. Han er repræsentant, hun regnskabsfører«. »Sådan er der mange der bor ovre i Jylland, toldereren, postmesteren, typografen«. »Det kender jeg også fra halvnyt byggeri her på Amager. Der er mange fra småborgerskabet, der bor sådan«.

Men man nøjedes ikke med at sætte erhverv og klasse på. En af fortolkerne udtrykte: »Det er jo drømmen om det borgerlige«. »Det materielle er uhyre vigtigt for dem. De ønsker flere og flere ting. Deres normer er at købe, at eje og at stræbe«. »Dem vi kender, der bor ligesådan, har en politisk holdning, der ligger langt mere til højre end vores. De tænker meget på at stræbe og gøre karriere«. »Det er ret upersonligt. De må have købt det hele på en gang og så have smidt alt det gamle væk«. Sådan lød nogle af bemærkningerne. Det var altså tydeligt, at kontrolgruppen forbandt noget materielt, »borgerligt« (småborgerligt?) og konservativt med denne måde at bo på. Og det var mest stilen, det tunge, solide egetræsmøblement, hvor alt var fremstillet på én gang, der blev bedømt ud fra.

Familien med arkitekt-stilen

Denne familie bestod af en mand i halvtredserne, oprindelig uddannet tømrer, siden arkitektuddannelse. Kvinden var i slutningen af fyrrerne, skolelærer. Begge kom fra småhåndværkerhjem på Fyn. De havde en søn på 18 og en datter på 10. Familien havde boet i gårdhavehuset i 10 år, og man ønskede ikke at flytte.

Indretningen bar præg af orden og tilstræbt stilrenhed med møbler med »navne«. I spisestuen Wegners egetræsmøblement samt en nyanskaffet Mogens Koch-reol med lille bar. I opholdsstuen stole af Bruno Mathsson, mors stol med gjorde, fars polstret med læder, en nyanskaffelse. Den ene endevæg var opfyldt af et reolarrangement, en efterligning af Mogens Kochs reoler, hvad der pinte manden meget, men som han sagde »du kan sgu ikke se det, hvis du ikke ved det«. Men det var altså også nok at vide, at det var en efterligning. Man havde netop skiftet møbler ud for en masse penge »gået fra stålalderen til træalderen« som manden udtrykte det, idet Poul Kjærholms stålmøbler var blevet forvist til sønnens værelse. Egentlig

Familien med arkitekt-stilen. Hans Wegners spisestuemøbler i egetræ, Mogens Kochs skabelementer, PH-lampe samt stol tegnet af Nanna Dietzel.

ville manden helst have noget helt funktionelt »der skal kunne spules over med vand«, men måtte indrømme at det nok var ønsketænkning, for alle de små snurrepiberier, som han selv tørrede af, betød også noget for ham. Man lagde vægt på det rolige, spillet skulle så ske mellem tæpper og bøger: »Det er igen det, det skal være lige i øjet«. Man ærgrede sig over, at der ikke var givet ekstra 5000 for lædersofaen, så det var blevet en »rigtig Mogensen«.

Nu gjaldt det væggenes udsmykning. Man var medlem af et galleri og håbede at få anskaffet sig noget godt. »Vi ved sgu godt, hvad vi vil have. Det skulle helst være Jorn, men det kan det ikke blive«.

Antikviteter havde man ikke noget af, for der var ikke noget fra barndomshjemmene, der faldt i smag. En enkelt gammel PH-lampe, med små glaskupler, havde manden skilt ad og sat op på væggen.

Man følte sig knyttet til akademikergruppen, specielt arkitekterne »selv om vi ikke er født ind i den«, som begge påpegede. Men der blev taget skarp afstand fra folk med dårlig smag, især fra mandens side. Han havde været inde i et prøvehus for nylig for at se på det og fortalte, hvor rædselsfuldt det var indrettet med »lortebrune fliser med små blomster i bade-

Efterligning af Mogens Kochs reolsystem, safaristole, PH-lampe samt lædersofa, der »burde« have været en Børge Mogensen.

værelset og sovelandskab. Men det skal nok blive solgt, der kommer mangen en lille mand og kone ind og svømmer over ved at se det. Nu vil jeg slet ikke begynde at sige, hvilken gruppe jeg tror, de kommer fra, for det er uartigt at sige sådan noget, men det gør den lille kontorpige og bogholderen, de fiser sgu lige ind i sådan noget«. Men udsagnene blev dog mildnet lidt, da han sagde, at enhver jo må have lov at have sin egen smag. Selv om tingene var dyre, behøvede de jo for øvrigt heller ikke at være smagfulde.

Billedanalysen:

Hvad syntes nu kontrolgruppen om denne boligindretning? Man kunne straks placere den; det var møblerne med »navne« der gjorde udslaget. De fleste kendte fra egen gruppe sådan en boligindretning. De ægte tæpper, fars stol og mors, billederne samt læselamperne blev nævnt. Man mente desuden, at den pæne orden i reolen tydede på, at det nok ikke var den slags akademikere, der lever af »bogen«, der boede her, så plejede bøgerne at flyde noget mere. Man gik, trods ordenen, ud fra at børnene måtte opholde sig i stuerne, desuden blev den megen nips bemærket. Det var ikke helt i overensstemmelse med et arkitektmiljø. En vigtig påpegning, når

Ekstotisk »bricolage« sammensat af planter, lamper hjemført fra orienten og gardinbaner hængende ned fra loftet. Mange genbrugsting.

man har mandens pine mellem det helt funktionelle, som man *burde* gå ind for, og så hyggen ved de mange »snurrepiberier«.

Men gruppen kunne konkludere, at det var folk af ens »egen« slags nogenlunde, et velkendt miljø. At have forstand på kunst, arkitektur m.m. er værdier, der kræver viden, uddannelse og tid at dyrke, og som værdsættes højt.

Christiania-kulturens symbolsprog

Som et sidste eksempel skal beskrives et symbolsprog, der lægger vægt på at synliggøre sit ideologiske indhold. Her er materialet fra to kollektiver, ét på Christiania og ét på Christianshavn, hvor en del beboere tidligere havde boet på Christiania.

Allerede på dørene ved husenes indgang, samt på dørene til de enkelte værelser fandtes plakater og sentenser, der fortalte om beboerne og hvilke værdier, man lagde vægt på. Foruden Christianiaplakater fandtes bøsseplakater samt nogle med reklame for anarkistiske møder. Anarki betyder her

en ideologi, der lægger vægt på, at ingen må optræde som formynder for andre, og altså ikke den sædvanlige opfattelse af kaos, opløsning.

Genbrugsting er en vigtig del af kulturens symbolsprog. Gamle kasserede møbler, ofte gode kvaliteter fra trediverne og fyrrerne, fundet på loppemarkeder eller ved dødsboer, på lofter og kamre, ikke altid i perfekt stand, er symboler på oprøret og afstandtagen fra forbrugssamfundets brug-og-smid-væk mentalitet.

Det var desuden tydeligt, at hver af beboerne, indenfor Christiania-symbolsproget, havde sin egen form for »bricolage«. En havde indrettet sig med plyds og klunker og mange tunge fløjlstekstiler. Andre var inspireret af østen og havde kinesiske lamper i rummet. Her var meterhøje tomatplanter og slørlette gardiner desuden hængt op under taget som rumdelere, hvilket gav et specielt eksotisk indeklima. Man forsøgte dog at omgive sig med ægte materialer, uld, bomuld, og undgå de imiterede. Køkkenerne var et kapitel for sig med genbrugsting; risskåle gjorde det ud for et samlet service, tallerkener, kopper og skåle.

Billedanalysen:

Der var ingen problemer med at tolke denne boligindretning. Plakaterne talte deres tydelige sprog ligesom genbrugstingene og det, at tingene »flød« her og der.

Smag: en kulturel kode

Som jeg tidligere har nævnt, så virker smag som en kulturel kode. Under samtalen med mine meddelere kom vi meget ind på dette område, og mange havde nogle gode meninger om begrebet. Nogle få skal citeres her:

»Jeg tror, smag er vane, og socialt bestemt. Det kan være tilfældigt, hvilke mennesker man træffer i det miljø, man kommer til at bo i. Dem, vi har boet sammen med, har haft samme interesser og nogenlunde ens bolig og samme holdning. Man bor som man er, og ens klædedragt viser også, hvem man er. Man værner sig til, at sådan skal tingene se ud«, (lægesekretær, gift med arkitekt).

»Der bor mange her med forskellig smag. Det kan man se på vinduerne. Vi kender også nogle med en anden smag end os. De, der bor anderledes, har måske et andet job og bevæger sig i andre kredse. Men har man haft fælles oplevelser, så kommer man lettere ud over den barriere, det kan være. Og her kommer man lettere ud over det, hvis man er med i fællesaktiviteterne. Vi kender nogle her, der bevæger sig i et forret-

ningsmiljø med en helt anden smag og stil. Jeg formoder, at når de bor sådan, så er det fordi, de kan lide det. Men vi har da snakket om, at det er underligt, for de kender flere arkitekter og er slet ikke blevet præget af det. Men de har en anden politisk holdning, og lægger mere vægt på at tjene penge og gøre karriere. Så på en eller anden måde hænger det nok sammen«, (beskæftigelsesterapeut gift med arkitekt).

»Smag er nok udtryk for økonomi, men folk, der er kunstneriske, udtrykker sig og går mere op i farver og kvaliteter, som ikke har noget med penge at gøre. Arbejderklassen, som ikke har så mange forudsætninger for at bedømme, indretter sig med ens farver, det hele er brunt eller beige, hvis det er moderne. Men arkitekter og pædagoger og folk fra det miljø, de har flere forudsætninger for at bedømme ting. Pædagoger indretter sig med mange farver og har en holdning til, at ting gerne må ligge fremme«, (kunsthåndværker).

»Det er et småligt synspunkt at vurdere andre efter det ydre. Jeg synes, vi må gå væk fra at dømme andre efter det udvendige. Jeg ønsker ikke at stemple intolerant, det er kedeligt at man sætter folk i bås, for det kan mange gange være det stik modsatte. Man kan bo pissefint og være skide-dejlig og stor i sindet. Og man kan bo i det, jeg vil kalde frit, og så være fantastisk smålig. Men det hænger nok alligevel sammen . . . Men smag har nok med klasse at gøre. Vi er jo uniformerede. Man har også et hus, fordi man kan fortælle, at man har råd til det, hvordan man indretter sig hænger nok sammen med, hvor mange normer, man smider bort«, (væver).

Smag er en kulturel kode, man kan bruge til at tage afstand fra andre med, dem med »dårlig smag«, men som ovennævnte eksempler viser, så er opfattelsen af »god« smag ikke ens. Dog er der folk, der er smagsdannere, og på grund af uddannelse, æstetiske, arkitektoniske, kunstneriske smagsnormer fastsætter, hvad der er den accepterede »gode« smag. Selvfølgelig kan ting have, hvad kunsthistorikeren Gregor Paulsson har kaldt »ren gestalt«, men smag, hvad man synes er pænt, er absolut socialt og kulturelt bestemt.

Når man skifter referencegruppe, gruppetilhørsforhold, skifter man som regel ofte også smag, hvilket kan synes mærkeligt, men det sker, uden at man bemærker det. Pludselig er det noget andet, der virker acceptabelt, og netop det, som ens nye kulturelle miljø omgiver sig med. At smag kan skifte, er moden det bedste eksempel på; hvad vi syntes om i fjor, forekommer os direkte grimt i år. Men smag er også påvirkelig overfor penge, som Thorstein Veblen har påvist i sin bog om fritidsklassen:

»Den egenskab ved den billige artikel, som krænker vor smag, er nemlig ikke dens eventuelle ufuldkommenhed i form og farve eller i nogen anden visuel henseende. Den billige klædedragt kan være en nok så dygtig udført imitation af den kostbare, at forskellen bare blir synlig ved indgående granskning, men så snart forskellen blir konstateret, vil tøjets æstetiske værdi, og ligeså den kommercielle, synke brat. Og ikke bare det: Man kan også trygt påstå, at kopiens æstetiske værdi vil synke i omtrent samme proportion som prisforskellen mellem kopien og originalen. Kopien mister æstetisk værdi, fordi den bliver reduceret til en lavere pekuniær rang. . . . Det er til en vis grad anseelsens norm, der skaber vor smag, og under dens styring vil hvad som helst blive accepteret som smukt, indtil nyhedsinteressen forsvinder, eller indtil anseelsen bedre kan tjenes af et nyt påfund, som stort set tjener samme formål« (5).

Hvem kommunikerer der til?

Som det er nævnt i indledningen kræves kodekendskab for at tolke symbolernes budskab, og når det gælder den betydning, der tillægges boliggenstande, er der tale om et subtilt symbolsprog. Derfor kommunikerer man først og fremmest til en in-gruppe, der nøje kender kodesproget. Det viste sig f.eks., at kontrolgruppen lod sig narre af familien med mahognymøblerne, fordi de ikke helt kendte kodesystemet, hvorimod de havde langt lettere ved en differentieret tolkning af deres egen boligreferencegruppe. Jeg er overbevist om, at kvinden med mahognymøblerne ikke havde kunnet narre sin egen referencegruppe, der nok ville have haft skarpt øje for møblernes ringere kvalitet og de steder, hvor hun faldt udenfor stilen. Men de højborgerlige værdier, stilen skulle stå for, blev godt opfattet af kontrolgruppen.

Jeg mener derfor, at man kan tale om, at kommunikationen er dobbeltsidig. Dels signalerer man til sin egen in-gruppe, der kan fortolke budskaberne ned til de mest subtile enkeltheder. Dels kommunikerer der til en out-gruppe, der opfatter de mere grove budskaber, men ikke kan kategorisere og skelne så skarpt indenfor forskelle i symbolsproget. Kun indenfor in-gruppen er kodekendskabet så udviklet, at det er muligt f.eks. at registrere forskelle, der klart udsiger, at her er der tale om en person, der »falder udenfor«. Derfor er det uhyre vanskeligt for folk, der skifter referencegruppe, f.eks. ved at »klatre opad« socialt i samfundet, at blive accepteret af en socialgruppe på et højere niveau og med en anden kulturel baggrund, fordi man gennem mangel på et differentieret kodekendskab så let kommer til at lave »afslørende fejltrin«.

Hvor vanskeligt det kan være, gav en af mine meddelere udtryk for. Hen-

des mand, der kom fra arbejderklassen, og hun selv, der kom fra et mellem-lagsmiljø, havde gennem uddannelse, han var nu cand. pæd. og seminarielektor, skiftet socialt og kulturelt miljø, og de ønskede meget at signalere dette nye tilhørsforhold til en akademikergruppe, gennem boligen. Kvinden fortalte, at hun kun købte ind i Paustian, fordi så var hun sikker på, at smagen var rigtig. Antikviteter holdt man sig langt fra, da man ikke havde nogen viden og kundskab herom og var usikker på, hvordan man skulle sætte gammelt og nyt sammen. Et eksempel på, hvor vanskeligt det er at skifte kultur og opsnappe symbolsprogets koder.

Boligen og dens indretning: et følelsesladet område at studere

Som det skulle være fremgået af de ovennævnte eksempler, er boligen og dens genstande et vigtigt led i et meget differentieret tegnsystem. Genstande tillægges ikke blot betydning som udtryk for socialt tilhørsforhold, der knyttes yderligere betydninger på, således at folk, der bruger bestemte genstande eller har en bestemt møbelstil og smag, formodes at *være* på bestemte måder, at have visse ideologiske holdninger og at lægge vægt på visse værdier. I løbet af undersøgelsen opdagede jeg, hvor følelsesladet et område boligen er, men også hvordan jeg selv kom med mine egne smagsnormer og derfor ubevidst reagerede kraftigt på boliger med en helt anden smagsnorm.

I vores samfund er det ikke velset at tale om klasseforskelle, og heller ikke at tage afstand fra andre folk bevidst på grund af forskel i socialt tilhørsforhold, men det er accepteret at tage afstand fra smagløshed og fra mennesker med »dårlig« smag. På denne måde kommer kulturen ind som et mellemlid, der gør det legitimt at beskæftige sig med sociale forskelle. Derfor er der så meget sprængstof i emnet boligindretning og boligsmag.

Noter:

1 Hall, Stuart og Tony Jefferson (ed.): Resistance through Rituals. Hutchinton, CCCS Birmingham. 1975. 2 Hvidberg, Ena og Hannelene Toft Jensen: Forstadsudviklingen på Vestegnen. Rapport for Københavns Amtsmuseumsråd. 1983. 3 Tolstrup, Inger: Nordegnen. Oversigtsbeskrivelse. Rapport for Københavns Amtsmuseumsråd. 1982. 4 Materialet, der ligger til grund for artiklen, er indsamlet i forbindelse med besvarelse af en prisopgave med titlen: »Tegn og symboler i nutidig boligindretning. En analyse af materiel kultur som kommunikationsmedium«, 1978, ved Institut for Folkelivsforskning, Brede. Materialet omfatter 24 boliger i det storkøbenhavnske område. Indsamlingen foregik ved hjælp af interviews af forskellig form, optegnelser af indretning og genstande, fotodokumentation samt spørgeskemaer over social baggrund samt indkøbsvaner. 5 Veblen, Thorstein: Den arbejdsfrie klasse. Rhodos 1972.

Et lille udvalg af den anvendte litteratur om bolig og symboler:

Eco, Umberto: Den frånvarende struktur. Lund 1970.

Guireaud, Pierre: Semiologi. DK. 1975.

Leach, Ed.: Claude Levi Strauss. DK 1976.

Leach, Ed.: Culture and Kommunikation. Cambridge. 1976.

Krause-Jensen, E.: Den franske strukturalisme. Kbh. 1975.

Malmberg, Bertil: Teckenlära. Lund 1973.

Madsen, Peter: Strukturalisme. Kbh. 1972.

Paulsson, Gregor (ed): Tingens Bruk och Prägel. Sthlm. 1956. Chapman, Dennis: The Home and Social Status. London 1955.

Daun, Åke: Förrortsliv. Lund 1976.

Hanssen, Börje: Familj, hushåll, släkt. Gidlunds 1978.

Kragh-Rasmussen, Birgitte: Nutidig boligindretning. IEF 1976.

Sadolin, Anne Suzette: Christiania. Nationalmuseet. 1975.

Aagaard, Synnøve: Flipperjargon. Unifol. 1977.

Tränkel, Margret: Wohnkultur und Wohnweisen. Thübingen. 1972.

Summary

Tell me how you live – and I shall tell you who you are

The place of living considered as a system of signs

This study constitutes a first attempt to consider the place of living, its arrangement, furniture etc. as a system of signs. The analysis is based partly on semiological concepts, partly on recent research in cultural sociology at the University of Birmingham.

A study of the place of living from the viewpoint of communication reveals how people exchange signals by means of the house or flat and what it contains, how furniture and the like function as symbols of cultural affiliations and how the signs and symbols of the place of living express values of central importance to various sociocultural groups.

In order to clarify the signification of the objects investigated the author has interviewed a reference group whose tastes and value systems are reasonably alike. It turns out that the members of this group interpret other people's arrangement and furnishing of their places of living with amazing consistency.

The author concludes that the arrangement and furnishing of one's place of living is a highly emotional field, within which the demarcation of social distinctions and the dissociation from other groups are permissible.

Sort magi, spådomskunst og heksemishandling 1855

Ved Gustav Henningsen

Avisfolklore

Hvad ville man sige til, hvis en tiendedel, en femtedel, ja op til halvdelen af spaltepladsen, i for eksempel *Information*, næsten dagligt var optaget af reportager om sagerne ved Københavns byret? Det ville næppe falde i god jord hos vore avislæsere, men i forrige århundrede var dette tilfældet med i hvert fald ét dansk dagblad: *Fædrelandet* (1834–1882), som for øvrigt godt kunne minde lidt om *Information*. Dag ud og dag ind refererede bladets rapporter skønssomme udvalg af de ved »Kriminal- og Politiretten« og andre af Københavns domstole afsluttede sager. Man spørger sig selv, om det mon var for at tilfredsstille nysgerrigheden hos datidens læsere, eller om det ikke snarere – eller i lige så høj grad – var i et kriminalpræventivt øjemed, at man lod denne endeløse række af delinkventer passere revy for det københavnske borgerskab. En uafbrudt autodafé, hvor synderne med navns nævnelse blev stillet til skue for *Fædrelandet*'s honnorte læserkreds.

I de næsten 50 år, bladet eksisterede, blev det til over 5.000 sager. Man kan undre sig over, hvorfor ingen til dato har taget sig af en systematisk bearbejdelse af dette forholdsvis let tilgængelige materiale på Universitetsbibliotekets avislæsesal i Fiolstræde, for det er en enestående kilde til dagliglivets historie i Andersens, Grundtvigs og Kierkegaards København. Når man begynder at blade i de fire kubikmeters folianter fra denne avis, kommer man tæt ind på almindelige menneskers livsforløb; for selv om det drejer sig om personer, som var kommet på kant med loven, er der – især når man tager vidnerne med – tale om et nok så repræsentativt udvalg af den jævne københavnske befolkning. Til uheld for dem, men til held for os, kom deres daglige færden i myndighedernes søgelys. Resultatet er et omfattende kildemateriale om de samfundslag, der normalt ikke efterlod sig skriftlige vidnesbyrd. Og det er så bare *Fædrelandet*; herfra kunne man gå videre til de andre københavneraviser og fortsætte ud i provinsbladene.

Som en prøve på den folkløse, det vrirler med i denne hidtil meget lidt udnyttede kilde, har jeg valgt tre eksempler fra året 1855. Det første er fra *Hjørring Amtstidende*, de to sidste fra *Fædrelandet*. Alle tre handler de om overtro, og vel at mærke overtroen i dens sociale kontekst med alle de oplysninger, som de næsten samtidige folkemindeoptegnere til Svend Grundtvig er så sparsomme med. Aviserne giver os indblik i de konkrete situationer, hvor overtroen brugtes, i traditionsbærernes sociale baggrund, i samspillet mellem »klienter« på den ene side og »overtroens professionelle« på den anden side. I tilgift får vi oplysninger om riterne, om forklaringerne, om traditionsbærernes holdninger og attituder, og dette – som jeg tidligere har været inde på (*Folk og Kultur* 1975 s. 99) – på en mere præcis måde, end det i reglen er tilfældet med folkemindeoptegnelserne. (Teksterne er transskriberet med moderne retsskrivning ved Gina Schurmann).

Heksemishandling efter en klog mands anvisninger

Hjørring Amtstidende 31. juli 1855 (13. årgang, nr. 147, forsiden) (1).

Hjørring, den 31. juli

Hvorvidt det endnu her til lands kan gå med dum overtro og til hvilke afskyelige handlinger og følger, den kan lede, når den understøttes af ræd og brutalitet – derpå afgiver følgende eksempel, der daterer sig Vendsyssel, den 28. juli 1855, et talende vidnesbyrd: Om natten til den nævnte dag omtrent kl. 12 var en aldrende og fattig enke på vej til sit hjem. Hun havde den hele dag været til tørveskær i en noget fraliggende mose og befandt sig træt og mødig og uden at ane noget ondt, kun få skridt fra huset, da to mænd, hvilke hun begge troede at kende som brave og agtbare, pludselig sprang frem fra kornet og stillede sig i vejen for hende. Uden at inklade sig på nogen forklaring slog de hende med knyttede næver i ansigtet, hvorpå den ene strøg hendes tørklæde bort og begge gav sig på den voldsomste måde til at slide store håndfulde hår af hendes hoved. Omsider da de havde endt deres mishandling og den gamle kone vedblev jamrende at udråbe: »Hvorfor behandler I mig således? Hvad har jeg gjort Jer!« svarede den ene: »Det har du fået for hvad du har gjort ved min kone og min pige«, hvorefter de lod den mishandlede ligge og gik bort. – Den mand der gav dette svar, sigtede til sin kone, der i flere år havde lidt af et stille vanvid, og til tjenestepigen, der for en tid siden var blevet legemligt syg; personen, der ledsagede ham, var konens broder.

En mand fra et andet sogn, der giver sig af med at doktorere, og hvis råd var søgt, havde erklæret, at både konen og pigen var forheksede af den før-omtalte enke, og havde ordineret, at man ved midnat skulle udrydde heksens hovedhår, brænde og pulverisere det og indgive patienterne pulveret, hvor-

efter de ufejlbarligt ville blive raske. Man havde kun adlydt den kloge doktor. Ved sognefogedens mellemkomst og mægling indgik den gamle kone, der lå til sengs i en højst lidende tilstand, næste dag et forlig, der tilvejebragtes ved en erstatning på 10 rigsdaler for den lidte medfart. Senere fortrød hun vel [sic] forliget, men på grund af at det nu engang var indgået, har hun ikke kunnet få nogen prokurator til at tage sig af sagen. Om den i øvrigt måtte give det offentlige anledning til at indgribe, kunne vi ikke vide.

Spåning i kort efter »Gamle Marens hemmelige Hexebog«

Fædrelandet 2. november 1855 (16. årgang, nr. 265, s. 1077).

– Påkendte sager i Kriminal- og Politiretten:

Under en af Kriminal- og Politiretten den 23. oktober pådømt justitssag tiltaltes arrestantinden Ane Catharina Christensen eller Christensdatter, arbejdsmand Christensens hustru, for bedrageri ved spåning. Ved arrestantindens egen tilståelse, i forbindelse med det i øvrigt oplyste, blev det under sagen godtgjort, at hun i længere tid havde gjort sig et erhverv af for betaling at oplægge kort for de personer, der til den ende indfandt sig hos hende, hvem hun meddelte svar på det, de ønskede at vide, i overensstemmelse med hvad hun foregav, at de oplagte kort derom udviste. Med hensyn hertil forklarede arrestantinden nærmere, at hvert kort har sin betydning, såvel i og for sig selv, som efter den forbindelse, i hvilken de ligger til hinanden, og havde hun sin kundskab herom af en bog, der kaldes »Gamle Marens hemmelige Hexebog«, som hun engang havde købt i en butik, og som gav anledning til, at hun senere gav sig af med at spå folk efter den anvisning, som indeholdtes i denne bog. Arrestantinden har fremdeles forklaret, at de fleste af dem, der lader sig spå hos hende, tror virkelig på hendes udsagn, og mener hun også selv, at der må være noget rigtigt ved det, da der er mange, der har bekræftet for hende, at det, hun har forudsagt dem, er indtruffet. Det har som oftest været personer af den tjenende klasse, der har indfundet sig hos hende for at erfare deres fremtids skæbne – i reglen har det, de pågældende har ønsket at vide, angået ægteskab eller andet kærlighedsforhold – men der kom dog også mange af højere stand eller stilling, såvel herrer som damer, til hende i samme hensigt. Af de personer, som i den sidste tid før hendes anholdelse havde været hos hende, var også en, der var blevet frastjålet en del penge i et gæstgiversted her i staden, og hvem hun, som hun udtrykte sig, havde lovet en del af dem tilbage, da hun kunne se dette fra kortene. Hun har i almindelighed i betaling fået 8 à 16 skilling af enhver besøgende, og efter hendes eget opgivende har hun på denne måde kunnet tjene et par rigsdaler om ugen. – Arrestantinden, der er

født den 4. maj 1806, har allerede ifølge kriminalrettens dom af 29. oktober 1850 (2) for et aldeles lige forhold været anset med en efter analogien af forordning af 11. april 1840 § 46 (3), der ikke fandtes ligefrem anvendelig, lempet arbitrær straf af fængsel på vand og brød i 2 gange 4 dage, og hun blev derfor nu dømt efter det samme synspunkt til fængsel, dog efter omstændighederne i 4 gange 5 dage, ligesom hun tilpligtedes at udrede alle af aktionen flydende omkostninger, herunder salær til aktor og defensor.

Sort magi og plattenslageri

Fædrelandet 13. november 1855 (16. årgang, nr. 265, s. 1112–1113) (4).

– Påkendte sager i Kriminal- og Politiretten:

Den 3. november idømte Kriminal- og Politiretten en i flere henseender mærkelig justitssag mod en arrestantinde Caroline Heymann, der tiltaltes for bedrageri, i hvilken forbrydelse hun ved egen tilståelse i forbindelse med det i øvrigt oplyste overbevistes om at have gjort sig skyldig på følgende måde. Efter at arrestantinden, der nu er i en alder af 55 år, i året 1840 havde for bedrageligt forhold været anset med straf af fængsel på vand og brød i 6 gange 5 dage, har hun bestandig opholdt sig her i staden, og under navnet madam Heymann, skønt hun aldrig har været gift, men »kaldt sig for madam, da hun var så gammel«, væsentlig levet af at spå og af bedrageriske kunster. Blandt dem der besøgte hende for at lade sig spå, hvorfor der i reglen betaltes hende 8 á 16 skilling, var også en jomfru J., som var forlovet med en håndværker P., og bestyrede et marketenderi. Det havde længe været disse personers agt at gifte sig, men den officer, der forestod marketenderiet, ville i så fald ikke lade J. beholde dette. Omtrent ved juletid 1851 erfarede J., at P. ville slå op med hende og gifte sig med en anden, hvorover hun blev meget fortvivlet, og da hun ikke vidste noget bedre råd til at afværge dette, henvendte hun sig herom til arrestantinden, af hvem hun tidligere var blevet spået, første gang den 2. januar 1852. Arrestantinden var straks villig til at hjælpe hende og fortalte, at hun var i besiddelse af den kunst, at kunne skaffe alle ønsker opfyldt, samt lovede, at også hendes ønsker skulle blive opfyldt inden en måned, idet hun ved sine kunster ville udvirke, at forstanderen for marketenderiet af sig selv skulle komme til hende, tillade hende at gifte sig med P., og desuagtet lade hende beholde sin plads. Hun forlangte 40 rigsdaler til forberedelser dertil og fik samme aften 7 rigsdaler af hende, og derefter havde hun været næsten daglig hos Jomfru J. indtil omtrent den 10. juni 1852 for at forlange penge i samme anledning. Disse fik hun også, idet hun truede J. med, at hendes ønsker ellers ikke ville blive opfyldt, og pengene, hun allerede havde betalt, være spildte. Da J. til disse fordringer om flere penge engang ytrede, at hun ikke

turde skaffe dem, på grund af det regnskab hun skulle aflægge til forstanderen, lovede arrestantinden hende endvidere, at når J. blot skaffede penge, skulle hun ved sine kunster bevirke, at forstanderen skulle tilbyde hende en pose penge, bestående af 300 rigsdaler, som han ville låne hende mod 10 rigsdaler i årligt afdrag. Således hengik en 4 ugers tid, men da det ikke skete, foreholdt J. arrestantinden, at hun lovede hende sådant for at aflokke hende penge. Arrestantinden forsikrede imidlertid under de frygteligste eder og forbandelser, at hun skulle skaffe J. pengene, som hun skulle bruge til sit regnskab. Hun indbildte derpå jomfru J., at det sted, hvor marketenderiet var, havde været en gammel borg, hvor penge var nedgravet, og at der om natten, medens hun sov, skulle komme en pose med penge i, som hun skulle finde stående på sit bord, idet hun forsikrede hende, at hun havde læst »Cyprianus« og havde solgt sig til en ond ånd for at skaffe penge. Ligeledes har hun lovet ved sine kunster at foranledige, at forskellige underofficerer, der skyldte jomfru J. omtrent 40 rigsdaler, kom og betalte disse. For at udføre dette, fik hun hende fralokket 12 rigsdaler og 24 skilling. Arrestantinden havde også fået jomfru J. til at tro, at hun kunne forgøre folk og bringe allehånde ulykker over dem, så at hun næppe turde anmelde det, da det blev hende klart, at hun var blevet bedraget. Jomfru J. bemærker også, at arrestantinden har sagt, at pengene skulle komme oppe i et brændehus. Hun havde til retten indleveret en hebraisk bog, som arrestantinden havde givet hende med den tilføjelse, at så længe hun gemte den, kunne ingen gøre hende noget, eller kræve hende for penge eller sætte hende ud af marketenderiet. Tidligere havde arrestantinden givet jomfru J. en kortere og tykkere bog, som hun sagde, at J. ikke skulle skille sig ved for 1000 rigsdaler, da den skulle hjælpe til at få de lovede penge, men da pengene ikke kom, byttede hun den mod den tilstedekomne. Da pengene desuagtet udeblev, bragte arrestantinden et løst blad, som blev lagt i bogen, og ytrede, at »det var det sidste, som skaffede jomfru Jørgensen penge«. Også har arrestantinden givet hende en ildskuffe, som hun skulle bruge til at stikke ned med der, hvor pengene skulle komme op, hvilken ildskuffe J., efter opgivende af arrestantinden, gravede ned i brændehuset på et sted, hvor arrestantinden havde strøet pulver og lagt nogle runde ting som nødder. Derfra ville pengene komme op som et muldvarpeskud, men de første var nogle, som hun ikke kendte, og dem skulle arrestantinden have. Sammedes havde også bogen efter arrestantindens ordre været nedgravet. Arrestantinden havde også udladt sig med, at hun var ligeså meget som Gud i himlen, og at hun kunne skaffe det samme som Gud, og hun foregav at have læst dette i Sverige. Fremdeles har hun indbildt jomfru J., at hun til de kunster, hun skulle gøre for at skaffe penge, brugte stykker af lig, som om natten blev opgravet af en graver på Assistenskirkegården, der for hver

gang han besørgede sådant, skulle have 40 eller 60 rigsdaler, og dog fik hun så lidt af ham derfor, hvorfor hun bestandig måtte have flere penge. Således aflukkede arrestantinden jomfru J. successive mindre summer, i alt 450 rigsdaler. Derved blev denne således ødelagt, at hun ikke kunne aflægge regnskab for marketenderiet, hvorfor alt hendes tøj, som hun udtrykte det, blev skrevet. Hun mistede sin tjeneste og kom i betydelig gæld, hvorover arrestantinden imidlertid trøstede hende med, at det først måtte blive rigtig galt, før det kunne blive rigtig godt. Jomfru J. siger flere gange at have været så fortvivlet, at hun har tænkt på at tage livet af sig.

Undersøgelsen af dette arrestantindens forhold blev foranlediget derved, at arrestantinden den 17. marts 1852 med fodposten havde fået et anonymt brev, som hun foreviste for kommissær Fogh, hvori der lovedes hende at blive fri for tiltale, når hun i en forseglede billet mrk. »tilbagebetaling« ville tilbagebetale 40 rigsdaler, som hun havde modtaget, hvilken billet inden kl. 4 samme eftermiddag skulle leveres på adresse-comptoiret. Arrestantinden anmodede Fogh om at skrive et svar på samme, hvilket han også gjorde efter hendes opfordring; men derpå anmeldte han sagen for politiet. Jomfru J. gjorde derpå det samme, men dog først den 22. juni 1852. Den påfølgende undersøgelse førte imidlertid dengang ikke til nogen sags anlægelse, da arrestantinden nægtede at have givet sig af med at spå og med heksekunster. Derimod har hun under en mod hende indledet undersøgelse om det forhold, der nedenfor skal blive fremstillet, som oven bemærket, selv tilstået bedrageriet mod jomfru J. og har i det hele indrømmet rigtigheden af hendes forklaringer og at have fravendt hende de angivne penge-summer under det urigtige foregivende, at hun ved forskellige tryllekunster kunne skaffe hendes ønsker til at gå i opfyldelse, idet hun benyttede sig af hendes tilbøjelighed til overtro og hendes indskrænkethed. Den ovennævnte »Jørgensen«, som bladet havde hjulpet, angav hun at være en opdigtet person.

Året efter at dette bedrageri havde fundet sted, kom arrestantinden igen under undersøgelse, nemlig for bedrageri mod pigerne Maren og Ingeborg. Som det synes efter anvisning af skræddersvend L.s enke, kom Ingeborg op på arrestantindens bopæl i Vognmagergade, for at lade sig spå. Arrestantinden foretog sig her intet med hende, men lovede at komme hjem til hende. Dette fortalte hun Maren, som tjente på samme sted som hun, og da de begge var forlovede, blev de enige om at gå til arrestantinden, for at erfare deres fremtidige skæbne. Et par dage efter at Ingeborg havde været hos arrestantinden, gik Maren også derhen og ytrede, at hendes kæreste muligvis ville slå hende fejl. Hertil svarede arrestantinden, at det skulle hun nok forhindre, når Maren ville give hende 5 rigsdaler. Arrestantinden kom senere hjem til Maren og Ingeborg, og forlangte af hver 5 rigsdaler, en særk

og et guldstykke. Efter at arrestantinden havde modtaget dette, sagde hun, at hun ville komme igen om et par dage for at få en specie af hver. Specierne skulle gøres grønne, men hun omtalte ikke på hvad måde, og hun lovede, at de skulle blive leveret tilbage. Et par dage efter kom hun og erholdt specierne, men nogle dage efter kom hun atter og tilkendegav, at hun ikke kunne udføre kunsten, medmindre hun af hver af dem fik 2 specier til, hvilke hun da også erholdt af Ingeborg, hvorimod Maren kun gav hende én. Otte dage efter kom hun atter igen og sagde, at hun ikke kunne udføre kunsten, undtagen hun af hver af dem fik 3 rigsdaler. Ingeborg gav hende også pengene, men Maren leverede hende sit ur i pant, indtil hun kunne skaffe rede penge. Uret fik hun senere tilbage, da pengene blev betalt. Begge var dengang, da de henvendte sig til arrestantinden, frugtsommelige. Maren ønskede at blive gift med barnets fader, forinden det blev født, men frygtede at dette ikke ville blive tilfældet og i denne anledning lovede arrestantinden, at hun skulle blive gift inden udgangen af samme måned. Arrestantinden angav, at hun for at bevirke det lovede, skulle se personen, dog således, at han ikke så hende, og gjorde Maren sig da den tanke, at arrestantinden ville fremkalde hans billede i en spand vand eller på lignende måde. Arrestantinden ytrede derhos, at guldet og særken, hun havde modtaget, skulle brændes til en olie, med hvilken specien skulle gøres grøn og derefter tilbageleveres Maren, som med en klud skulle afgnide den grønne farve, og når hun med denne klud ubemærket berørte den pågældende person, ville det bevirke, at han straks ægtede hende. Også har hun omtalt, at Maren skulle have en ring, som hun skulle bære på brystet, men hun har dog ikke modtaget nogen sådan, hvilket dog er tilfældet med Ingeborg. Ingeborg har givet en lignende forklaring om, hvorledes arrestantinden forholdt sig med hende. Denne gang undgik arrestantinden ligeledes tiltale, idet hun under sagens gang nægtede at have spået og i det hele gav sådanne forklaringer om det passerede, hvorefter intet kunne lægges hende til last, og det er først nu under denne sag, at hun har tilstået også dette bedrageri.

Ved den undersøgelse, som har fremkaldt nærværende sag, er det endvidere oplyst, at arrestantinden efter at have fået at vide, at en karl ved navn Jacob led meget af ringorm, har indfundet sig hos ham og tilbuddt at kurere ham, når han ville betale hende derfor, hvilket han også gik ind på, og bragte arrestantinden ham derpå 2 krukker med salve samt anviste ham brugen heraf, hvilken salve dog ikke hjalp ham, men hun forlangte og erholdt 8 rigsdaler herfor. Efter den tid indfandt arrestantinden sig ofte hos ham og tilbød at skaffe ham et levebrød som skovfoged i Osted skov, når han derfor ville give hende 50 rigsdaler. Han gik ind på forslaget og betalte hende beløbet, hvorpå arrestantinden lovede ham, at han til nytår 1855 kunne tiltræde levebrødet, hvorom hun nærmere ville tale med ham. Otte

dage derefter kom arrestantinden igen og fortalte, at hun endnu måtte have 25 rigsdaler til de herrer, som skulle medvirke til hans ansættelse, hvilket beløb hun også erholdt, og hun har derefter stadig indfundet sig hos ham og begæret flere penge, dels for at skaffe ham det nævnte levebrød, dels som lån: dog erindrer han ikke, hvormeget hun har fået ad gangen, men vel, at hun forklarede, at dersom han ikke ville give hende, hvad der endnu behøvedes, var de penge, hun alt havde fået, ganske spildte, og således er hun stadigen vedbleven at pine ham på den mest slebne og overtalende måde, indtil han ingen penge havde. Arrestantinden har i alt fået 500 rigsdaler af ham; dog skulle han have 450 rigsdaler tilbage igen, når han fik levebrødet som skovfoged, thi da, hed det sig, kom hun igen til penge. Da Jacob straks efter nytår sagde til arrestantinden, at han ville have nogen sikkerhed for, at han også virkelig kunne få det nævnte levebrød, tilbød arrestantinden ham at følge op med i det comptoir, hvorfra levebrødet skulle besættes, hvorpå en dag blev fastsat, på hvilken de mødtes, og hun førte ham da op på Christiansborg Slot, idet de gik ind ad porten nærmest Slotskirken op på første sal. Arrestantinden havde nogle papirer med, som hun nægtede at lade ham se. Disse papirer leverede hun budet ved Den kongelige Chatol-kasse udenfor en dør på en lang gang i slottet, hvorpå hun fjernede sig og sagde til Jacob, at dette var comptoiret, og nu havde de fået de sidste papirer, så at det nu snart ville vise sig, at han kunne få det omhandlede levebrød. Papirerne vedkom imidlertid en hende selv bevilget huslejhjælp. Denne karlen Jacobs forklaring har arrestantinden ganske vedgået og at have handlet som anført, for at bedrage ham.

Anledning til undersøgelsen om alle disse forbrydelser gav en anmeldelse fra en herværende håndværksmester R. om, at han på en påfaldende måde var blevet anmodet om at komme op på arrestantindens bopæl i Borgergade 119 morgenen den 1. juli; da han nemlig var kommet hjem kl. 9 efter at have været ude fra kl. 8, blev det sagt ham af hans mestersvend, at der havde været et bud fra en madam Heymann, boende i ovennævnte sted, som meddelte, at hun ønskede R.s nærværelse hos sig samme formiddag, »da det ellers ikke kunne nytte noget.« Skønt det faldt R. besynderligt at modtage en sådan besked, gik han dog ud og traf arrestantinden, som ytrede, at det vel var meget besynderligt for R., at hun således havde sendt bud efter ham, da han måske troede, at han ikke var kendt af hende, men deri tog han fejl; thi hun kendte ham, hans familie og de forhold, hvorunder han hidtil havde levet, meget nøje, og gav sig til at omtale disse, navnlig det forhold, hvori han havde stået til sin kone, med hvem han ikke havde samlevet de sidste fem år. Dernæst ytrede hun til ham: »Jeg ved, De ligger i rettergang med Deres kone og vil gerne af med hende, men jeg kan skaffe Dem af med hende.« Den sidste ytring lagde hun megen vægt på, så

at R. blev underlig derved og svarede hende: »Hvorledes kan De skaffe mig af med hende, når øvrigheden ikke kan?« Hertil svarede hun efter nogle indvendinger, at hun brugte en magnetisk kraft, som virkede således, at hun (R.s kone) ikke levede over tre måneder, men det var ham vel også om at gøre at blive af med hende, thi så blev han jo fri for at betale de 300 rigsdaler om året til hende. R. gjorde nu den bemærkning, at når hun så sig i stand til at anvende en sådan kraft imod hans kone, kunne hun vel også anvende den imod ham selv, og at det vel kom an på, hvem der betalte bedst, men dertil svarede hun, at hun bestandig havde haft noget tilovers for ham, som hun havde kendt, fra han var barn, men derimod hadede hun hans kone og den hele familie. Da de var kommet såvidt i deres samtale, kom en tredje person til stede, hvilket foranledigede R. til at rejse sig for at gå bort, men han blev, inden dette skete, endnu anmodet af arrestantinden om svar, og da han hertil ytrede, at han dog måtte have betænkningstid til tirsdag eller onsdag, svarede hun, at hvis han ikke gik ind på hendes forslag, blev det værst for ham. Endnu ude på gangen bad hun ham om svar. Under samtalens løb ytrede R. til Heymann, at sligt kunne hun vel ikke gøre af godhed og interesse for ham, men at hun måtte have betaling derfor, hvortil hun svarede, at når hun havde udført sit forehavende, ville hun overlade til ham, om han ville give en stor eller lille belønning derfor, hvorhos hun foregav, at R.s kone havde henvendt sig til hende, for ved den magnetiske kraft at få en god forståelse tilvejebragt, men derpå havde arrestantinden ikke villet indlade sig. Efter først at have benægtet at have ført en sådan samtale med R., som af denne forklaret, har arrestantinden omsider erkendt den for rigtig i det hele og tilstået, at det er gået til som af R. anmeldt, og at hun havde talt således til ham, for at bevæge ham til at give sig penge, som hun troede, at han ville være villig til, når hun kunne få ham bildt ind, at hun var i stand til at skaffe ham af med hans kone. R.s kone havde arrestantinden kendt i længere tid og ved af hende at erfare hendes forhold til manden, fandt hun på at bedrage R. som anført.

I øvrigt har arrestantinden benægtet at have iværksat nogen af de handlinger, hun for de pågældende havde omtalt at skulle foregå, for at de lovede overnaturlige virkninger kunne indtræde, eller at have tilsigtet at tilføje R.s kone noget ondt, medens hun derimod, som nævnt, har erkendt, at hun med hensyn til samtlige de fornævnte personer har tilsigtet at bedrage dem for de penge, hun måtte kunne bevæge dem til at overlade sig.

For dette forhold, ved hvis bedømmelse der blev taget hensyn til den i forordning af 11. april 1840, § 46 opstillede regel, såvel som samme forordning § 76 og 80, blev arrestantinden, da hun senest ifølge den kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsrets dom af 27. april 1840 (5) havde været straffet for bedrageri med fængsel på vand og brød 6 gange 5 dage, nu i hen-

hold til den nævnte forordnings § 79 dømt efter samme § 13, og skønnedes straffen efter omstændighederne at kunne bestemmes til forbedringshusarbejde i 4 år.

Arrestantinden tilpligtedes derhos, efter den vedtagne påstand at betale erstatning til jomfru J. 440 rigsdaler, til pigen Ingeborg 15 rigsdaler [og] 1 mark, til pigen Maren 12 rigsdaler og til karlen Jacob 500 rigsdaler, ligesom at udrede alle af aktionen flydende omkostninger, derunder salær til aktor og defensor.

Noter:

1 Jf. uddraget i G. Henningsen, »Hekseforfølgelse efter 'hekseprocessernes tid'. Et bidrag til dansk etnohistorie«, *Folk og Kultur* 1975, s. 118. 2 Sagen refereret i *Fædrelandet* 15.11.1850, s. 1066–1067, hvor hendes spådomskunst er udførligere beskrevet. 3 Om forordningen af 11. april 1840, se *Folk og Kultur* 1975, s. 126. 4 Jf. uddraget i *Folk og Kultur* 1975, s. 140. 5 Ikke refereret i den pågældende årgang af *Fædrelandet*.

Summary

Black Magic, Divination and Maltreatment of Witches in 1855

During the period 1834–1882 the Danish newspaper *Fædrelandet* [The Fatherland] brought almost daily reports on trials before »The Criminal Court of Copenhagen«. The cases of some 5000 delinquents were in this way exposed to the edification and entertainment of several generations of readers. Folklore in newspapers has hitherto remained almost unexploited by Danish scholarship. The present sample reproduces three cases, all from the year 1855: (1) Maltreatment of a village witch after instructions from a cunning man, (2) »Fortune-Telling by Cards According to 'Old Maren's Sorcery Book', and (3) »Black Magic and Swindling«. The first text is copied from a newspaper in Northern Jutland, the two others from *Fædrelandet*.

Dansk folkekultur 1983

EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI

Af Else Marie Kofod

Redaktionen afsluttet 1. marts 1984

BIBLIOGRAFI, HISTORIE, METODE

Bibliografi:

BJERREGÅRD, KR.: Udvalg af litteratur om Ringkøbing amt 1979-1980. **HARD-SYSSELS ÅRBOG** 2.rk.:15 (1981) 81-99.

BJERREGÅRD, KR.: Udvalg af litteratur om Ringkøbing amt 1981-1982. **HARD-SYSSELS ÅRBOG** 2.rk.:17 (1983) 127-152.

CASTBERG, LIS: Dansk folkekultur. En selektiv bibliografi. **FOLK OG KULTUR** 1983 105-120.

CHRISTENSEN, BODIL: Vendsyssel-litteratur 1982. **VENDSYSSEL ÅRBOG** 1983 158-160.

DREYER, NANNA HOEG: Litteratur om Silkeborg by 1846-1976. Udg. af Silkeborg Bibliotek. Silkeborg 1983. XI, 115 s.

FRYDENDAHL, ELLEN: Et udvalg af litteratur om Holbæk amt 1982. **FRA HOLBÆK AMT** 1983 78-83.

HANSEN, JEPPE: Litteratur om Himmerland og Kjær Herred 1982-1983. **FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED** 72 (1983) 139-148.

LITTERATUR om Viborg kommune. Bibliografi til og med 1979. Red. Karen Else Bonde. Udg. af Viborg Centralbibliotek. Viborg 1983. XIII, 184 s. (Publikation/Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune:14).

NORDISK BIBLIOGRAFI for folkelivsforskere 1980. Udg. af NEFA-Nordens dokumentationsudvalg. Viborg 1983. 173 s. (NEFA-Dokumentation. Ny serie:4).

STRANGE NIELSEN, A.: Litteratur om Præstø amt 1982. **HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT. ÅRBOG** 1983 68-73.

Et UDVALG af litteratur om Ribe amt. **FRA RIBE AMT** 22:3 (1983) 545-555.

VESTERAGER PEDERSEN, CLAUD: Litteratur om Christiansfeld kommune. En lokalbibliografi. Udg. af Christiansfeld Bibliotek. Christiansfeld 1982. XXXIII, 135 s.

Historie:

HJORTH RASMUSSEN, ALAN: Maritim-museum - samtidsmuseum. **NORD NYTT** 18 (1983) 61-64.

INSTITUT for Europæisk Folkelivsforskning i Brede. En artikelserie på 8 artikler. **NORD NYTT** 15 (1983) 5-34. ill.

KILDEGAARD HANSEN, BJARNE: Små potter har også ører. Etnologiske synspunkter på studiet af børns kultur og historie. **NORD NYTT** 15 (1983) 35-48. ill.

KVINDEKULTUR. Red. af Ena Hvidberg, Lisbeth Haastrup, Laila Ottesen og Lykke Pedersen. Tema 1: Kvinder og kulturstudier; Tema 2: Kilder til kvinders hverdagshistorie. **NORD NYTT** 16/17 (1983) 5-142. ill.

MEESENBURG, HORST: En geograf's overvejelser omkring maritim etnologi. **NORD NYTT** 18 (1983) 87-92.

SWAHN, JAN-OJVIND: Laurits Bødker 1915-1982. **ETHNOLOGIA SCANDINAVICA** 1983 152-154.

Metode:

CHRISTENSEN, STEEN OVE: Indsamling og formidling i dagens Danmark. **FORTID OG NUTID** 30:2 (1983) 116-120.

CHRISTIANSEN, PALLE OVE: Historie + antropologi = historisk antropologi? **FORTID OG NUTID** 30:1 (1983) 1-18.

SCHOU PEDERSEN, ANNE-LISE: Veje til en ny kulturhistorie. Omkring nødvendigheden af en total samfundshistorie som rammeforståelse for relevante aspekt-, del- og lokalhistorier. Af Anne-Lise Schou Pedersen, Uffe Østergård og Vagn Wählin. Red. Vagn Wählin. Udg. af Historisk Institut, Aarhus Universitet. Aarhus 1983. 103 s.

II. FOLKELIV, ERINDRINGER OG BIOGRAFIER, DAGBØGER OG BREVE, SAMFUNDSFORHOLD

HELTOFT, JENS: Digter og folkeliv. Udvalgte afhandlinger fra årsskrifter. Jelling 1983. 111 s. ill.

SLOTTE, herregårde, palæer og landsteder. Udg. af Samvirkende danske Turistforeninger. TURISTÅRBOGEN 1983 1-95. ill.

Folkeliv Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm:

BILLEDER fra det nu forsvundne KØGE. ved Torben Theisen. Udg. af Dansk Historisk Håndbogsforlag. Lyngby 1983. 144 s. alle ill.

BILLEDER fra det nu forsvundne NYKØBING & RØRVIG. Ved Kurt Sørensen. Udg. af Dansk Historisk Håndbogsforlag. Lyngby 1983. 144 s. alle ill.

BILLEDER fra det nu forsvundne NÆSTVED. Ved F. Michelsen & A. Strange Nielsen. Udg. af Dansk Historisk Håndbogsforlag. Lyngby 1983. 143 s. alle ill.

BILLEDER fra det nu forsvundne ROSKILDE. Ved Eva Tønnesen. Udg. af Dansk Historisk Håndbogsforlag. Lyngby 1983. 144 s. alle ill.

DIRCHSEN, JAN: Hollænderbyen og dens mennesker [St. Magleby]. Udg. af Nationalmuseet. København 1982. 174 s. ill.

FRA det nu forsvundne HØJE-TAASTRUP KOMMUNE. Billedtekster af Marianne Germann. Illustreret med fotografier fra Lokalhistorisk Arkiv. Udg. af Strandbergs Forlag. Birkerød 1983. 95 s. alle ill.

FRIIS, PEDER EDVARDESEN: Underretning om Skælskør Købstad 1759. Gendudgivet. Med en efterskrift af Johannes Lyshjelm. København 1983. 632, X s.

HEDE HANSEN, SVEND: En fiskerdreng

fortæller. Små fortællinger fra Rørvig og omegn i årene 1929-32. Asnæs 1982. 106 s. ill.

KIRKE OG KRO. Lokalhistoriske skildringer Af Ejvind Tofte og Egon Funch. Udg. af Historisk Selskab for Glostrup, Brøndby, Albertslund og Vallensbæk. Glostrup 1983. 39 s. ill.

KØBENHAVN 1790. Billeder fra dagliglivet. Udg. af Bent Blüdnikow og Henrik Stevnsborg. Tegninger af Claus Ditlev Fritsch. København 1983. 113 s. ill.

KØBENHAVN 1914-1939. Gullasch og jazztid set med samtidens øjne. Udg. af Bente Kjøbye. Lyngby 1983. 143 s. ill.

LYNGBY i gamle dage. Genoptryk af en artikelserie i 13 dele fra Københavns Amts Avis 30.3.1914 til 16.4.1914. LYNGBY-BOGEN 1983 5-46. ill.

MORTENSEN, V.: Karlslunde sogn. Udg. af Greve lokalhistoriske Forening. Genoptryk. Greve 1983. 191 s. ill.

THOMSEN, MARIE: Min barndom i Rørvig i midten af forrige århundrede. Nykøbing Sj. 1983. 3 bd. (19 s. + 20 s. + 23 s.) ill.

Folkeliv Fyn:

DET GAMLE SVENDBORG i fotos 1865-1900. Udg. af Henrik M. Jansen, Svendborg og Omegns Museum. Svendborg 1983. 96 s. alle ill. (Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum:7).

Folkeliv Jylland:

BARN AF HIMMERLAND. Udg. af Lions Clubber i Himmerland. 1978-. Bd. 1-. ill. Bd. 3: Red. af Martin Bjerring ... et al. . Ranum 1983. 207 s.

BARN AF VENDSYSSEL. Vendelboere fortæller erindringer fra deres barndom i Vendsyssel. Udgivet af Lions Clubber i Vendsyssel. 1975-. Bd. 1-. ill. Bd. 4: Red. af Elmer Dalsgaard ... et al. . 1983. 180 s.

FRA det nu forsvundne ESBJERG. Billedtekster af Jørgen Dieckmann Rasmussen. Illustreret med fotografier fra Byhistorisk Arkiv, Esbjerg. Udg. af Strandbergs Forlag, Birkerød 1983. 92 s. alle ill.

FRA det nu forsvundne HORSSENS. Billedtekster af Finn Jernø Pedersen. Illustreret med fotografier fra Horsens

- Museums lokalhistoriske Samling. Udg. af Strandbergs Forlag. Birkerød 1983. 93 s. alle ill.
- JEPSEN, HELEN: Bedstemors og Bedstefars husmandssted på Nørre Skovsgaard ved Brovst. VENDSYSSEL NU OG DA 7 (1983) 90–112. ill.
- JOHANSEN, ERIK KORR: Fra gæstgivergård til hoteller. ÅRHUS-ÅRBOG 1983 96–107. ill.
- MORBJERG MADSEN, JENS: Klittens folk. Minder fra Thy-kysten. Hvidbjerg 1982. 126 s. ill.
- MUNCH, KRISTEN: Optegnelser fra en hedeegn. Udg. af Lokalhistorisk Forening for Karup kommune. Karup 1981. 87 s. ill.
- MØLBJERG, INGVAR: Da bonden malkede den blå ko. En beretning om to usædvanlige vesterhavsstrandinger. Om skipper og digter Jens Thrans skillingsvise, og om gårdene Vesterørster-og Traneklit i Tversted Sogn. VENDSYSSEL ÅRBOG 1983 83–116. ill.
- NØRRESUNDBYS HISTORIE 1850–1970. Red. af Johannes E. Tang Kristensen ...et al.. Udg. af Nørresundby byhistoriske Samling. Nørresundby 1983. 440 s. ill.
- PICHARD, KNUD: Fra Harboør til Sønderlem Vig. Et strejftogt. HARDSYSELS ÅRBOG 2. rk. 16 (1982) 89–109. ill.
- PICHARD, KNUD: Hedevandring. Strejflys over hederne i Ringkøbing amt før Dalgas. HARDSYSELS ÅRBOG 2. rk.: 15 (1981) 5–24. ill.
- RANDERSBILLEDER 1750–1940. Prospekter af Købstaden Randers. Red. Villads Villadsen og Peter Bondesen. Udg. af Randers Kunstmuseum og Randers lokalhistoriske Arkiv. Randers 1983. 59 s. ill. (Udstillingsnoter/Randers Kunstmuseum:13).
- THYGESEN, O.: Herregaardsliv paa Kalø i et halvt aarhundrede. Erindringer fra Kalø Gods i perioden 1926–1980. Rønde 1983. 222 s. ill.
- WESSEL-HANSEN, HEINO: Et Egnscenter vokser frem. Havndal fra 1883 til 1901. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 77 (1983) 41–62. ill.
- AAEN JENSEN, FREDERIKKE JULIANE: Erindringer fra Bangsbostrand. Udg. af Bangsbo Museet. Frederikshavn 1983. 33, 37 blade.
- Erindringer og biografier:**
- DANIELSEN, JENS: Erindringer om barndom og ungdom. Udg. af Faxe Herreds lokalhistoriske Arkiv. Fakse 1983. 64 s. ill.
- DUEHOLM PHILIPSEN, J.: Fra en omskiftelig verden. Livserindringer. Snedsted 1983. 65 s. ill.
- EVALD TANG KRISTENSEN: En samler mellem folk og fæ. Af Peter Lykke-Olesen og Ole Pedersen. KURSIV 21:1 (1983) 52–67.
- FREDSLUND ANDERSEN, AAGE: Arbejdets mænd og kvinder. Fotografier fra serien »Arbejdets mænd og kvinder« bragt i Demokraten 1934 samt citater fra arbejdererindringer. Bygger på udstillingen af samme navn, arrangeret af Arbejdererindringer i Århus i foråret 1983. Red. Kirsten Folke Harrits, Ditte Scharnberg. Udg. af AOF, Århus. Århus 1983. 93 s. alle ill.
- JOHNSEN, ANDERS: Fra et sønderjysk arbejderhjem. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1983 105–169. ill.
- JONSEN, KAREN: Bedstes historie. Århus 1983. 47 s. ill.
- JØRGENSEN, INGEBORG: Erindringer fra min barndom og ungdom. U.st. 1983. 32 s. ill.
- KLINDT, GERHARDT: Baggårdsbarn i tyvernes København. Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder. København 1983. 84 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«:12).
- LAVRSEN, ASGER: Asger Lavrsens livserindringer samt Marie og Asger Lavrsens slægt. Ny udgave. Odder 1983. 88 s. ill.
- NØRGAARD, NIELS: Mine livserindringer – en bonde fra Ribe-egnen fortæller. Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder. København 1983. 76 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«:11).
- OLSEN, CHRISTEN: Erindringer af mit liv 1799–1868. Med forord af Claus Bjørn. Udgivet af Strandbergs Forlag. Birkerød 1983. 167 s. ill.
- PEDER PORTØR – en folkemindeindsamler fra Fårevejle. Red. af Inga Nielsen. Med bidrag af Tage Morsing...et al..

- Udg. af Dragsholm lokalhistoriske Forening. Asnæs 1983. 38 s. ill.
- PEDERSEN, SØREN: En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776–1839). Udg. ved Karen Schousboe. Udg. af Landbohistorisk Selskab. København 1983. 372 s. ill.
- PETERSEN, JACOB PETER: Beskrivelse over min reise til Amerika. Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder. København 1983. 38 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«:10).
- Dagbøger og breve:**
- FARSTRUP, MADS PEDERSEN: Dagbog fra det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Fra Aar 1536 til 1715 inclusive. Fordum sammenskreven af Mads Pedersen Farstrup og Laurits Axelson. Given af originalt Haandskrift, og med Tillæg af Forfatterens Biografier og Anmærkninger oplyst af Ignatius Becher. Fototeknisk optryk. Udg. af Dansk Hjemstavns-Archiv. Århus 1979–. Bd. 1–. Bd.1: Hr. Mads Pedersen Farstrup: Dagbog fra 1536 til 1684. 1979. X,72 s.
- HANSDATTER, KIRSTEN: En bondepiges dagbog. Ved J. K. Skov. FOLK OG KULTUR 1983 71–104. English Summary.
- MATHIESEN, ESKE K.: Tyve breve til folkemindeindsamleren Evald Tang Kristensen. Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder i samarbejde med Gullanders Bogtrykkeri. København 1983. 116 s. ill.
- SCHMIDT, CATHRINE: Optegnelser fra en bevæget tid. Udpluk af Cathrine Schmidts dagbøger 1914–16. Udg. af Knud Schmidt Petersen. Vojens 1983. 63 s. ill.
- Samfundsforhold:**
- ARBEJDSMANDENS historie i 100 år. Udg. af Fremad i samarbejde med Specialarbejderforbundet i Danmark. 1982–. Bd. 1–. ill. Bd. 1: Fabrik. Af Jørgen Burchardt. 1982. 112 s.
- BECH, POUL ANKER: Sammenstødet mellem medlemmerne af det militære gendarmerikorps og befolkningen på Brønderslev Marked 1886 ill. VENDSYSSEL ÅRBOG 1983 131–150. ill.
- GRAUGAARD, ESSEN og Anna Overgaard: »De bedste sognemænd«. FOLK OG KULTUR 1983. 5–19. ill. English Summary.
- HOLMGAARD, JENS: Fattigvæsenet i Viborg stift i 1730erne. FRA VIBORG AMT 1983 48–71.
- HØJRUP, THOMAS: The concept of Life-Mode. A Form – Specifying Mode of Analysis Applied to Contemporary Western Europe. ETHNOLOGIA SCANDINAVICA 1983 15–50. ill.
- HØJRUP, THOMAS: Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering. Udg. af Institut for Europæisk Folkelivsforskning og Statens Byggeforskningsinstitut. Hørsholm 1983. 543 s. ill.
- JØRGENSEN, ANNA: Træk af en Husmoders Virksomhed i tidligere Tid. Stil skrevet af Anna Jørgensen, elev på Statens Forskoleseminarium i Vejle 1893–94. FOLK OG KULTUR 1983 38–42. ill. English Summary.
- KVINDEKULTUR: Red. af Ena Hvidberg, Lisbeth Haastrup. Laila Ottesen og Lykke Pedersen. Tema 3: Arbejde og livssammenhæng; Tema 4: Køn og krop. NORD NYTT 16/17 (1983) 148–213. ill.
- LAURIDSEN, HENNING R.: De nye tider. Træk af arbejderbevægelsens historie i Hjerm stationsby i årene omkring 1. verdenskrig. HARDSYSSELS ÅRBOG 2.rk.:16 (1982) 73–87. ill.
- MØRCH, SØREN: Den nye Danmarks-historie 1880–1960. København 1982. 428 s. ill.
- NIELSEN, HANNA: Tjenestepiger i her-skabshuse. HARDSYSSELS ÅRBOG 2.rk.:15 (1981) 25–40. ill.
- NIELSEN, PALLE: En arbejderfamilie i Århus omkring 1895–1930. Århus 1982. 130 s. ill.
- PEDERSEN, KARL PEDER: Bønder og brændevin. En situationsrapport fra Erholm-Søndergaarde Godser. VEST-FYNSK HJEMSTAVN 53 (1983) 17–23.
- SELMER, JØRGEN: Vesteuropæisk elitekultur. Træk af udviklingen fra det 16. til det 19. århundrede. NORD NYTT 15 (1983) 49–62. ill.
- VESTERGAARD, ELISABETH: Heksen og mændene. Hvorledes kvinder og hekse er placeret i traditionel færøsk kultur;

- d.v.s. færøsk kultur indtil begyndelsen af dette århundrede. *JORDENS FOLK* 18:1 (1983) 34–39. ill.
- WILLERSLEV, RICHARD: Boligforhold og befolkningsstruktur i København o. 1800. *HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN* 1983 55–80. ill.
- III. BYGNINGER**
- BERING, PETER: Huse i Nysted. Udg. af Nysted kommune. Miljøministeriet og Fredningsstyrelsen. Nysted 1982. 293 s. ill.
- DAMSGAARD-SØRENSEN, BENT: Gadekærshuset. Med assistance af Else Granberg. *ÅRSSKRIFT*. Udg. af HISTORISK FORENING FOR VÆRLØSE KOMMUNE 35 (1983) 44–56. ill.
- DRAGSBO, PETER: En lokalstil i Sydvestjylland. Gårdbyggeri på Esbjergegnen 1850–1901. *MARK OG MONTRE* 19 (1983) 50–56. ill.
- ESKILDSEN, HAKON: Gamle huse i Skagen. *VENDSYSSEL ÅRBOG* 1983 23–30. ill.
- FRANSEN, SØREN: Kirkebondegård i Tollerup. *FREDRIKSVÆRKEGNEENS MUSEUMSFØRENING*. *ÅRSSKRIFT* 1983 14–22. ill.
- HANSEN, HANS JØRGEN: Mosegaarden. *ÅRSSKRIFT*. Udg. af HISTORISK FORENING FOR VÆRLØSE KOMMUNE 35 (1983) 34–43. ill.
- HISTORIEN OM syv huse. En bygningsundersøgelse i NY-København. Udarb. af H. H. Engqvist. . . et al. . Udg. af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring og Det Københavnske Byfornyelses- og Saneringselskab. København 1982. 109 s. ill.
- HUSE I Haderslev. Udarb. af Henrik Fangel. . . et al. . Red. af Sys Hartmann. Udg. af Haderslev kommune, Fredningsstyrelsen og Miljøministeriet. Haderslev 1982. Bd. 1. 307 s. ill.
- HUSE I Skagen. Udarb. af Bodil Heegaard. . . et al. . Red. af Sys Hartmann. Udg. af Skagen kommune, Fredningsstyrelsen og Miljøministeriet. Skagen 1981–82. 2. bd. ill.
Bd.2: Kappelborg og Østerby. 1982. 368 s.
- JENSEN, J. JEPPESEN: Omkring Aalborg Østerport. *FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED* 72 (1983) 99–138. ill.
- JESSEN, NIELS HENRIK: Borgerkvarterer i Odense i slutningen af 1500-tallet. *FYNISKE ÅRBØGER* 1983 7–26. ill.
- KALUNDBORGS historie. Red. af Tore Nyberg og Thomas Riis. Udg. af Kalundborg kommune, Fredningsstyrelsen og Miljøministeriet. Kalundborg 1983–. Bd.3: Byens huse. Udarbejdet af Jørgen Ganshorn, Niels Erik Jensen og Poul Tuxen. Red. af Allan Tønnesen. 1983. 490 s. ill.
- KULTURHISTORIE. Historisk tid. Fredningsplanlægning. Udarbejdet af Gunnar Solvang. Udg. af Vestsjællands Amtsmuseumsråd. U.st. 1982. 59 s. (Fredningsplandokument:1).
- SKOV, AKSEL: De gamle Rømhuse. *SØNDERJYSKE ÅRBØGER* 1983 49–75. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Fredningsplanlægning og kulturhistorie. Metoder og resultater fra et pilotprojekt i Vestsjællands amt. *ANTIKVARISKE STUDIER* 6 (1983) 9–35. ill.
- STENDAL PEDERSEN, FINN: Væverhuset fra Lunde. Et hus i Den fynske Landsby. Odense 1983. 69 s. ill.
- SØNDERGAARD, STEFFEN M.: Registrering af bevaringsværdier i Ullerup. Afsnit 1 og 3 er udført af Steffen M. Søndergaard og afsnit 2 er udført af teknisk forvaltning i Sundevad kommune. Sønderborg 1981. 73 s. ill.
- VESTSJÆLLANDS AMT. Et kulturhistorisk bidrag til fredningsplanlægningen. Red. af Henning Fischer og Kirsten Strandgaard. Udg. af Vestsjællands Amtsmuseumsråd. Slagelse 1983. 102 s. ill.
- IV. INVENTAR (REDSKABER, INDBO HUSGERÅD)**
- ANDERSEN, MAGNE: Syv sølvskæer fra Bombæk i Borup. *VENDSYSSEL NU OG DA* 7 (1983) 46–59. ill.
- BENZON, GORM: Gamle vægbeklædninger i Danmark. Bogense 1983. 152 s. ill. (Også udg. af Kreditforeningen Danmark).
- DRAGSBO, PETER: Renaissancemøbler eller stabeltaburetter? Tradition og forandring i boligkulturen i Esbjerg

- 1930–50. MARK OG MONTRE 19 (1983) 57–65. ill.
- HALD, CARSTEN TEILMAN: Nordby Præstegård. Et vestjysk interiør fra rokokotiden. FRA RIBE AMT XXII:2 (1982) 246–280. ill.
- KILDEGAARD HANSEN, BJARNE: Vægbillet og boligkulturen. ARV OG EJE 1981–82 87–100. ill. Zusammenfassung.
- SKOUGAARD, METTE: Som man reder... Om sengesteder, soveskik og sengeopredning i 1800-tallets landbohjem. Under medvirken af Helle Thordur Hansen og Frode Kirk. Udg. af Nationalmuseet. København 1983. 43 s. ill.
- WOLD, SARA: To stolehynder fra 1700-tallets Fanø. MARK OG MONTRE 19 (1983) 44–49. ill.

VI. MATERIEL FOLKEKULTUR

Landbrug, skovbrug, havebrug, gartneri, fiskeri og jagt:

- BOCK, LAUGE: Kystens fiskere. Fra de åbne bades tid. Frederikshavn 1982. 44 s. ill.
- BØNKEL, REGNAR: Om Fuglsigs forpagtningskontrakt af 1837 og Degnerslægten på Hjørringegnen. VENDSYSSEL ÅRBOG 1983 31–42. ill.
- DENMAN, A. M. og Henrik Denman: En fæster bliver selvejer. ØSTJYSK HJEMSTAVN 48 (1983) 44–54. ill.
- ENGHOLM PETEREN, ROSA: Høsten på Lolland. Fra plejl til tærskværk. Fejå 1983. 40 s. ill.
- JENSEN MIKKELSEN, JENS: En Fanødrengs erindringer. Udg. af Fiskeri og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet. Esbjerg 1983. 60 s. ill. (Fiskeri- og Søfartsmuseets maritime skrifter:1).
- MUUSFELDT, AGNETE: En idyllisk have. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 13 (1983) 37–46. ill.
- PRÆSTEGAARD, ANDERS: Fiskeri ved Hanstholm – før havnen blev bygget. HISTORISK ÅRBOG FOR THY, MORS OG V. HAN HERRED 1983 34–37. ill.
- STENDAL PEDERSEN, FINN: Fynske godser ca. 1500–1800. FYNISKE ÅRBØGER 1983 77–103.
- THOMSEN, J. S.: Fra Holme sogn. ØSTJYSK HJEMSTAVN 48 (1983) 80–89. ill.
- Håndværk og industri:**
- BORDUM, PETER: En snedkers dont. Bearbejdet af Kurt Wohler Rasmussen. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1981–82 45–64. ill.
- CHRISTIANSEN, PALLE OVE: Håndværkeren i bådbyggeren. En skitse af arbejde og mentalitet. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG. ÅRBOG 42 (1983) 19–51. ill. English Summary.
- HOFMEISTER, ERIK: Hovedtræk af den økonomiske udvikling i Hjørring 1840–1900. [Industriens fremvækst]. VENDSYSSEL ÅRBOG 1983 61–82. ill.
- HÅNDVÆRKETS KULTURHISTORIE. Redaktionskomité: Vagn Dybdahl... et al.. Udg. af Håndværksrådet. København 1982–. Bd. 1–. ill.
- Bd. 1: Håndværket kommer til Danmark. Tiden før 1550. Af Grethe Jacobsen. 1982. 292 s. [6] tavler.
- JENSEN, ERIK BARTRAM: Garveriernes historie i Viborg – fra middelalder til velfærdssamfund – i anledning af 100-året for oprettelsen af hvidgarvernes fagforening i Viborg. FRA VIBORG AMT 1983 7–47. ill.
- JOHANNSEN, EBBE: Rulleforretningen og rullsamlingen i »Den gamle by«. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1981–82 65–74. ill.
- JOSEPHSEN, NIELS BRØNDUM: »Den svale duft af linned...« Træk af rullestuens historie. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1981–82 75–110. ill.
- LAMPE, JENS: Bidrag til urmageriets historie i Vejle amts landdistrikter. VEJLE AMTS ÅRBOG 1983 25–46. ill.
- LAMPE, JENS: Tidsmåling, ure og urmagere i Holbæk amt. FRA HOLBÆK AMT 1983. 39–68. ill.
- LAMPE, JENS: Ure og urmagere fra Als og Sundeved. SØNDERJYSK MÅNEDSKRIFT 1983:7 197–206. ill.
- LAMPE, JENS: Ure og urmageri i Frederiksborg amt. FRA FREDERIKSBORG AMT 1983 41–72. ill.
- LAMPE, JENS KONGSTED: Urmageriet i Bogense og Kerteminde. FYNISKE ÅRBØGER 1983 47–55. ill.
- LAMPE, JENS KONGSTED: Bidrag til urmageriets historie i Præstø amt. HI-

- STORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT. ÅRBOG 1983 61–67. ill.
- LAUGØ smedie. Bygningsopmåling og -undersøgelse samt historisk redegørelse. Tilrettelæggelse: Anders Friederichsen, Jørgen Thomsen. Udg. af Helsinges kommunes lokalhistoriske Arkiv. Helsingø 1982. 32 s. ill.
- PLOUG, MARIANN: Handskemageren. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1983 49–70. ill. Deutsche Zusammenfassung og English Summary.
- RASMUSSEN, THORVALD: Om malerarbejde i forgangen tid. FRA HOLBÆK AMT 1983 69–77. ill.
- SCHOVSBO, PER OLE: Hjulmænd på Den Jyske Ås. VENDSYSSEL NU OG DA 7 (1983) 34–45. ill.
- TORNEHAVE, BODIL: Bornholmske urmagere. København 1983. 175 s. ill. (Kreditforeningen Danmark).
- Søfart, samfærdsel og handel:**
- ANDERSEN, SIGFRED: Markeder. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1983:1 3–8. ill.
- BAAD PEDERSEN, MARGIT: Købmand og høker på landet. En ny erhvervsgruppe og dens rolle – økonomisk, socialt og kulturelt. 1850–1900. Udg. af Etnologisk Forum. Odense 1983. 138 s. ill.
- FOLLETT, KAREN ELISABETH: Ejerforhold inden for småskibslangfarten i det 19. årh. – baseret på den danske besejling af Sydamerika. NORD NYTT 18 (1983) 13–20. ill.
- IVERSEN, PETER KR.: Randnoter til søfartens historie i Emmerlev sogn før 1800, samt nogle kirkebogsoptegnelser. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1983 :5 129–135. ill.
- KJERSGAARD, ERIK: Markedsplads og markedsorganisation i middelalder og nyere tid. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1983 25–48. ill. Deutsche Zusammenfassung og English Summary.
- MØLLER, A.: Fra skibsdreng til gammel lods. Videbæk 1983. 64 s.
- MØRKEGAARD, OLE: Jørgen Bruhn (1781–1858) – lokal matador och typeeksempel. NORD NYTT 18 (1983) 21–32. ill.
- SIMONSEN, BJARNE: Redningsstationen Skallerup Klit. VENDSYSSEL NU OG DA 7 (1983) 72–89. ill.
- SINDING, MICHAEL: Privat busdrift i Søllerød kommune 1919–1982. SØLLE-RØDBOGEN 1983 62–92. ill.
- Forlystelser:**
- TØNSBERG, JEPPE: Gøglere og godtfolk. Dyrehavsbakken gennem 400 år. Birkerød 1983. 72 s. ill.
- Andre erhverv:**
- WIINGAARD, HELGE: Af hjulridernes saga. HADERSLEV-SAMFUNDETS ÅRS-SKRIFT 1983 27–38. ill.
- Folkedragt, tekstil:**
- KJÆR, BIRGITTE: »Den sjette i rækken«. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1981–82 177–196. ill.
- KRAGELUND, MINNA og Jørgen Krarup: Historien om sløjfen. ARV OG EJE 1981–82. 101–114. ill. English Summary.
- LORENZEN, ANNA: På Samsø var der meget tøj. ØSTJYSK HJEMSTAVN 48 (1983) 55–65. ill.
- SKOUGAARD, METTE og Helle Thordur Hansen: Hverdagstøj på landet. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1983 113–121. ill.
- Folkekunst:**
- ADRIANSEN, INGE: Fjerfuglebilleder – alsisk husflid eller bøhmisk masseproduktion. ARV OG EJE 1981–82 5–42. ill. Deutsche Zusammenfassung.
- BRÄUNER, KLAUS H.: Peter Petersen – en dansk kameist og hans håndværk. ARV OG EJE 1981–82 43–86. ill. English Summary.
- FRITZ, SVEN: Guldsmedens værktøj omkring 1700. Belyst ved to jyske skifter fra 1705. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1983 105–159. ill. Deutsche Zusammenfassung og English Summary.
- FRITZ, SVEN: Hans Nielsen Lollich. Guldsmed i Århus 1733–1737 og i Skien 1742–1769. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1981 143–176. ill.

GRÆBE, HENRIK og Peder Bøllingtoft: Rørby kirkes kalkmalerier. NATIONAL-MUSEETS ARBEJDSMARK 1983 69-82. ill.

HARTMANN, NIELS: Billedskæreren fra Vejlø Bro. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT. ÅRBOG 1983 45-59. ill.

JOHANNSEN, EBBE: »Til pryd i alle de nordiske hjem«. Omkring den »oldnordiske« stil. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1983 71-104. ill. Deutsche Zusammenfassung og English Summary.

KOEFØED, H. A.: Fars værksted. Et kapitel af en erindringsbog. Om Chr. Koeføeds billedskærværksted i Møllegade, Rønne. Rønne 1982. 29 s. ill.

MORTENSEN, TOM: Guldsmed Møllers sølvsmykker. GRENAA OG OMEGN FØR OG NU 1982 69-70. ill.

MORTENSEN, TOM: Sølvtøjsregistreringen på Øst-Djursland. GRENAA OG NØRRE DJURS FØR OG NU 1981 45-49. ill.

VII. MINORITETER

GJØL, HANNE: Svenske sæsonarbejdere på Djursland. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 77 (1983) 31-40.

NELLEMANN, GEORGE: Polske landarbejdere i Danmark. FOLK OG KULTUR 1983 43-70. ill. English Summary.

NØRGAARD JEPSEN, G.: Kartoffeltyskere i Midtjylland. Silkeborg 1983. 47 s. ill.

WILLERSLEV, RICH.: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring i Danmark 1850-1914. København 1983. 224 s. ill.

VIII. HUSHOLDNING, MAD OG DRIKKE

BØGGILD, HANSAAGE: Hverdagskost og højtidsmad. Året rundt i det gamle bornholmske køkken. Erindringer, mennesker, opskrifter. Rønne 1983. 115 s. ill.

IX. SKIK OG BRUG, FESTER OG HØJTIDER, LEG OG SPIL

Skik og brug:

BRØNDEGAARD, V. J.: Birken som »Visdommens Træ«. TRADISJON 13 (1983) 93-99. ill.

HENNINGSEN, HENNING: Skikke ved sø-

sætning, navngivning og dåb af skibe i Danmark. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG. ÅRBOG 42 (1983) 97-122. ill. English Summary.

STAVNAGER, KNUD ERIK: Kærlighedsbreve til en gårdmand. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1983:10 291-294. ill.

Fester og højtider:

KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI: Bondebryllup. Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder. København 1983. 160 s. ill. (Dokumentationsserien:2).

KARNEVAL – og noget lignende. Udg. af Institut for Dramaturgi, Århus Universitet. Århus 1983. 24 s. ill. (Aktuelle teaterproblemer:8).

RUDOLPH, WOLFGANG: Pfingstbusch und Weihnachtsbaum im Topp Brauchtümliche Zeichensetzung auf Schiffen. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG. ÅRBOG 42 (1983) 164-171. ill. Dansk sammenfatning.

STEEN SØRENSEN, ELSA: De midtjyske ringriderfester. Udg. af Roslev lokalhistorisk Forlag. Roslev 1983. 24 s. ill.

XIII. FOLKETRO

CYPRIANUS. Det gamle drømmeleksikon. Red. af Torben Grønholt Pedersen. København 1983. 95 s. (Bygger på flere ældre udgaver).

PIØ, LØRN: Overtro året rundt. Udg. af Dansk Historielærforening. Værløse 1983. 34 s. ill.

XV. FOLKEDIGTNING

HOLM, BENT: At fortælle en historie. Focus 14 (1982) 14-17. ill.

TANG KRISTENSEN, EVALD: Skattegrave- ren. En Evald Tang Kristensen antologi. Ved Peter Lykke-Olesen og Ole Pedersen. Udg. af Dansklærerforeningen /Skov. Varde 1983. 240 s. ill.

Viser og folkesang:

DANSK SANGINDEKS. Register til sange for børn og voksne 1980/81. Udg. af Bibliotekscentralen. Ballerup 1982. 267 s.

DANSKE KÆMPE- OG FOLKEVISER. Udg. af H. N. Jacobsens Bokahandil. 3. udg. Torshavn 1979. 320 s.

KOUDAL, JENS HENRIK: Det haver så ny-
ligen regnet. SØNDERJYSK MÅNEDS-
SKRIFT 1983:6 163–177. ill.

KOUDAL, JENS HENRIK: Rasmus Nye-
rup's visearbejde og folkeviseindsam-
lingen 1809–1821. MUSIK OG FORSK-
NING 8 (1982) 5–79. Deutsche Zusam-
menfassung.

PIØ, IØRN: Overnaturlige væsener i nor-
disk balladetradisjon. SUMLEN 1983
119–125. (Et ud af »Fyra populär-
vetenskapliga föredrag hållna vid utgiv-
ningen av Sveriges Medeltida Ballader
1«).

Æ HAR HØØR... Sønderjyder synger.
Et visehæfte. Udg. af Kirsten Sass Bak,
Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Laurit-
sen. Udg. af Institut for Grænseforsk-
ning. Aabenraa 1983. 99 s. ill. noder.
Hertil findes lydbånd.

Eventyr:

FOLKEEVENTYR. Fascination og pædago-
gik. Red. af Peter Lykke-Olesen og
Ole Pedersen. København 1982. 319 s.
ill.

GRUNDTVIG, SVEND: Danske Folkeæven-
tyr. Fotografisk genoptryk efter 1. ud-
gave 1884. Munke Bjergby 1983. 185 s.
ill.

HØGH, CARSTEN: Dansk på seminariet
– »Rødhætte« som metodeeksempel.
KURSIV 20:2 (1982) 9–18.

RAMLØV, PREBEN: Danske folkeeventyr.
Udvalgt og fortalt på ny. 2. udgave. Kø-
benhavn 1983. 172 s. ill.

Sagn:

MEJNECKE, KARL: Den sorte hund. Sagn
og overtro på Djursland, i Randers og
Viborg. Hornslet 1983. 88 s. ill.

De små genrer:

GÆKKEBREVE. Mit navn det står med
prikker... Buket af vers og breve fra
udgiverens samling og Dansk Folkemin-
desamlings arkiv, samt fra nogle dag-
blades og TV's indsamling. Udg. af Ervin
Bork. København 1983. 39 s. ill.

LOKUMSDIGTE og retiredevers. Grafitti –
når det er værst. Udg. af Anders Enevig.
Dansk Historisk Håndbogsforlag. Lyngby
1983. 64 s.

MIT NAVN det står med prikker. Gække-
vers for børn. Samlet af Bente Skou-
vig. København 1983. 47 s. ill.

ROSER ER RØDE, violer er blå. Poesi-
vers. En samling nye og gamle poesi-
vers indsamlet fra danske poesibøger.
Udg. af Ervin Bork. København 1983.
80 s. ill.

XVI. MUSIK OG DANS, SPILLEMÆND MUSIKINSTRUMENTER

FALCON-MØLLER, DORTHE: Lars Chri-
stensen – husmand og instrumentbyg-
ger i Vesterby. VENDSYSSEL ÅRBOG
1983 43–52. ill.

FALCON-MØLLER, DORTHE: Musiklivet
på Lolland-Falster. Udg. af Museet Fal-
sters Minder. Nykøbing F. 1983. 70 s. ill.

HAMBORG, SVEND: Beskrivelser og no-
der til 32 folkedanse. Thisted 1983.
41 s. ill. (Hertil findes kassetiebånd og
grammofonplade).

NIELSEN, SVEND: Spillemand på fonograf.
Optagelser med spillemanden Thomas
Johansen i Kås, 1909. FOLK OG KUL-
TUR 1983 20–37. ill. noder. English
Summary.

NØRGAARD, OLAF: Spillemandscentret
i Ørum. HISTORISK ÅRBOG FOR THY,
MORS OG V. HAN HERRED 1983
23–33. ill.

Anmeldelser

A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller. Et liv i statens og kirkens tjeneste 1889–1981.

Sønderjyske levnedsløb nr. 22. Historisk Samfund for Sønderjylland. Åbenrå 1982. 243 sider, ill. kr. 70, for medlemmer kr. 45. ISBN 87-7406-046-5.

Landmåler A. Andresen er født i 1889, han beretter om sin slægt og naboer i Bylderup sogn og om et begivenhedsrigt liv på Tønderegnen gennem 93 år. Familien var dansksindet, og samspillet dansk/tysk går som en rød tråd gennem hele bogen.

Andresens far var købmand, men døde da drengen var seks og en mindre bror tre år. Moderen opretholdt hjemmet ved at ernære sig som syerske. Trods vanskelige økonomiske kår fik Andresen en mellem-skole-eksamen og blev senere uddannet som landmåler.

Under 1. verdenskrig blev begge sønnerne indkaldt til de prøjsiske tropper. Den yngre bror faldt i krigen, medens A. Andresen kom til at føre et mere beskyttet liv tilknyttet hærledelsen som korttegner. Oplevelserne under 1. verdenskrig spiller en stor rolle i erindringerne, men også det efterfølgende arbejde under genforeningen. I 1920 blev Andresen udnævnt som dansk landmåler. Fra Slesvig ledede han overførelsen af det preussiske matrikelvæsen til dansk administration. Fra 1922 har forfatteren virket i Tønder som landmåler.

Udover landmålerarbejdet var Andresen stærkt engageret i det kirkelige arbejde. Dels som formand for menighedsrådet, dels ved det frivillige arbejde indenfor Indre Mission. Mindre høres der om det nære liv i familien. Det er tydeligt ikke helt Andresens felt. Indirekte fremtræder der dog et billede også af »det andet køn«.

I kirken opretholdtes længe en kvindeside mod nord og en mandsside mod syd. Denne deling blev strengt overholdt, en til-

sidesættelse af den gamle tradition vakte opsigt. Først efter genforeningen følte det ikke mere anstødeligt, at mænd og kvinder sad sammen under gudstjenesten. Som i kirken var mænd og kvinders verden adskilt også i det daglige liv. Andresen nævner i en enkelt sætning, at han blev forlovet i 1912, og så høres der faktisk først noget om konen på bogens sidste sider. Gennem ti år var Andresen forlovet med sin ud-kårne. Den lange forlovelse skyldtes i det væsentligste krigen, og at Andresen ville have fast stilling før ægteskabets indgåelse. I tilbageblik indrømmes det, at forlovelsen var alt for lang. I ægteskabet fik Andresen som nævnt et væld af udadrettede arbejdsopgaver. Hjemmet blev konens domæne. »Hun elskede børnene, de var hendes et og alt, dem gav hun sig selv«. Familien fik to børn, heraf døde det ene i en tidlig alder. Det andet, en søn, blev optaget på Tønder seminarium, hvor han under 2. verdenskrig arbejdede i en modstandsgruppe. I 1944 blev han taget af Gestapo og ført i koncentrationslejr. Han kom dog vel hjem igen i 1945, men begge tildragelser nedbrød konens livsmod. Andresen arbejdede derimod utrættelig videre, var foregangsmand ved indretning af et kirkemuseum og ved restaureringen af Tønder kirke. Bogen er således især et bidrag til Sønderjyllands kirkelige og nationale historie.

Bodil K. Hansen.

Kjære Broder. Breve fra husmand Terkel Kristensen 1860–1918

Udg. Flemming Just, Historisk Samfund for Ribe Amt 1982, 187 sider ill. kr. 118,50, for medlemmer kr. 92,50. ISBN 87-87490-11-0.

Som søn af en mindre gårdejer på Vardeegnen fødtes Terkel Kristensen i 1847.

Han var den ældste af otte børn. I sine unge år ønskede han at blive lærer. Der blev dog aldrig råd til en seminarieuddannelse, men da han havde gode skolekundeskabere, lykkedes det ham i en alder af 17 år at blive vinterlærer. Om sommeren arbejdede han som karl på gårdene. Arbejdet ved landbruget synes efterhånden at overskygge hans interesse for lærergerningen. I 1876 giftede Terkel sig med en gårdmandsdatter. Efter en årrække som præstegårdsforpagter købte de i 1883 et husmandssted i Vrendrup, og få år derefter ophørte Terkel med at fungere som vinterlærer.

Størsteparten af brevsamlingens 120 breve stammer fra perioden 1885–1900, hvor Terkel Kristensen arbejdede sig frem til at blive en velstillet husmand og et agtet medlem af lokalpolitiske og -økonomiske organer.

Bogens titel *Kjære Broder* er ikke helt dækkende. Der findes enkelte breve fra Terkel til hans tilkommende kone, til hans søster og senere til to af døtrene samt et brev til en købmand. Hertil kommer, at langt de fleste af Terkels breve er skrevet til både forældre og søskende, atter andre til broderen og svigerinden. Endelig skal det nævnes, at selvom nogle af brevene kun er stilet til broderen, så forventes det, at han læser brevene op for de øvrige familiemedlemmer. I datidens bondemiljø ville en afgrænset brevveksling indenfor en familiekreds også være utænkkelig. Retfærdigvis skal det nævnes, at Terkel og broderen Niels havde mange berøringsflader, og at det gennem brevene fremgår, at de rådførte sig med hinanden og var hinanden til gensidig hjælp og støtte.

Broderen Niels var 6 år yngre end Terkel. Udgiveren oplyser, at Niels overtog fødegården i 1875. Han deltog tillige meget aktivt i sognets foreningsliv, var medlem af sognerådet, andelsmejeriet, højskolehjemmet, valgmenigheden, friskolen og arbejdede ihærdigt for at få en jernbane til egnen. Med undtagelse af de grundtvigsk inspirerede aktiviteter var Terkel engageret i de tilsvarende opgaver og i mange andre. Han var medlem af henvend 40 bestyrelser; det kan nævnes, at han bl.a. arbejdede for oprettelsen af et andelssvinestagteri, og at han var medlem af en

komité til bedømmelse af husmandsløders dyrkning. I en årrække skrev han landbrugsfaglige artikler til Ribe Amtstidende, og fra 1898 var han medlem af amtsrådet og amtsrevisor for sognekommunernes regnskaber.

Terkel var utvivlsomt en begavet, energisk og dygtig mand. Denne karakteristisk fremgår tydeligt af bogens udmærkede indledning og delvis af brevene. Terkel og broderen mødtes hos familien og ved en del møder i årets løb. Disse personlige møder betyder, at mange af brevenes oplysninger om de offentlige anliggender er uklare og indforståede. Dertil kommer, at vi kun sjældent bliver i stand til at gennemskue, hvordan Niels så på sagerne. Det er så meget mere beklageligt, når udgiveren oplyser, at Niels' breve findes, og at de tænkes udgivet på et senere tidspunkt. Tænk hvis man i en bog havde fået mulighed for at følge en dialog om alle de nye lokale opgaver, der var med til at skabe det moderne Danmark. Læsningen ville være blevet mere spændende. Omfanget af bogen kunne have været holdt nede, enten ved at afkorte nogle af de passager, der gentages fra brev til brev eller ved at udelade nogle af de mest intetsigende breve og måske alle de sidste breve fra 1911–18, hvor Terkel faktisk kun skriver om sine sygdomme.

Som brevsamlingen her foreligger, får man ikke det klareste billede af Terkels offentlige liv, men af hans drift og arbejde på husmandsstedet. Bogen er en god kilde til at belyse de daglige landbrugsfaglige problemer og til at give indsigt i, hvordan det med intensiv drift lykkedes at drive stedet op til et mønsterbrug. Herudover meddeler Terkel i hvert eneste brev oplysninger om, hvorvidt konen og børnene er raske eller syge. Derimod er det næppe muligt at få et indtryk af familien som helhed. I bogen findes der som nævnt aftrykte breve fra Terkel til børnene, men findes der slet ikke nogle tilsvarende fra Terkels kone Johanne? Eller fra Johanne til Niels' kone?

Disse indvendinger bør ikke overskygge, at man gennem brevenes store og små betragtninger opnår en udmærket indsigt i bevidsthedsmæssige holdninger af såvel kulturel og religiøs som af materiel art. Brevsamlingen indeholder et fyldigt note-

apparat og et stort register, der gør det nemt at finde rundt i bogen.

Bodil K. Hansen.

Christen Olsen: Erindringer af mit liv 1799–1868.

Med indledning af Claus Bjørn. Red. Anne-lise Hansen. Strandbergs forlag 1983, 168 s. ill. kr. 189,50. ISBN 87-87200-74-0.

Christen Olsen (1799–1878) fødtes som den ældste af 10 børn i et hjulmagerhjem i landsbyen Nejede i Nordsjælland. Som etårig blev han optaget i bedsteforældrenes hjem ved Arresø og vendte som 16-årig tilbage til forældrene for at blive oplært som hjulmager. Dette håndværk lå dog ikke for ham, og i stedet lykkedes det ham at blive uddannet som lærer på Jonstrup seminarium i årene fra 1817–20. Efter endt eksamen blev han huslærer på Billesborg umiddelbart syd for Køge, for efter et år at vende tilbage til sin fødeegn. Fra 1821–32 var han lærer i Helsingør, derefter i 30 år ved skolen på Karlebo Overdrev. Sine sidste år indtil 1878 levede han i Hillerød.

Christen Olsen har tilegnet erindringerne sine børn og børnebørn. Han fortæller om såvel store samfundsændringer som om de mindre begivenheder og konflikter, han selv blev konfronteret med. I erindringens lys sammenligner han både gode og dårlige sider ved udviklingen. Han levede i en tid, hvor store omvæltninger fandt sted. I bogen skildres f.eks. bombardementet af København i 1807, de slesvigske krige 1848–50, grundloven 1849, koleraepidemien 1853, Frederiksborg slots brand i 1859 og flere kongebesøg i Nordsjælland.

Som født i et fattigt hjem og havende gennemgået en læreruddannelse steg Christen Olsen i det sociale hierarki. Bønderne i hans fødeegn betegnes som overtroiske og uvidende, og de kunne ligeså lidt roses for renlighed og orden som for ærlighed og troskab i arbejdet. Derimod roser han bøndernes fromhed og religiøsitet, »som nu fattes!«. Christen Olsen selv stræbte efter at besidde en højere grad af både ydre og indre dannelse. Ved optagelsen på Jonstrup seminarium var han den blandt kammeraterne, der var iført den

simpleste klædedragt, men han blev ikke desto mindre yndet af lærerne for god flid og opførsel. Efterhånden som han fik flere klædningsstykker beskrives disse indgående. Tøjet repræsenterede hele hans formue i de unge år, og pænt tøj var et synligt bevis på, at han hævede sig op over almuen. Senere som lærer gør han meget ud af at få en standsmæssig bolig, på den anden side beklager han i alderdommen den tiltagende luksus indenfor borgerskabet i Hillerød. »I gamle Dage gaves der Mandfolk og Fruentimmer, der arbejdede fra Morgen til Aften«. Omkring 1868 kaldtes de derimod »Herrer og Damer. Herrerne tilbringe gjerne Aftenen i Værtshuse eller Spilleselskaber. Damer sidde oppe og vente paa Herrerne og fordrive imidlertid Tiden med at spille Fortepiano, hvilket enhver dannet Dame maa kunne... at lappe eller stoppe Strømper er ikke passende for Damer«.

Helt anderledes arbejdsomt blev Christen Olsens liv. I Helsingør giftede han sig med en fraskilt kvinde, der ernærede sig som lærerinde ved en privat skole. Christen Olsen omtaler hende som **enke** med to børn. At være fraskilt lød ikke godt i datidens lærermiljøer. Etableringen af en familie synes derimod helt at passe til Christen Olsens ønskede position. Han er dog tydeligt opmærksom på, at ægteskabet ikke helt svarede til datidens normer. Christen Olsen havde på dette tidspunkt en indtægt på omtrent 700 Rdl. årlig, og på denne løn kunne de have levet »sorgfrit«. Konen vedblev imidlertid at fungere som lærerinde, da det var »hendes Liv og Lyst«. Ved ægteskabets indgåelse var hun 28 år og fødte i årene derefter 15 børn. Når konen kunne opretholde sin lærergerning, skyldtes det, at familien holdt en barnepike til pasning af børnene. Dertil kommer, at en del af børnene døde som små. Da både børn og forældre imidlertid led af et dårligt helbred i storstaden – Helsingør – flyttede familien i 1832 til Karlebo for at komme til at leve under sundere vilkår.

Christen Olsens skildring fra tiden i Karlebo er først og fremmest spændende, fordi vi her kan følge de problemer som den relativt nye skolelov gav. Med skoleloven af 1814 var undervisningspligten blevet påbudt ved lov. Men det betød ikke, at bør-

nene mødte til den pligtige undervisning i skolen. Christen Olsen følte sig derfor nødsaget til at gå fra hus til hus og opnotere alle de skolepligtige børn. Hvis de derefter ikke mødte i skolen, indsendte han forsømmelseslister til præsten. Denne så imidlertid gennem fingrene med forseelserne. På lignende vis måtte Christen Olsen kæmpe med genstridige sogneforstandere om at få læse- og regnebøger. Efter en årrække med kiv og strid synes befolkningen gradvis at have påskønnet lærerens arbejde.

Christen Olsen er en god fortæller og en glimrende iagttagere, og bogen giver et fint indblik i landbefolkningens vilkår og i de standsbetonede konflikter, som lærerne kunne blive konfronteret med, placeret som de var mellem ulærde almuemennesker på den ene og lærde præster på den anden side. Disse konflikter optager Christen Olsen så meget, at han synes upåvirket af datidens folkelige bevægelser og af de pædagogiske diskussioner inden for lærerstanden. Men vi får med disse erindringer et levende billede af, hvorledes en nordsjællandsk skolelærer har opfattet sin samtid, og af den rolle han selv spillede i midten af 1800-tallet.

Bodil K. Hansen.

**Svend Aage Andersen:
Dansk Arbejderkultur. Grundtræk af
dansk arbejderkultur og
arbejderlitteratur i perioden
fra 1870 til 1930**

442 s. i to bind. Udgivet af Institut for litteraturhistorie ved Aarhus Universitet 1982, hvor den kan købes ved direkte bestilling. Kr. 70. ISBN 87-88308-02-2.

Bogen er oprindelig en prisudgave udskrevet af Aarhus Universitet 1977. Den er delt i to dele, således at bind I behandler arbejderkulturen bredt forstået, mens bind II behandler arbejderlitteraturen. Eftersom forfatteren er litteraturhistoriker, befinder han sig derfor i bind II på hjemmebane; mens han i bindet om arbejderkulturen bevæger sig ind på nogle af historiens og etnologiens studieområder.

Svend Aage Andersen arbejder således fagoverskridende eller tværfagligt, som det

også kaldes, og gør det med fuld ret. Han opfatter kultur som en livssammenhæng, dvs. dækkende andet og mere end det gamle begreb finkultur (litteratur, kunst, dannelse etc.), i dette tilfælde altså arbejderbefolkningens totale livssammenhæng af arbejde, hjem, fritid, politisk organisering osv.

Bindet om arbejderlitteratur kan derfor på en vis måde opfattes som en overdimensionering af en særlig del af (arbejder)kulturen, men det må selvfølgelig forklares, dels med forfatterens faglige hjemsted i litteraturhistorien, dels med en tendens til at se på arbejderlitteraturen, ikke primært som litteratur, men som noget der minder om begrebet »kilde«.

Bindet om arbejderkulturen begynder med en historisk indledning om arbejderklassens tilblivelses- og udviklingshistorie, en indledningsform som er blevet yderst almindelig i en stor del af den forskning med marxistisk grundholdning, som er blevet publiceret i de senere år. Derefter følger et afsnit om arbejderklassens selvkonstitueringshistorie 1870-1930, som leder over til de efter min mening interessanteste dele af tobindsværket, nemlig dem, som Svend Aage Andersen giver fællesoverskriften: den proletariske livssammenhæng.

Den proletariske livssammenhæng, som forfatteren nærmest anvender som synonym for arbejderkultur, deles op i en byproletarisk og en landproletarisk livssammenhæng. Disse to livsformer beskrives og sammenlignes derefter inden for felterne arbejdsliv, familieliv og fritidsliv, og forfatteren diskuterer forskelle og ligheder i de to livsformer.

Er der tale om een arbejderenhedskultur, facetter af samme kultur, eller simpelthen to i deres udgangspunkter væsensforskellige kulturer?

Dette problemkompleks er særdeles relevant i studiet af arbejderkulturen, men kan næppe studeres uden et vist historisk perspektiv. Hvem har præget arbejderkulturen mest? Er det lavshåndværkeren eller landarbejderne/husmanden?

Dansk Arbejderkultur er en bog, som har bud til alle, som interesserer sig for arbejderens livsform og historie. Bogen er et yderst vellykket forsøg på med litteratur-

historisk udgangspunkt at bearbejde et oplagt tværfagligt studiefelt.

Poul Balle-Petersen.

**Bent Blüdnikow og Henrik Stevnsborg:
København 1790. Billeder af dagliglivet.**

113 sider, illustreret med tegninger af Claus Ditlev Fritzs. C. A. Reitzels forlag 1983. Kr. 122. ISBN 87-7421-377-6.

Fra den københavnske politikammerrets protokoller fra omkring 1790 har de to historikere Bent Blüdnikow og Henrik Stevnsborg hentet en række snapshots af dagligdags konflikter og sat dem sammen med nogle af blomstermaleren Claus Ditlev Fritzs tegninger af mennesker i København. Det er der kommet en lille frisk kulturhistorisk collage ud af.

Teksterne udgør den bedste del heraf. Der tales om arbejdskonflikter, om huspektakler, om sminkede slagtervarer, om frække drenge – om piger, om karlen, der kommer fra Jylland, og derfor ikke kender hastighedsgrænserne for hestekørsel i København, om drukkenskab og lommetyveri, om jøden der hånes og meget mere. Tit fornemmer man, at folks sprog er gået temmelig ordret ned i protokollen, men det kan man jo ikke være sikker på er rigtig.

Fritzs tegninger falder lidt matte ud ved siden af de sprællevende tekster. Men de er af værdi, fordi de med deres troskyldige kunst fortæller lidt om almindelige mennesker og deres gøremål. Billeder af arbejdende mennesker har vi ikke for mange af fra den tid. Blüdnikow og Stevnsborg er lidt sure over kunsthistorikeren Leo Swanes forbehold i sin ros af tegningerne. De må altså mene, at tegningerne er mere værd; men de siger intetsteds, hvori denne større værdi skulle bestå? Måske mener de, at den er indlysende – og så må vi andre med Swane skamme os over, at vi ikke kan se den.

Bogen er ikke videnskabelig og skal ikke være det. Sproget i teksterne er f.eks. normaliseret, teksterne er ikke kommenterede, og tegningerne er vist behandlet efter forgodtbefindende. Der angives ikke mål på originalerne, ej heller om billederne i bogen er udsnit eller hele. Billedernes arkivnumre på Kobberstiksamlingen er heller

ikke angivet, teksternes derimod er omhyggeligt anført. – Man synes, at udgiverne kunne have vist tegningerne (eller »billedstoffet« som de kalder det) større respekt, da det er første gang, de publiceres. Det havde også været interessant med nogle »læsninger« af billederne, nogle fortolkninger, men af den slags er der kun meget lidt i indledningen.

Bogen synes i det hele taget gesvindt lavet; måske er den skitsen til noget større.

Eske K. Mathiesen.

Folklore och nationsbyggande i Norden

Red. Lauri Honko. Åbo 1980. Bogen er også udsendt som tidsskriftet TRADISJON nr. 10, Bergen 1980.

ISBN 951-95198-7-4.

Bogen om folkeminders rolle i den nationale identitetsdannelse er udsendt af NIF, Nordisk Institut for Folkediktning, og den indeholder en række foredrag fra et seminar over dette emne, som berører folke-mindevidenskabens historiske og ideologiske oprindelse. Bidragyderne er Lauri Honko, Brunjulf Alver, Mats Rehnberg, Bengt Holbek, Eydun Andreassen, Olav Bø, Hallfredur Örn Eiríksson, Alf Keskitalo og Mogens Brøndsted. Det vil være for omfattende at referere de enkelte indlæg, men nogle hovedtræk skal omtales. Lauri Honko fremhæver i sin indledning, at alle de nordiske lande i løbet af 1800-årene oplevede en national identitetskrise. De tidligere stormagter, Danmark og Sverige, måtte omstille sig fra at være med i den europæiske storpolitik til at acceptere, at de nu var små lande, hvis imperietid var forbi. I Norge og Finland fremvoksede bevægelser, som lagde hovedvægten på det nationale sprog, den hjemlige litteratur og studiet af folkekulturen. Også Island oplevede en tilsvarende proces, og de tre lande nåede frem til national selvstændighed i første halvdel af 1900-tallet. Et indledende kapitel om den tyske filosof Johann Gottfried Herder kunne have lettet læsernes begreber lidt og gjort det klart, hvorfor der er så mange fællestræk i den nationale identitetsdannelse i de nordiske (og germanske) lande. Det skyldes indflydelse fra Herder, som var den første til at foretage

den integration af folkeminder og nationalitetskamp, som vi kan følge frem til nutiden. Nationalisme er ikke kun et 1800-tals begreb, men trives endnu fint i mange lande, og et af de faste kendetegn er den aktive brug af folkløse, som blev grundlagt med Herders »Volkslieder« (1778–79). Interessen for folkeminder var i høj grad fremkaldt af romantikken, den herskende åndsbevægelse i slutningen af 1700- og begyndelsen af 1800-tallet. Romantikken så en udtømmelig ressource i »folket«. Mange af »folkets« produkter, sagn og eventyr, ordsprog og trosforestillinger betragtedes som nationale helligdomme, der kunne belyse ældre tiders folkesjæl. Romantikkenes mænd gjorde sig imidlertid aldrig klart, hvad begrebet »folket« i grunden dækkede over, og bestandigt var det nogle udvalgte dele af folkekulturen, som blev gjort til genstand for opmærksomhed.

Det nationale aspekt har været knyttet til andre områder end det folkloristiske, men næppe noget andet er så fremmede for dannelsen af en national identitet som fællesskab i sprog og historie. Brunjulf Alver nævner i den indledende artikel, Nasjonalisme og identitet, at der er en forskel på de nationale symboler i de nordiske lande. Norge, Finland og Island har henholdsvis Draumkvedet, Kalevala og sagaerne som iøjnefaldende nationale symboler, mens man ikke i Danmark og Sverige har symboler så intimt forbundet med nationalsproget, netop fordi nationalsproget her har været en selvfølge. Det vil være spændende, om den nationale symboldannelse engang bliver taget op til nærmere efterforskning – det har ligget udenfor denne bogs rammer – men et udblik i Europa viser så forskellige nationale symboler som grækernes Parthenonfrise i British Museum og tyskernes Hermannsdenkmal i Teutoburgerwald. Symboler af denne art kan bruges også af nutidens politikere.

Det er dog ikke altid, at folkløse virker fremmede i den etniske inkorporationsproces. Alf Isak Keskitalo fra Samisk Institut i Kautokeino påviser, at den samiske folkløse ikke indeholder elementer, der kan fremme den samiske selvstændighed. Tværtimod er hovedtendensen i sagn og myter, at samisk sammenhold er uforvarsligt, og modstand mod majoritetsbefolkning

gen lønner sig ikke. De politiske virkninger af det indsamlede stof kan således være meget tydelige. Et andet og ret aktuelt eksempel er det politisk urolige Tyrkiet, hvis ledere – uanset politisk farve – ønsker at konsolidere landet nationalt og derfor har brug for at få understreget det særligt tyrkiske overalt, f.eks. også indenfor traditionsområdet. Folkloristerne har ikke været særligt villige til at give magthaverne de nødvendige argumenter, og konfrontationen har været så hård, at folkloristik blev afskaffet som universitetsfag. Slige eksempler kan tjene til at åbne vore øjne for den politiske brug af folkloristikken i vor egen del af verden. Her er de historiske forudsætninger anderledes, og brug/misbrug er måske ikke så iøjnefaldende, men den kommercielle folklorisme blomstrer overalt.

»Folklore og nationsbyggende i Norden« er en spændende og vedkommende bog, der berører vort fags rødder i egentligste forstand, men desværre trækkes der for få udviklingslinjer frem til nutiden. De fleste forfattere synes at mene, at den nationale identitetsdannelse i Norden var endeligt afsluttet i begyndelsen af 1900-årene. Kun Bengt Holbek fører skildringen frem til nutidens græsrodsbevægelser og fremhæver det særlige nationale islæt i debatten om Danmarks indtræden i EF, fremført især af folk fra den i sin oprindelse internationale socialistiske bevægelse.

Inge Adriansen.

Asbjørn Klepp: Nordlandsbåter og båter fra Trøndelag

Norske Båter – Bind IV. Grøndahl & Søn Forlag A/S. 184 sider. Rigt illustreret. Kr. 356,50. ISBN 82-504-0650-8.

»Nordlandsbåten er kalt en seilende skulptur, og ble en myte allerede i sin samtid. Ingen annen hverdagslig bruksgjenstand har hos oss fått en tilsvarende stilling som symbolet på en hel landsdel, på dens næringsliv og folkets kløkt, handlekraft og kunstneriske skapertrang.«

Sådan indleder etnologen Asbjørn Klepp fra Institut for etnologi ved Universitetet i Oslo sin uhyre velskrevne bog om de nord-

norske fiskerfartøjer, som indtil deres forsvinden fra fiskepladserne så sent som i 1920'erne tiltrak sig opmærksomheden på grund af deres harmoniske skønhed, og fordi de lignede vikingskibe.

Udover udseende udmærker nordlandsbåden og dens fætter åfjordsbåden fra Trøndelag sig ved en langt større geografisk udbredelse end nogen anden båttype i Skandinavien. I deres brugstid var de at finde over hele strækningen fra Nordmøre (Kristiansund) og op til Kola-halvøen. En strækning, der er længere end kysten fra Kristiansund rundt langs Den skandinaviske Halvø og op til Gotland.

Den nordnorske livsførelse må dengang som i dag frem for alt betragtes som en kystkultur med havet som det dominerende og samlende element som næringskilde og kommunikationsvej. Havets og fiskeriets store betydning gav sig før industrialiseringen udslag i den mandlige bonde- og husmandsbefolknings store arbejdsmobilitet. Mens koner og børn blev hjemme på det lille jordbrug om vinteren, fulgte mænd og drenge »Nordlændingens kjæreste Syssel, den han først opgiver, naar Sygdom eller Alderdomsvagthed forbyder ham den« og drog på Lofotfiskeri.

Det jordbrug, som den typiske fiskerbonde gav sig af med, havde ingen ambitioner om at blive et mønsterbrug, men gårdens produkter var en nødvendig forudsætning for indsatsen i fiskeriet. I en tid med naturaliehusholdning og selvforsyning var jordbruget så at sige »mor til fiskeriet« ved at gi' mad og klæder. Jo bedre jordbrug, jo bedre grundlag for fiskeriet.

Dette var en holdning, som 1800-tallets embedsmænd ikke forstod; at kystbefolkningen ikke ensidigt vurderede deres materielle fremgang i forhold til landbruget, men satsede på et samlet udbytte fra jord og hav med arbejdsindsatsen jævnt fordelt over hele året, var for dem en stor gåde, som næsten alle tidens indberetninger fra præster og amtmænd bærer præg af.

Denne omtrent middelalderlige erhvervs-kombination havde så fast tag i befolkningen, at den kun meget langsomt afløstes af en moderne levevis i begyndelsen af vort århundrede. Fiskerne var »konservative«, påstod embedsmændene. Kun få indså, at konservatismen, som bl.a. gav sig udslag i

stædig holden ved de gamle båttyper, i virkeligheden var et udtryk for akut kapitalmangel. Vel fandtes der kapital i fiskeriet, men udelukkende i forarbejdnings- og omsætningsleddet. På produktionssiden blandt fiskerne manglede økonomisk evne totalt. De havde aldrig fået nok for deres arbejde til at udvikle den samme monetære forudseenhed som fiskeopkøbere og -eksportører. Det er stygt at blive snydt – og så ovenikøbet blive kaldt »konservativ«!

For at få moderniseret det nordnorske fiskeri og få frelst den arme fisker måtte fremmed risikovillig kapital altruistisk lade sig pumpe ind i miljøet i form af kreditinstitutioner, kationer, kommunegarantier eller havfiskefond, så de nye store maskindrevne fartøjer kunne komme til.

Nogle af de mest fremskridtsvenlige fiskeskippere lod sig umiddelbart omplante til industrialiseret fiskeri som fiskedamperkaptajner. Men da var de samtidig degraderede fra at være høvedsmand på egen tofte til at blive lønmodtager for rederkapital efter engelsk mønster.

Andre tog imod den udstrakte håndfæstning med lån og prioriteter, og så startede den kendte udvikling i Nordnorge mod kapitaliseret havfiskeri med trawlere og storskøjter på den ene side, og en fortsættelse af småbådstraditionen med en lille motorbåd kombineret med tilfældige deltidsjob eller et lille jordbrug på den anden side. »Bag kravene om større både lå ændringer i samfundsforhold og næringssystem. Fiskerne befandt sig nu på en økonomisk karrusel, hvor farten stadig steg, og som frem til i dag har givet dele af den norske fiskerierhverv tydelige svimmelhedsanfald«.

Samtidig med, at han redegør for denne fiskerihistorie, beskriver Asbjørn Klepp de gamle bådes teknologiske udvikling i tæt sammenhæng med de nærings- og samfundsforhold, som de engang tjente i. Han påviser, hvorledes omlægninger i fiskemetoder og fiskerilovgivning modsvares ved, at bådene ændrer sig i henseende til størrelse og sødygtighed. »Ændringerne er interessante, fordi de skete i en vekselvirkning mellem byggernes og brugernes behov, fuldstændig »uberørt af embedshånd«.

Overgangen til motordrift og »vikinge-

skibenes« endelige forsvinden fra fiskeværene er desværre ikke så udførligt beskrevet. Det antydes dog, at det typisk var de bedre jordbrugsbygder i Nordnorge, som innovatørerne kom fra, selv om den videre forøgelse af fiskeriets økonomiske byrde paradoksalt nok førte til, at gårdbruget for de flestes vedkommende måtte opgives til fordel for helårsfiskeri med deraf følgende bosætning i de store havnebyer. Det ville også have været godt, om fiskernes påståede dårlige økonomi havde været dokumenteret bedre. Ligeledes mangler der en drøftelse af det kildemateriale, der ligger til grund for slutningerne. »I en populær bog er mulighederne for dette begrænset«, forsvare Klepp sig. Så må vi jo tro på, at han har styr på materialet, men at det er Grøndahls Forlag, der har været bange for, at bogen skulle fremtræde for videnskabeligt og derved skræmme mange potentielle bådbogskøbere langt væk!

At »Nordlandsbåter og båter fra Trøndelag« er beregnet på at blive en sællert blandt folklore-lovers tyder boghåndværket mere end rigeligt på. Det hele ser vældig godt ud ved første øjeblik, men ser man rigtigt efter, opdager man let, hvor sørgeligt det egentligt står til!

Indbinding og papirkvalitet er fin. Det samme gælder korrekturen. De mange vedkommende illustrationer er placeret rigtigt i forhold til teksten. Men det der er så sørgeligt er, at Grøndahl har valgt gulligt papir og bruntoning af tekst og billeder, så det hele fremtræder, som da århundredskiftets »kunstfotografer« tonede deres billeder med kul og oliebrøm. Det ser jo nostalgisk og tilpas tuttenuttet ud, men den slags »book-design« hører nu engang ikke hjemme i en sagligt agtværdig bog, idet det nemlig får de gamle fotos til at virke endnu mere utydelige, end de er i forvejen. (Jeg ved det med sikkerhed, fordi jeg har set flere af billederne reproduceret andetsteds med langt bedre resultat). Tilmed er linie- og sejltægninger et dunkelt kapitel for sig, da der er slået grove raster omkring de tynde streger, så kontrasten mellem streg og baggrund næsten forsvinder. Dertil kommer desværre også, at dele af linierne på de fleste linietegninger falder helt ud på grund af manglende omhu ved tilrettelægning og trykning.

Uha – uha! Asbjørn Klepps usædvanligt brugbare fremstilling af det førindustrielle fiskeri i Nordnorge havde fortjent en mindre skummel indpakning!

Max Vinner.

**Hans Larsen, Ole Mortensøn,
Jens Møllerup: »En købmansgård
gennem 200 år« – Bays Gård
i Rudkøbing**

Udgivet af Dorrit og Flemming Borch 1982.
Tegninger: Jens Bech. Lay-out: Grafisk Center, Svendborg. Pris kr. 75.
ISBN 87-980444-5-1.

Udgiverne er efterkommere af familien Bay, som er historiens hovedaktører, og forfatterne er medarbejdere ved Langelands Museum og Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Bogen har et sympatisk ydre og en tiltalende lay-out.

Indholdet er delt i tre hovedafsnit. I det første fortæller Hans Larsen om tiden fra slutningen af 1700-årene og indtil 1. verdenskrig. Med udgangspunkt i købmansgården i Østergade foretager han en række sidespring ud i det langelandske erhvervsliv. Det får nok afsnittet til at virke mindre homogent, men sidespringene er underholdende i sig selv og giver en nyttig baggrundsorientering. Man kunne fremhæve artiklen om brændevin og om skibsfart under englandskrigen. Ind imellem er der overraskende oplysninger som f.eks. den, at fragtskibene kunne skaffe sig et særligt pas fra den fjendtlige flåde for at få uhindret passage.

Det andet hovedafsnit, skrevet af Ole Mortensøn, fortsætter historien fra 1916 frem til nutiden. Da Langelands Folkeblad overtog Østergade 24 i 1914, handler afsnittet stort set om Folkebladet og om radikalismen på Langeland. Det kan til tider være lidt svært at huske, at man sidder og læser en bog om en købmansgård i Østergade. Men kapitlet er interessant og underholdende nok. Forfatteren finder tilbage til temaet til slut, hvor familien Borch overtager slægtsgården og gennemfører en omfattende restaurering. Det var her man kunne have ventet et afsnit om bygningen baseret på restaureringsrapporten, men den kommer ikke. Der står en del om,

hvor smukt og omhyggeligt arbejdet er udført, og der er en nydelig tegning af den nye port til gaden, men nærmere detaljer gives ikke, og der er ikke et eneste interieurbillede fra boligen. Det er næsten den eneste mangel ved bogen, der er værd at omtale.

At beskrive slægtshistorien er formentlig den mest taknemmelige opgave i en bog som den foreliggende, og Jens Møllers afsnit om købmandsfamilien er da også det mest læsevenlige, til tider medrivende, spændende afsnit.

Som helhed giver bogen et billede af Langlands rolle i en del af danmarkshistorien og af en købmandsslægts rolle i det langlandske erhvervsliv. Selvom den derved navnlig henvender sig til langlændere, kan den med fornøjelse læses af enhver historisk interesseret.

Kjeld Kayser.

Dorthe Falcon Møller:
Kortregistrator over Storstrøms Amt indtil omkring 1900.

Nykøbing F. 1983. 120 s. Kr. 55.

Det er et værdifuldt hjælpemiddel for lokalhistoriske studier, som museet Falsters Minder her kan fremlægge takket være tilskud fra amtsmuseumsrådets rådighedsrum.

Alle, der beskæftiger sig med lokalhistorien, ved vel, at der i Matrikeldirektoratets arkiv findes et værdifuldt kortmateriale, hvor gældende matrikelkort foreligger komplet og let kan findes frem. De er da heller ikke medtaget i den foreliggende registrant, der omfatter de mange andre kortgrupper, som findes i Matrikelarkivet såsom udskiftningskort, minorerede (formidskede) sognekort, rytterdistriktkort osv. Såvel til matrikelkortene som til de øvrige kort findes en nyttig kommentar i indledningen. Hertil slutter sig en omhyggelig vejledning i brugen af registranten også omfattende sådanne ting som kortenes evt. farvelægning, deres indhold af jordbrugernavne og marknavne, korttitlernes indramning m.m.

Man kan nu slå op og se, hvad der findes af kort indenfor en bestemt lokalitet, idet registranten er opstillet topografisk efter

den topografiske fortegnelse, som er udarbejdet af Nationalmuseets 3. afd. F.eks. top.nr. 484 Fodby sogn i Ø. Flakkebjerg herred, men foretrækker man at udgå fra stednavnet, søger man i det alfabetiske register med sidehenvielse, der findes bag i bogen. Registeret omfatter sogne, købstæder og herreder, men ikke andre stednavne. Så hvis det er Skraverup by, der har ens interesse, skal den findes under Fodby sogn.

Som nævnt kan man straks hente en række oplysninger ud fra beskrivelsen ved det enkelte kort: affattelsestidspunkt, sted, størrelse og indhold, det sidste også m.h.t. kunstnerisk udsmykning som for Bådesgård hovedgård i Græshave sogn 1778, hvor det hedder: Kartouche med to borter (den ene à la grecque), to urner og en terrin øverst.

Holger Rasmussen.

Mogens Birger Møller: Tekstilhåndbogen
Borgen, København 1983. 155 s. ill. i sort/hvid og farver. Pris kr. 138.
ISBN 87-418-5382-2.

I forordet citerer forfatteren bestyrelsesformanden for Hambro's Bank i London, der om den engelske forretningsmand bl.a. har sagt, at man har krav på, at han er ubetinget hæderlig (of unconditional integrity).

Ubetinget hæderlig virker også denne håndbog efter en gennemlæsning, og det er forståeligt, at så mange engelske udtryk og betegnelser i parentes som ovenfor er medtaget, når man ved, at tekstilindustriens vugge stod i England.

Bogen er pædagogisk klart disponeret med en god indholdsfortegnelse, der hurtigt viser frem til det ønskede emne. Den er skrevet for begyndere i tekstilbranchen, men vil også kunne være vejledende for mange andre tekstilbrugere.

I afsnittet Efterbehandling fortælles under stikordet »Uld strøggarn«, hvordan man ved en effektiv efterbehandling fremtryller en elegant brugsvare af sekundærmaterialer. Stedet er Prato i Italien, hvor det klassiske og højt specialiserede produktionssted ligger. Fabrikationen er delvis baseret på import af brugt tøj, der sorteres og renses. Den brugbare del sælges

på markeder i omliggende landsbyer, og resten kradses op, kartes og spindes i de mest opfindsomme blandinger. Betegnelsen »andre fibre« dækker oftest over opkradsede nylonstrømper. Store kartemaskiner fyldes med fiberblandinger, og fabrikanten kan herefter levere et interessant garn. Vævningen er en sekundær operation, der ofte udføres hos småfabrikanter med ganske få vævestole. Efterbehandlingen, den altafgørende, forvandler nu det vævede tøj til en vare, der udmærket kan få betegnelsen *pura lana*, *lana vergine* etc.

At mode og sund fornuft (brugerens) sjældent har noget tilfælles fremgår bl.a. af afsnittet *Beklædning*. Her læser man om cowboybukser med »stone wash« eller »rock wash« udseende, som allerede i tilblivelsesprocessen ødelægges så meget, at maskinerne, der giver dem det eftertragtede ydre, slides så hurtigt, at nyanskaffelser nødvendigvis må indregnes. Prisen for sådanne bukser, der er delvis ødelagt ved ophold i tørretumbler med indlagt smergel-lærred eller skarpe sten, er derfor højere end for et par tilsvarende blå denim bukser, der ikke er blevet mishandlet.

Tekstilhåndbogen gennemgår natur- og kunstfibre, fremstillingsprocesser, konfektionering, boligtekstiler og handel for blot at nævne nogle af hovedafsnittene. Den er instruktivt illustreret med tegninger og fotografier. Bag i bogen findes tabeller, ordliste, dansk og engelsk indeks, der sammen med mange krydshenvisninger gør den til en god opslagsbog.

Alligevel savner jeg under *Uld*: Alpaka og Vikuña. Under *Silke* ville en lidt fyldigere gennemgang være ønskelig. Vi hører kun om den dyrkede silke og intet om den vilde. Under *Fiberegenskaber* var det rimeligt med en advarsel, da flere af de syntetiske fibre udvikler giftige dampe ved brand. Betegnelsen *glatvævede* varer i stedet for *lærredsvævede* undrer umiddelbart, ligesom forklaringen »Chambray i både kæde og skud« i et skjortestof ikke er forståelig. Fordanskningen zenøjsjer for *chaineuse* er ligeså løjerlig som tidligere tiders *dulle-møse* for *dormeuse*. Og endelig ville det have været rart med en lille litteraturliste.

Trods ovennævnte mangler vil *Tekstilhåndbogen* blive nødvendig for vordende tekstilhandlere i branchens mange led og

forhåbentlig også uundværlig for museumfolk. Hvordan vil man ellers klare at registrere dagens tekstiler?

Else Østergård.

George Nellemann: Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. Et studie af landarbejder-indvandringen 1893–1929 og indvandrerens integration i det danske samfund i to generationer

Folkelivs studier 7 Studies of Folklife. Nationalmuseet 1981. 413 s. ill. Pris kr. 160. ISBN 87-480-0324-7.

Det er et stort værk, George Nellemann har begået om polakkerne i Danmark. Man får umiddelbart fornemmelsen af, at George Nellemann har sat sig for én gang for alle, at skrive »alt« hvad man kan sige om de polske indvandrere i Danmark. I et velskrevet og letløbende dansk får vi indblik i George Nellemanns imponerende viden om denne minoritetsgruppe, deres historie fra den tidligste indvandring til Danmark, deres forhold til danskerne, herunder arbejderbevægelsen, samt indblik i polakkerens forhold til hinanden, herunder den katolske kirke.

De polske indvandreres børn, dvs. anden generation, er ligeledes beskrevet, og her kommer vi ind på forhold som gruppens oplevelse af diskrimination, bevarelsen af modersmålet, deres tilpasning til det danske samfund, samt spørgsmålet om hvordan den »polske« andengeneration er i dag. Behandlingen er grundig, detaljerig, og spækket med masser af illustrerende beretninger fra polakkerens egen mund.

Man kan ikke andet end imponeres over, hvor grundigt og præcist det er lykkedes Nellemann at fordybe sig i materialet. Beskrivelsen bliver på intet tidspunkt kedelig.

Det med det kedelige kommer Nellemann ind på i et ydmygt afsnit til sidst i bogen, nemlig i afsnittet om assimilation, integration og minoritet (s. 306–310).

Forfatteren citerer en polsk forsker, der er blevet sat ind i undersøgelsens resultater, for at sige »boringly general« (kedsommeligt almindeligt). Og forfatteren tager kommentaren til sig, idet han afslutter sin afhandling med at karakterisere slutresultatet som kedsommeligt almindeligt, og at undersøgelsen ikke vil kunne tilføje ind-

vandrer- og minoritetsforskningen nye aspekter, hvilket efter forfatterens opfattelse heller ikke har været formålet med undersøgelsen.

På dette sted er Nellemann nok uklædelig ydmyg. I det lille afsnit om assimilation, integration etc. angiver Nellemann, at et af undersøgelsens hovedformål »har været at klarlægge, i hvilket omfang indvandrerne og deres børn er blevet danske – eller hvor meget polske de har bibeholdt og hvad«.

For det første er jeg ikke enig hverken med forfatteren eller med den polske forsker i, at resultaterne ikke har almen interesse for minoritetsforskningen. Uden at skulle gå i enkeltheder med bedømmelsen af resultaterne, viser undersøgelsen, at polakkerne i løbet af halvtreds år er blevet en så velintegreret gruppe, at man kan stille spørgsmålstejn ved, om de i virkeligheden ikke er blevet assimileret, ja, endog stiller Nellemann selv spørgsmålet, om man overhovedet kan betragte polakkerne i dag som en minoritet.

Hele forholdet om assimilation, integration og tilpasning fra minoritet til majoritet og omvendt er vel nok et af de mest brændende minoritetssociologiske spørgsmål, man kan arbejde med i dag. Det er klart, at man ikke umiddelbart kan sammenligne den polske indvandrergruppe med de nye indvandrergrupper, som vi har i Danmark for øjeblikket, bl.a. fordi det altid er umuligt at bruge resultater fra en analyse af én kultur, og direkte overføre dem til en anden kultur. Men det er ikke korrekt, at Nellemanns studie ikke kan give en inspiration til overvejelser omkring de aktuelle indvandrergrupper situation nu og i fremtiden. Det er derfor trist, at Nellemann ikke har gjort mere ud af netop det afsnit om assimilation og integration, end han har gjort. Vi får en lang række meget vigtige oplysninger, og uden tvivl ligger der mængder af data, der vil kunne analyseres. Den proces, som den polske gruppe har gennemløbet, hvor meget har den at gøre med polsk kultur og den polske gruppes tilpasningsevne, og hvor meget skyldes dansk kultur, og danskernes evne til at tilpasse eller opsgue minoritetsgrupper? Spørgsmål, der efter min mening ville være spændende at få George Nellemanns overvejelser omkring.

Selv om de polske indvandrere og de nuværende fremmedarbejdere, f.eks. jugoslaverne, tyrkerne, pakistanerne etc. etc. ikke er i samme skuffe, er de dog i samme kommode, og en historisk etnografisk minoritetsanalyse vil derfor, i modsætning til hvad Nellemann udtrykker, kunne give et værdifuldt, og absolut ikke kedeligt bidrag til den generelle minoritetsforskning.

Afslutningsvis skal nævnes, at bogen er trykt på særdeles lækkert papir og meget smukt udstyret med mange billeder, aftryk af dokumentarisk materiale samt tabeller og bilag. I korthed en bog der er værd at se og læse, og som giver inspiration til yderligere forskning på feltet. Man må håbe, at vi i fremtiden vil se mere »kedelig« minoritetsforskning fra George Nellemanns hånd.

Jacques Blum.

Nordisk bibliografi for folkelivsforskere 1980

Redigeret af Hjejil Resen Steenstrup i samarbejde med Benedicte Kirkegaard. Udg. af NEFA Nordens dokumentationsudvalg 1983. Distribution: Museumstjenesten, Sjørupvej 1, Lysgård, 8800 Viborg. 174 sider. Pris: Dkr. 80 for institutioner, biblioteker og andre, Dkr. 64 for studerende. ISSN 0105-3221.

Nordisk bibliografi for folkelivsforskere udkom for første gang i 1971 og er siden udkommet årligt. Årsbibliografien udgives af NEFA Nordens dokumentationsudvalg med støtte fra de nordiske forskningsråd. NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbejdsgruppe) er en nordisk organisation af studerende og yngre forskere inden for etnologi og folkloristik med lokalafdelinger på de enkelte universiteter.

Bibliografien er den eneste, der registrerer den *nordiske* litteratur med relevans for folklorister, etnologer og andre kulturhistorisk interesserede. Mens den årlige noget mindre bibliografi i »Folk og Kultur« udelukkende omhandler den *danske* litteratur, medtager NEFAs bibliografi altså litteratur fra samtlige nordiske lande. I modsætning til bibliografen i »Folk og Kultur«, der udkommer umiddelbart efter redaktionens afslutning, er der dog den ulempe ved NEFA-bibliografien, at den først udkommer

et par år efter. Bibliografien for 1980 er således først udkommet i 1983!

Ikke desto mindre er bibliografien et særdeles nyttigt arbejdsredskab ved litteratursøgning. Den er dels opdelt i en række systematiske grupper (stadsetnologi, genstandsstudier, levevilkår, dagligliv, regionale studier osv.) og indeholder dels også et stikordsregister (der eksempelvis rummer henvisninger til lokalhistorie, folkedigtning, etnisk minoritet, kønsrolle etc.). Stikordene er valgt på en sådan måde, at de i et rimeligt omfang går på tværs af de systematiske grupperes indgange. Herved sikres det, at der er to forskellige indgange til stoffet. Der er således ret stor sandsynlighed for, at brugeren vil finde alt relevant om et givet emne. Desuden forøges antallet af indgange yderligere ved hjælp af et personregister, der omfatter dels biografede personer, dels forfattere, anmeldere, redaktører og udgivere til de enkelte titler.

Da bibliografien vist nok (endnu) ikke helt har fået den udbredelse, den fortjener, er der ekstra grund til at gøre opmærksom på dens eksistens.

Svend Aage Andersen.

Ellen Damgaard: Peder Lykke.

En husmand på heden

Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck. København 1983. 348 s., ill. 120 kr.
ISBN 87-17-05178-9.

Den række af bondedagbøger, som Landbohøi-historisk Selskab har udgivet i de seneste år, er med bogen »Pedersen Lykke. En husmand på heden« blevet suppleret med en fin beskrivelse af levevilkårene for de mange tusinde husmænd, der i den sidste del af det 19. århundrede måtte skaffe sig deres udkomme gennem daglejerarbejde, håndværk og dyrkning af deres små jordlodder, herunder også opdyrkning af rå jord som f.eks. hedearealer.

Peder Lykke blev født i Nees sogn ved Nissum fjord i 1850 som søn af en ugift tjenestepige, og han døde i 1932 som aftægtsmand på det husmandsbrug, som han havde drevet op fra et lille sted med et ringe jordtilliggende, hvor der med besvær kunne holdes een ko og et par får, til et brug på 47 tdr. land og med en besætning

bestående af bl.a. to heste samt flere køer og svin.

Hans navn er at finde på en af stenene i Kongenshus Mindepark, men gennem de erindringer, som han nedskrev som gammel mand efter at være kommet i kontakt med H. P. Hansen, Herning Museum, og Hans Ellekilde, Dansk Folkemindesamling, kommer man tæt ind på livet af en husmand, der kan stå som type og som repræsentant for en stor befolkningsgruppe i det danske landbosamfund.

Det var Peder Lykkes håb, at hans efterkommere ville »glæde sig ved at læse om de Forhold, hvorunder de Gamle kæmpede og sejrede, sørgede og glædede sig, levede og døde«. Samtidig kan disse ord stå som en karakteristik af indholdet i Peder Lykkes optegnelser. I et smukt, klart, levende og samtidig nøgternt sprog følger man uden anstrøg af sentimentalitet Peder Lykke i hans dagligdag i det fattige hedesogn, og hvorledes han realiserer sine mål om en tilværelse som en fri, selvhjulpne mand i kampen med lyngen og med dyrkningen af heden, der var hans ager.

Peder Lykkes optegnelser blev afleveret til Lemvig Museum i 1932 og siden overdraget til byens lokalhistoriske arkiv, og museumsinspektør Ellen Damgaard har stået for udgivelsen af materialet samt forsynet bogen dels med en bred og fyldig indledning, der giver en god baggrund for forståelsen af Peder Lykke og hans adfærdsmønster, dels med et omfattende personregister, hvor alle de personer, Peder Lykke omtalte og havde kontakt med i dagligdagen, er identificeret.

Størstedelen af Peder Lykkes personlige optegnelser består af hans erindringer, som han nedskrev fra 1921 til 1928, og som er opdelt kronologisk i følgende afsnit: Barndomserindringer 1850–1869, Ungdomserindringer 1869–1873 og Manddomserindringer 1873–1915, det år hvor Peder Lykke gik på aftægt. Erindringsstoffet giver dermed et fint billede af Peder Lykkes karriereforløb. Vi hører om hans barndom som plejebarn på gården Lykke, om hans år som hyrdedreng på sognets gårde om sommeren og livet på forældrenes lille husmandsbrug om vinteren. Vi følger ham gennem tiden som karl på sognets gårde, og her er gode og detaljerede be-

skrivelser af de arbejdsopgaver, der udføres i årets løb på gårdene. Det gælder ikke kun dyrkningen af jorden, men også omhøven for besætningen. Gravning af tørv i hederne og bjergning af hør på engene på Klitten. Man ser hvorledes gårdene udnyttede fiskeri, dels i fjorden med nedgarn og ruser om sommeren og ålejern om vinteren, dels på havet, hvor der fiskedes i bådela. Vi hører om bjergning af strandingsgods, og om rørskeer i inderfjorden i efterårsmånederne. Et anstrengende arbejde, hvor »den første Timestid i det kolde Vand var det værste indtil Benene og Vandet var ved at være lige kolde«.

I 1874 giftede Peder Lykke sig med pigen Stine. De startede i en lejestue. Stine vævede, og Peder Lykke gik på dagleje. »At sidde i en Lejestue var som at staa stille, der var ikke nogen jord at tumle med og intet ud over Daglejermarsens ensformige liv«. Hans ønskers mål var da et »Hjem at vi kunne have en Ko«, og året efter købte han Vestergadehus, et forsømt sted, men med plads til en ko, og herefter kan man i erindringerne følge, hvorledes han gennem daglejerarbejde tjener penge til skatter og afdrag på stedet, med besvær skaffer foder til koen, sætter huset i stand, opdyrker og forbedrer den sandede agerjord og foretager plantning på sine jorder. Peder Lykke udførte alle former for daglejerarbejde. Gravning af tørv om foråret, arbejde ved lokale teglværker om sommeren, høst- og sletarbejde, optagning af kartofler og turnips om efteråret og tærskning om vinteren. Endvidere anlagde han haver og høstede rør. Det sidste var hårdt arbejde, men det blev gerne godt betalt i form af pløjebed af gårdmændene. Om høstarbejdet på gården Volder skrev Peder Lykke »hvem der kom til at gaa der i flere aar blev opslidt næsten inden de blev gamle«. Stine måtte ofte passe landbruget hjemme alene, »og saa kunde hun jo se at meget i Marken blev forsømt«. Peder Lykke gav sig i samråd med Stine til at være mere hjemme, og »vi kom saa vidt at vi havde 3 køer«. Han solgte den ene ko og anskaffede sig to små heste og blev således uafhængig af gårdmændene med hensyn til trækraft, og efterhånden blev jordtilliggendets langsomt udvidet gennem leje og køb af jord.

Hvorledes denne proces foregik, beskrives nøje i erindringerne, og med hensyn til den første tid på bruget, hvor udkommet måtte suppleres med daglejerarbejde, fiskeri på fjorden og fremstilling af hornskeer hjemme i huset, findes gode og supplerende oplysninger i de dagbogsnotater, Peder Lykke førte fra 1885 til 1888, og som i udgivelsen følger efter hans erindringer. Her har han meget kort og knapt registreret, hvilke arbejdsopgaver han udførte på de enkelte dage. Dagbogsnotaterne er alene registrerende, mens man i erindringerne også af og til støder på Peder Lykkes holdninger til tilværelsen. Således supplerer erindrings- og dagbogsnotaterne hinanden på bedste vis, og for den læser, der selv vil forsøge at bearbejde dette kildemateriale, er udgiverens omfattende navneregister af stor betydning.

I sin lange indledning har Ellen Damgaard beskrevet Peder Lykkes baggrund og det samfund, han levede i. Der gives en kort beskrivelse af Nees sogn. Økonomien på sognets 35 gårde gennemgås, og der gøres rede for befolkningssammensætningen i sognet, eksemplificeret ved den store vækst i antallet af huse, udstykket på gårdenes hedejorder, og for de økonomiske og kulturelle ændringer, der foregik i sognet i årene sidst i 1800-tallet. Denne del af indledningen passer endvidere fint sammen med Peder Lykkes egen beskrivelse af sit føde- og hjemsogn. Artiklen »Et Vestjysk Hedesogn gennem 50 Aar«, som Peder Lykke skrev til Lemvig Folkeblad i 1924, er i bogen trykt som første del af hans optegnelser.

Derudover har Ellen Damgaard i sin indledning foretaget en analyse af erindrings- og dagbogsstoffet, suppleret med andet kildemateriale. De korte dagbogsnotater er bearbejdet og sammenfattet til en analyse af Peder Lykkes livsmønster i 1880'erne, dvs. de første ti år på det lille sted. Peder Lykke blev i 1886 præmieret af landboforeningen for sin ypperligt dyrkede hedeled, og Ellen Damgaard fokuserer på denne »præmiehusmand«, beskriver de midler, han og hans kone brugte til at forbedre det lille brug, og analyserer den situation, han som husmand og daglejer indgik i lokalt. Således diskuteres hans afhængighed af

gårdmændene med hensyn til arbejdsydelser, der var nødvendige for ham på bruget, karakteren af hans samlede indsats for at skaffe sig føden og hans relationer til slægtninge og naboer. Derefter følger et forholdsvis kort, men godt kapitel om, hvorledes Peder Lykke arbejdede sig frem mod nye mål og væk fra daglejerens kår. Der gøres præcist rede for, hvilke muligheder og begrænsninger der gjaldt for Peder Lykke i denne situation, og ved hjælp af tegninger og et enkelt kort vises det, hvorledes udbygningen af Vestergadehus til et bæredygtigt, selvstændigt brug fandt sted. Ellen Damgaard gør opmærksom på, at driften på Peder Lykkes brug i takt med de ændringer, han foretog, ikke længere direkte og alene skulle brødføde en familie, men at der snarere gennem produktionen skulle kunne tilvejebringes et overskud af varer med henblik på afsætning. Derved sættes hedehusmanden Peder Lykke i relief og i relation til den samfundsudvikling, der generelt fandt sted i slutningen af det 19. århundrede.

Det lange indledningskapitel er bredt beskrivende og i et let læseligt sprog. Indledningen giver en solid baggrund for Peder Lykke og hans liv. De analyser, som Ellen Damgaard har foretaget af Peder Lykkes optegnelser, glider her ind i en selvfølgelig sammenhæng, og de konklusioner, der drages, tjener som god støtte for læsningen af optegnelserne. Kildematerialet er fortolket og systematiseret i indledningen, og alligevel kan læseren selv fordybe sig i husmandens levnedsbeskrivelse, gøre iagttagelser og drage konklusioner.

Ellen Damgaard diskuterer ikke, hvorvidt Peder Lykke var repræsentativ for den store gruppe af husmænd i Vestjylland. Hans liv og virke sættes ind i en bred, kulturhistorisk ramme, der viser, at selv om han førte en levende pen, havde han levevilkår, drømme og muligheder for at realisere sine mål tilfælles med adskillige andre husmænd på heden.

Peder Lykkes egen beretning om, hvorledes dette fandt sted, står centralt i bogen, og bogen i sin helhed er et fint bidrag til belysning af hedens kulturhistorie, af husmændenes historie og af en epoke i dansk landbohistorie.

Guidrun Gormsen.

Margit Baad Pedersen: Købmand og høker på landet. En ny erhvervsgruppe og dens rolle – økonomisk, socialt og kulturelt 1850–1900.

Kbh. 1983, 140 s., ill. Pris kr. 128,50 + fors. Etnologisk Forum, Ekspedition Hestehaven 3, 5260 Odense S. ISBN 87-87510-08-1.

Et usædvanligt godt billedmateriale, det er det første, der slår én, når man får Margit Baad Pedersens bog, »Købmand og høker på landet«, i hånden. Vi har vel mange af os et nostalgisk forhold til den gamle landkøbmand med den overfyldte butik og sladderbænken, og vi beklager af mange grunde, at de små forretninger på landet næsten alle er forsvundet. Her ser vi dem lyslevende for os, købmanden med den lyse lærredsjakke og slips, konen med forklæde, kunden der bliver budt på cigarer. Billederne er hentet fra små lokalarkiver og museer, og der er næppe mange af dem, der har været offentliggjort før. De giver én lyst til at læse bogen, og man bliver ikke snydt.

Bogen er heldigvis langt fra fortidsromantik, og billederne får en ny værdi, fordi de ikke bare er pynt, men bliver brugt som kilder i beskrivelsen. Vi får en grundig og seriøs behandling af et væsentligt emne, nemlig landkøbmanden og høkeren som et nyopdukket element i 1800-årenes landbosamfund. Hvem var disse mennesker, hvordan levede de, hvem og hvad handlede de med, hvilken rolle spillede de i den store økonomiske, sociale og kulturelle forandring, der gjorde det gamle lokalt forankrede selvforsynende bondesamfund til en del af en verdensomspændende markedsøkonomi.

Disse spørgsmål besvarer forfatteren i en gennemgang af handelsforholdene i Ars og Skippinge herreder ved Kalundborg. Vi får rede på så at sige alle tænkelige sider af livet hos landkøbmanden og høkeren – huset, butikken, varelageret, kundekredsen, kreditgivningen, boligen, omgangsliv, klædedragt, navneskik osv. Og vi får et klart indtryk af den store forskel, der var på købmanden og høkeren, hvor høkeren hørte hjemme blandt husmænd og daglejere, mens købmanden havde mere bymæssige aspirationer. Det var købmanden,

der både ved sit eget eksempel og gennem sit vareudbud søgte at påvirke landbefolkningen til at købe nye varer – og dermed måske på længere sigt en ny livsstil.

Fordelen ved det snævre lokale perspektiv i bogen – og i den etnologiske undersøgelse, der ligger til grund for den – er, at man får et virkeligt godt billede af variationsbredden i et område, og af de enkelte personer. Vi kommer meget tæt på virkeligheden. Det betyder imidlertid ikke, at bogen kun har interesse som et stykke lokalhistorie. Dens emnevalg og dens konklusioner har interesse både for etnologer og historikere, der arbejder med perioden, og for lokalhistorikere ud over landet, der har lyst til at undersøge deres egne historie netop på dette område.

Det er kort sagt en redelig bog – pænt layout, spændende billedmateriale, godt tryk – og vigtigst af alt: det er et seriøst bidrag til det udforskningsarbejde, der i disse år foregår omkring »det glemte århundrede«.

Ellen Damgaard.

Joan Rockwell: Evald Tang Kristensen A lifelong Adventure in Folklore

Aalborg University Press and Danish Folklore Society. Aalborg, Copenhagen 1982. 415 s. ill. 190 kr. (medl. 110 kr.). ISBN 87-737-043-2 og 87-87897-00-8.

Jeg forstår godt, at man må blive fascineret af en mand som Evald Tang Kristensen, når man tilfældigt falder over hans »Jysk Almueliv«, som Joan Rockwell gjorde det på Widener Library ved Harvard i midten af 1960'erne. For hende kom det til at betyde, at hun i en periode på godt og vel 10 år levede sig ind i Tang Kristensens liv, sådan at hun blev i stand til at producere denne kæmpe af en bog – der i øvrigt er den første store Tang Kristensen-biografi.

Efter at have læst det meste af Tang Kristensens trykte forfatterskab, samt hans korrespondance med Svend Grundtvig, nåede Rockwell frem til tre hovedproblemer i hans forfatterskab: hvorfor han begyndte at indsamle folkeminder, hvorfor han var så ihærdig og hvorfor han – på trods af en vis succes – aldrig blev tilfreds

med sit arbejde. Disse spørgsmål må ifølge Rockwell gribes an ud fra en historisk, en sociologisk og en psykologisk indfaldsvinkel.

Disse indfaldsvinkler, der jo ikke kan adskilles skarpt fra hinanden, kommer til at udgøre de »briller«, Rockwell betragter Tang Kristensens forfatterskab med. De afslører f.eks., at hun ikke har meget tilovers for lilleput-landet Danmarks videnskabelige og litterære elite i det 19. århundrede. Denne beskriver hun som en »mafia«, der næsten altid promoverede deres egne og vennernes produkter på bekostning af nogle få, der virkelig kunne være blevet anerkendt ude i den store verden; denne gruppe består ifølge Joan Rockwell af Kierkegaard, Ørsted-brødrene og H. C. Andersen – og den burde efter hendes mening også bestå af Tang Kristensen.

Ud fra den sociologiske indfaldsvinkel forsøger Rockwell at forklare Tang Kristensens problemer med at blive accepteret af eliten i København: hun mener, at én af forklaringerne på hans bitterhed ligger i, at han aldrig følte, han fik den anerkendelse, han fortjente. Man har dog svært ved at følge Rockwell, når hun paralleliserer Freud og Tang Kristensen: »if Freud was a Jew, Kristensen was a Jute, both thus at a disadvantage in the polite world« (hvis Freud var jøde, var Kristensen jyde; på denne måde begge ugunstigt stillet i den dannede verden). M.h.t. berøringsfladen med almuen ønskede Tang Kristensen ifølge Rockwell ikke at solidarisere sig med denne klasse, tværtimod ville han som ung hellere end gerne have ladet den bag sig – hvis han havde kunnet. P.g.a. sin nære tilknytning til den igennem hele sin opvækst var han præget af dens normer og tankesæt hele sit liv.

Man er dog ikke i tvivl om, at hovedvægten lægges på den psykologiske indfaldsvinkel, hvad der samtidigt indebærer, at det først og fremmest er privatmennesket Tang Kristensen, der biograferes på bekostning af folkemindeindsamlere og -udgiveren. »An explanation of his life-work must be found in his life« (en forklaring på hans livsværk må findes i hans liv), skriver Rockwell. Hans behov for at have en faderskikkelse er én af de faktorer, hun

anser for vigtig i hans liv. Hun nævner, at der i Danmark siden Enevælden har været tradition for sådanne patron-klient forhold, og at også Tang Kristensen både i sit private og i sit »folkeminde«-liv var afhængig af dette forhold. Særlig afhængig har han været, når han gik rundt og indsamlede, men desværre opholdt de efter Rockwell's opfattelse to vigtigste patroner, Svend Grundtvig og professor H. V. Rasmussen, sig altid i København.

En anden og endnu vigtigere faktor skulle være det trauma, Tang Kristensen kom ud for, da hans mor giftede sig anden gang, og han blev stedbarn. Det kom til at betyde, at han hele sit liv stræbte efter at genvinde moderens kærlighed og dermed det tabte paradys, der bestod af en enkelt vinter, hvor han og moderen levede i det lille hus, hun havde arvet efter sin far.

Bogen består af 10 kapitler, der i kronologisk orden omhandler de forskellige perioder i Tang Kristensens liv. Derefter følger den bibliografiske del, der består af en fuldstændig fortegnelse over bøger og artikler af Tang Kristensen samt en fortegnelse over litteratur om ham. Efter en række appendix, der indeholder forskellige tekstafsnit medtaget i deres fulde længde, følger endelig en bibliografi over de kilder og den sekundærlitteratur, Rockwell har anvendt samt til allersidst diverse registre.

Hoveddelen ligger tæt op ad »Minder og Oplevelser«, idet den dels refererer og dels citerer direkte derfra. Perioden op til 1884 uddybes yderligere med referater og citater fra brevvekslingen mellem Tang Kristensen og Svend Grundtvig. Efter 1884 suppleres der med citater fra nogle utrykte erindringssskitser samt med gengivelser af nogle enkelte af Tang Kristensens ca. 200 drømme.

Generelt må man sige, at Joan Rockwell har fremdraget mange af de bedste episoder og beskrivelser fra »Minder og Oplevelser«, og at hun har sammenstillet dem på en sådan måde, at de udover at beskrive Tang Kristensens livsforløb samtidig i meget høj grad udgør et stykke kulturhistorie i sig selv. Ind imellem kommer hun med supplerende kommentarer om f.eks. grundtvigianerne og Indre Mission, om den politiske situation eller om skolelærernes problemer med at få det til at løbe rundt.

Disse indskud er, på trods af at de er ret kortfattede, ofte ret præcise.

Rockwell skriver et sted (s. 188) om Tang Kristensen og »his evident honesty in self-analysis« (hans åbenbare ærlighed i analyserne af sig selv), og det må være derfor, hun betragter hans erindringsværk »Minder og Oplevelser« som en uvurderlig kilde til forståelsen af hans liv. Hun kommer derved til at lade sig rive med af hans følelser og til at blive forarget over den måde, han er blevet behandlet på af mænd som I. C. Christensen, Axel Olrik og H. F. Feilberg. Hvis Rockwell – i stedet for kun at benytte en enkelt kilde, nemlig et brev, som Tang Kristensen skrev til Hans Ellekilde kun tre uger før han døde – f.eks. havde inddraget korrespondancerne med Axel Olrik, Hakon Grüner-Nielsen og hele brevvekslingen med Hans Ellekilde, der sammen med korrespondancen med Svend Grundtvig dækker hele hans liv som folkemindeindsamler (1868–1929), kunne hun måske dels have fået nuanceret sit indtryk af Tang Kristensens relationer til i alt fald to af de ovennævnte mænd, og dels kunne det måske have piller Tang Kristensen lidt ned fra den piedestal, hun har sat ham op på.

Hans selvbiografi er nemlig ikke den eneste sandhed om ham. En nærlæsning af Tang Kristensens mange indledninger, efterskrifter og artikler ville yderligere have kunnet afsløre, at han – afhængig af hvem han henvendte sig til – altid afpassede sine ord, måske mindre af personlige hensyn end for at fremme det, der var hans livs opgave: at indsamle og udbrede kendskabet til og forståelsen for folkeminderne og deres betydning.

En sådan gennemlæsning ville også have forhindret Rockwell i at fejlfortolke nogle af de ytringer, man kan læse i »Minder og Oplevelser« i forbindelse med den litterære brug af folkeminderne. Hun nævner adskillige steder, hvordan særlig Holger Drachmann har stjålet folkeminderne og anvendt dem som grundlag for sine skuespil. Udover at brevvekslingen med Drachmann ikke afslører, at Tang Kristensen skulle have »detested« (afskyet) Drachmann eller betragtet hans lån som »a crime« (en forbrydelse), så var det jo netop en del af hans formål, at folkeminderne

skulle bruges i forbindelse med gendigtninger, eller som han selv skriver det: det er »mit varmeste Ønske, at mine Indsamlinger skulde give Stof for Digterne og alle dem, der i aandelig Henseende kan og vil arbejde paa Folkets Forædling og Opadragen« (Jyske Folkeminder 11, 3. 349). Når han ikke selv gjorde det, var det dels, fordi han mente, det var vigtigere at få samlet så meget som muligt, før det blev for sent, og dels fordi han ikke mente, han selv var i stand til at gøre det godt nok. Dog nåede han selv at få udgivet et enkelt bind med bearbejdede eventyr, nemlig »Mosekonen brygger« fra 1891.

Det er helt tydeligt at brevvekslingen med Svend Grundtvig har gjort det muligt for Joan Rockwell at bringe nogle fine iagttagelser og fortolkninger af konfrontationen imellem på den ene side bylivet og den akademiske verden i København og på den anden side de folk, der levede i fnatbefængte og usle hytter ude på den jyske hede. Derimod er hendes fremstilling af Tang Kristensens relationer til meddelejerne nok lidt for forenkledte. Jeg er ikke helt så overbevist om, at han altid oplevede det som en intens fornøjelse at være på besøg i hytterne, sådan som Rockwell omtaler det s. 94. I et brev til Svend Grundtvig (17-3-1871) skriver han: »Dertil kommer, at man maa finde sig i i Hytterne at sidde i kvalm, ja forpestet Luft, være bange for at faa Fnate osv. . .« og senere på året (6-11): »Jeg maa tit opsøge Bærmen i Folket for at bruge et Kraftudtryk, og der er den sværeste Side ved hele min nuværende Virksomhed, den at kunne vinde saadannes Fortrothed og dog kunne holde dem tre Skridt fra Livet«. Disse udtalelser tyder i al fald ikke på, at han i denne periode var alt for begejstret for at opholde sig i hytterne. At han siden hen lader sine fysiske trængsler træde i baggrunden og i stedet lader udbyttet og kontakten med folk være det afgørende, når han tænker tilbage på sine oplevelser, fremgår f.eks. af, at han i »Minder og Oplevelser« (II, s. 113-14), hvor sidstnævnte citat er medtaget, tilføjer følgende parentes: »Disse sidste Ytringer maa man dog ikke tage alt for bogstaveligt, og de er heller ikke fuldt ud sande, det har jeg mange Gange senere bragt i Erfaring. Men noget er der naturligvis om det«.

Dette er et af de få steder i »Minder og Oplevelser«, hvor Tang Kristensen åbenlyst imødegår én af sine tidligere udtalelser; det tyder på, at det måske var vigtigt for ham netop på dette område at slå fast, at han havde ændret opfattelse siden 1871.

Hvad angår ændringer, har Rockwell ret i, at Svend Grundtvigs død kom til at betyde en hel del for Tang Kristensen, bl.a. at han fik mere selvtilid. Hvis hun havde læst videre i brevene til Olrik, Grüner-Nielsen og Ellekilde, kunne hun meget let have fundet endnu en årsag til den nye selvtilid, ovenikøbet en årsag, der ville være faldet i tråd med hendes teori om »patron-klientforhold«. Efter 1884 blev Tang Kristensen nemlig selv en slags patron i forhold til de tre ovennævnte mænd, der på trods af deres akademiske baggrund respekterede Tang Kristensen som en kapacitet.

Denne korrespondance ville endvidere have givet Rockwell indblik i, hvordan tidens nye kulturhistoriske strømninger også nåede over til Tang Kristensen (Bernhard Olsen, Troels Lund, Pontoppidan osv.) og fik hans national-romantiske ideer til at fortone sig lidt, og hvordan dette påvirkede ham til i højere og højere grad at få en form for social forståelse for meddelejerne og deres situation. Det sidste kommer f.eks. til udtryk i et brev til Axel Olrik (28-10-1895): Jensine Hansen ved Madum Sø »er en udmærket Fortællerske, har rigtignok faaet 8 uægte Børn og været paa Korsør Arbejdsanstalt, men hun er baade skikkelig og rar i alle Maader, saa jeg kan godt lide hende. Ved at betragte hendes Liv kommer man ret til at faa Øje paa Skjævhederne ved Samfundets Ordning«.

Denne identifikation, som Rockwell mener at kunne iagttage mellem Tang Kristensen og meddelejerne – »My father's people« (min fars folk), som hun lader ham kalde dem – er nok i virkeligheden langt mere udtalt på et senere tidspunkt i Tang Kristensens liv. I Ole Veedfald (1918), som Rockwell ikke ses at have benyttet, nærmer den sig, hvad man kunne kalde en slags kulmination: »Jeg har altid interesseret mig for saadanne Mennesker, hvis Liv har været misbrugt eller vanrøgtet ved Tidens Ugunst og Medmenneskers Uforstand eller formedelst altfor fattige Kaar og

Mangel paa Evne til at bøje sig for Magthavere og indflydelsesrige Personers Retthaveri, hvadenten det er paa det gejstlige eller retslige Område (s. 5).

Der var visse Forudsætninger for, at han [Ole Veedfald] kunde have blevet en Mand af nogen Betydning, men den store Fattigdom, han altid havde at trækkes med, var saa stor en Hæmsko for ham og ville være det for enhver, at det ikke kunde blive til noget uagtet al hans Begavelse. Saa stor en Hindring for mange Mennesker, er det at være fattig, at man ikke ret kan forestille sig det, naar man ikke selv har prøvet dette voldsomme Tryk. Jeg har faaet et ret godt Indblik i dette, da jeg i Ungdommen har været under lignende Kaar og har færdedes næsten al min Tid iblandt saadanne forkuede og dog velbegavede Mennesker« (s. 70).

Joan Rockwell har med sin biografi grundigt fået analyseret privatmennesket Evald Tang Kristensen, mens den del af hans liv, der vedrører indsamlingen og udgivelsen af folkeminder, i nogen grad træder i baggrunden. Hertil kommer, at Tang Kristensens fremstilling af den drøje barn- og ungdom samt Svend Grundtvigs ikke altid lige taktfulde måde at behandle Tang Kristensen på, har forledt hende til helt og aldeles at tage hans parti; nogle få steder konstaterer hun, at Tang Kristensen kunne foretage kovendinger, og endog at han var paranoid psykotisk. Dog nøjes hun alligevel med at gå meget let hen over disse ting – hun har snarere haft »skyklapper« på end »briller«. På den måde kommer hun til at lade sig fange af sin egen teori.

For den, der ikke kan læse dansk, kan det nok være meget værdifuldt med en så grundig gengivelse af »Minder og Oplevelser«, som man får i Rockwells bog. Den danske læser har først og fremmest glæde af citaterne fra brevvekslingen med Svend Grundtvig, der ikke tidligere har været publiceret. Selvom Tang Kristensens drømmeoplevelser måske godt kunne have været lidt mere anvendt i den psykologiske fortolkning, er også dette stof nyt for den danske læser. I den forbindelse kan man iøvrigt også nævne de mange fine illustrationer – særlig familiebillederne. Det er faktisk lykkedes tilrettelæggeren at frem-

skaffe fotografier af hele Tang Kristensens store familie.

Joan Rockwell har som nævnt medtaget mange af de bedste episoder fra »Minder og Oplevelser«; alligevel ville hendes bog have været et bedre alternativ til »Minder og Oplevelser«, hvis hun havde været lidt mere selektiv. Også nogle af hendes kommentarer kunne have tålt en yderligere gennemarbejdning, selvom det måske kun er den danske læser, der f.eks. kan blive irriteret over, at hun konsekvent tager fejl af Edvard og Georg Brandes.

I virkeligheden kan man godt ærgre sig lidt over, at Rockwell ikke er gået noget mere i dybden med den psykologiske analyse, som jo tydeligvis har hendes store interesse, og som sådan også er det område, hvor hendes force ligger. Der ville ovenikøbet have været rigeligt med stof til at satse på en sådan form for analyse. Ved både at ville skildre privatmanden og familiemennesket Evald Tang Kristensens liv samt hans »lifelong adventure in folklore«, når Joan Rockwell desværre ikke rigtig til bunds i nogen af delene.

Else Marie Kofod.

Skattegraveren. En Evald Tang Kristensen antologi

Ved Peter Lykke-Olesen og Ole Pedersen. Dansk lærerforeningen/Skov 1983. 240 s. Kr. 88. ISBN 87-587-0052-8.

Peter Lykke-Olesen og Ole Pedersen har tidligere beskæftiget sig indgående både med Evald Tang Kristensen og med folke digtningen – herunder særligt med folkeeventyrene. I tidsskriftet »Kursiv« nr. 1/1983 har de i en artikel biograferet folkemindeindsamlere Tang Kristensen på en kortfattet, men alligevel meget dækkende måde. I deres efterskrift til denne bog bringer de en fortolket udgave af denne biografi, men stadig på en sådan måde, at de væsentligste hovedpunkter er medtaget, samtidig med at den er affattet i et letlæseligt sprog. Det bør den også være, fordi »Skattegraveren« henvender sig til folkeskolens 6.-10. klasse.

Bogen er en antologi med tekster fra nogle af Tang Kristensens mange trykte

samlinger. De er udvalgt og ordnet efter 6 forskellige temaer, nemlig: Klog og dum I, Høj og lav, Barn og voksen, Liv og død, Mand og kone samt Klog og dum II. Hver tematagruppe indledes med en kort indføring i emnet, f.eks. fortælles der i indledningen til »Høj og lav« lidt om, hvordan datidens samfund var indrettet med kongen øverst i pyramiden og med de jordløse i den nederste del, eller i afsnittet »Barn og voksen«, hvor man får noget at vide om, hvor tidligt børnene kom ud at tjene, og hvornår de blev betragtet som voksne.

Disse indledninger lægger samtidig op til de spørgsmål, der bag i bogen er stillet til hvert afsnit. Forfatterne gør her opmærksom på, at teksterne kan bruges tværfagligt, og giver et par eksempler herpå.

Selvom bogen altså især er lavet til undervisningsbrug, fungerer teksterne også som en almindelig antologi, der kan læses og bruges af enhver, der er interesseret. Det, at der er flere historier med samme tema, ødelægger ikke læsningen, f.eks. ved at virke kedelig – snarere tværtimod. Det hænger måske til en vis grad sammen med, at forfatterne har haft en utrolig mængde stof at vælge imellem; men alligevel må det tjene til deres ros, at de har formået at samle nogle fine eksempler på, hvad man kan finde i de store mængder af materiale, der findes, dels i Tang Kristensens trykte samlinger, og dels i de utrykte på Dansk Folkemindesamling.

Else Marie Kofod.

Chr. Stenz: Dansk lærer i grænselandet. Sønderjyske levnedsløb nr. 23. Historisk Samfund for Sønderjylland. Åbenrå 1982 Kr. 70. ISBN 87-7406-003-1.

Historisk Samfund for Sønderjylland er meget produktiv og magter foruden at udgive Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift også at forestå udgivelsen af to skrifterækker: en »stor« og en »lille«. Den sidstnævnte har i de senere år fået form som en ren erindringsserie, og at linien fortsættes, antyder den jubilæumspris, der i 1981 blev udskrævet for det bedste erindringsmanuskript med deltagelse fra »alle, der har levet og virket i grænselandet«.

Chr. Stenz er ikke en tilfældig eller ukendt person i det sønderjyske. Han har været medredaktør af månedsskriftet i 30 år og i samme periode medlem af styrelsen for Historisk Samfund. Han sluttede sin faglige karriere som viceskoleinspektør i Åbenrå, var politisk aktiv som folketingskandidat i Tønder og Løgumkloster og amtsrådsmedlem i en valgperiode.

I forordet fastslår Stenz, at han ikke fremlægger sine erindringer, og der er da også tale om en række glimt, der varierer både i bredde og dybde.

Bogens 50 kapitler (181 sider) dækker forfatterens liv fra gårdmandshjemmet ved Randers, over tiden som landvæsenselev, højskolen i Askov, tiden på Tønder Statsseminarium og en række år som lærer dels syd og dels nord for grænsen. Forfatteren lægger hovedvægten på perioden 1930–49, og de mest interessante afsnit dækker seminarietiden i Tønder (1930–35) og oprettelsen i 1936 af den danske privatskole i Ladelund, som blev Stenz' første virkeplads i Sydslesvig. Stenz har en glimrende iagttagelsessevne og en fin sans for detaljen, en evne der særlig viser sig ved hans skildring af Ladelundboernes valg-situation: dansk og tysk skole.

Stenz har oplevet meget, er en god fortæller og kan mange gode historier. Han har i sin faglige og politiske karriere mødt og været i forbindelse med utallige lokal- og landskendte personer, og det har åbenbart været svært for ham at vælge bort. Personregistret spænder fra Carl Alstrup til Herluf Zahle, og bogen har en tendens til at virke anekdotisk. Det havde været en fordel, om Stenz var gået tættere på færre personer og begivenheder, hvorved bogen havde fået større vægt.

F.eks. var Claus Eskildsen, forfatteren til den berømte »Grænselære«, den direkte inspiration for Stenz som historiker og for hans arbejde med sprogundersøgelser, hvilket blev befordret, da han på seminarier fik Eskildsen som lærer. Claus Eskildsen omtales desværre kun summarisk. Måske har Stenz været bange for, at for mange vurderinger og betragtninger ville gøre bogen for tung?

Bogen er velskrevet, og selvom den først og fremmest henvender sig til den læser,

der allerede kender grænselandets kodesprog, kan den godt anbefales til den uindviede. Den har en traditionel lay-out, illustrationerne er gengivelser af private fotos og af varierende kvalitet. Der savnes et godt kort over Stenz' arbejdsfelt, det tyske kort fra 1897, afbildet side 52-53, er uoverskueligt.

Jørgen Køster.

Vestsjællands Amt. Et kulturhistorisk bidrag til fredningsplanlægningen

Vestsjællands Amtsmuseumsråd. 1983. 102 s. Kort og ill. ISBN 87-981370-1-8.

Med naturfredningslovens ændring i 1979 blev der skabt basis for, at ikke kun naturhistoriske og landskabsæstetiske interesser blev tilvaretaget i fredningsplanlægningen. Nu krævedes i stedet et samlet overblik over såvel naturhistoriske som kulturhistoriske fredningsinteresser. Lovgivningen pålagde amtsrådene og Hovedstadsrådet at udarbejde fredningsplaner, som kunne indarbejdes i regionplanlægningen. Det kræver faglig ekspertise at kunne udpege, hvilke kulturhistoriske spor der er bevaringsværdige. I sin betænkning fra 1981 påpegede Fortidsminderrådet da også, at denne ekspertise tillige med et omfattende kildemateriale allerede eksisterede ved landets kulturhistoriske museer. I løbet af 1981-82 blev amtsmuseumsrådene følgelig inddraget i arbejdet omkring fredningsplanlægningen i de enkelte amter.

Den foreliggende bog er en præsentation af det arbejde, som udførtes under Vestsjællands Amtsmuseumsråd med henblik på en redegørelse for de kulturhistoriske bevaringsinteresser i amtet. Arbejdet blev udført af en projektgruppe bestående af Else Asmussen, arkæolog, Dorte Haahr Carlsen, historiker og etnolog, og Gunnar Solvang, etnolog. Projektgruppen har sammenskrevet resultaterne af registreringsarbejdet til en bog, der kan gøre projektet tilgængeligt for offentligheden, og dermed brugbar i debatten omkring fredningsplanlægningen.

Projektet har været et forsøgsarbejde, hvor man udover selve tilvejebringelsen af et omfattende grundmateriale tillige har

bestrebt sig på at finde frem til brugbare registreringsmetoder og mulige samarbejdsformer museer og fredningsfolk imellem.

Set på denne baggrund har tiden været knap. I løbet af ti måneder har projektgruppen arbejdet med at tilvejebringe et grundmateriale, påpege hvilke geografiske områder og specielle emner, der kræver nærmere videnskabelig undersøgelse, sætte de kulturhistoriske spor ind i en større historisk sammenhæng og endelig fremlægge resultaterne i bogform. Det er forståeligt, at projektgruppen på denne baggrund koncentrerede sig om at tilvejebringe et oversigtsmateriale og afstod fra at foretage dybere punktundersøgelser.

Bogen er disponeret således, at en overordnet beskrivelse af amtets kulturhistorie danner optakten til den efterfølgende gennemgang af de specifikke kulturhistoriske træk.

På baggrund af en analyse af de økologiske forudsætninger i området inddeles amtet herefter i 4 hovedpunkter: et centralt midterområde orienteret nordvest-sydøst med varierende terræn- og jordbundsforhold, megen skov, sø og mose og indeholdende amtets dårligste landbrugsjorder. Vest herfor det kystnære sletteområde langs Store Bælt med god, ensartet landbrugsjord og få skovarealer. I amtets østlige del ligger det tredje hovedområde omfattende sletteområderne omkring Ringsted og Holbæk tillige med den inddæmmede Lammefjord. Odsherred optræder endelig som et selvstændigt hovedområde med kuperet terræn og stor variation i jordkvalitet.

Hvert område skitseres dels alment, dels med udvalgte eksempler på bebyggelsesmønstre, kulturlandskabsformer og enkeltmonumenter. Eksemplerne er forsynet med kortudsnit – dels fra Videnskabernes Selskabs kort fra 1771, dels fra Geodætisk Instituts kortmateriale fra henholdsvis 1977 og 1982.

Hovedparten af bogen består af en grundig beskrivelse af hver enkelt kommune i amtet. Her redegøres for kommunens udvikling generelt suppleret med beskrivelser af typiske kulturlandskaber og bebyggelsesformer. Alt synes at være med her, som f.eks. herregårde og husmandsbebyggelse.

ser, den udskiftede og den ikke-udskiftede landsby, enge og rester af gamle overdrev, sommerhusbebyggelse og stationsbyer.

Beskrivelserne er suppleret med et glimrende kortmateriale, der – ligesom teksten – arbejder på flere niveauer. Et stort oversigtskort bagest i bogen orienterer læseren om de kulturlandskaber og bebyggelser, som omtales i teksten. De fire hovedområder er skitseret på et andet oversigtskort, og de er, som omtalt tidligere, forsynet med instruktive kortudsnit. Udbredelseskort over bebyggelsesformer og oversigtskort over hartkornsansættelse underbygger analysen af de enkelte hovedområders karakteristika. Endelig er hver eneste kommune forsynet med et tydeligt oversigtskort med klare signaturer for lokaliteter og bygninger omtalt i teksten.

Arbejdet har været udført under tidspres, og der har derfor ikke været den fornødne tid til en mere teoretisk analyse af problemstillingen: kulturhistorien og fredningen, en omstændighed projektets medarbejdere selv er opmærksomme på.

Man kunne måske have overvejet, hvorvidt inddelingen af amtet i fire hovedområder på baggrund af økologiske faktorer er den bedste måde at strukturere stoffet på. Muligvis ville en forudgående analyse af de for egen typiske *livsformer* op gennem tiden have resulteret i en helt anden inddeling af amtet, f.eks. være udsprunget af forskelle i økonomiske vilkår. Dette er imidlertid en fremgangsmåde, som kræver punktundersøgelser, og punktundersøgelser kræver tid, hvorfor projektgruppen på forhånd har været afskåret fra at lade en overordnet analyse af egnens livsformer danne basis for registreringsarbejdet.

Det er imidlertid som helhed et imponerende grundigt arbejde, der fremlægges her, og der er ingen tvivl om, at såvel planlæggere som museer og skoler i Vestsjællands amt har fået et instruktivt og værdifuldt materiale at arbejde videre med.

Bogen skal tillige roses for en tiltalende lay-out, hvor de mange kortudsnit og fotografier fint er tilpasset teksten.

Annette Vasström.

Richard Willerslev: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850–1914

225 s. ill. Gyldendal 1983. Kr. 158.

ISBN 87-00-56682-9.

I anden halvdel af forrige århundrede fandt omfattende indvandring og arbejdsvandring sted fra Sverige til Danmark. Det er emnet for Richard Willerslevs bog, *Den glemte indvandring*. Glemte er indvandringen vel næppe, men det er første gang, de mange tråde omkring den samles. Og det er i sandhed mange og mange forskellige. Indvandring, som bogens titel er, dækker ikke dens indhold eller emne, idet der er tale om såvel sæsonvandring/arbejdsvandring som egentlig indvandring. Det er imidlertid vanskeligt at holde disse to fænomener ude fra hinanden, kildematerialet er upræcist, og de mennesker, det drejer sig om, handlede jo ikke som kategorier. Nogle på sæsonvandring slog sig ned for stedse, mens andre, der var besluttet på indvandring, måske skuffet vendte hjem igen. Det er problemer, der er velkendte for alle, der forsker i arbejdsvandring og emigration.

Richard Willerslevs bog handler om det store antal mennesker, der fra den sydlige halvdel af Sverige søgte lykken i Danmark temporært eller for stedse. Det kunne være som teglværksarbejdere, som arbejdere ved de store anlægsarbejder, der blev gennemført i den omhandlede periode, såsom jernbaner, havne, forsvarsanlæg, udtøringsarbejder og digebyggerier, eller som håndværkere: skomagere eller skræddere i hovedstaden, stenhuggere på Bornholm. Også mange kvinder rejste ud som tyende, malkepiger, mejersker eller roepiger, og af de mere specialiserede nævnes spånkurveforhandlere og de såkaldte »hårkullor«, som solgte og forarbejdede smykker og andre pryddgenstande af menneskehår.

Omfanget af de svenske vandring var stort, men det har ikke været muligt at fastsætte det helt nøjagtigt, hvad der åbenlyst og forståeligt irriterer forfatteren, der finder sig bedst i den kvantitative del af historien. Han presser det statistiske kildemateriale med stor kyndighed, og bogen bringer mange tabeller, som det må have kostet store anstrengelser at få tilveje-

bragt. Måske havde det været en bedre forskningsøkonomi fra starten at have givet afkald på at få så mange eksakte tal frem, og istedet have investeret arbejde og energi på andet kildemateriale f.eks. fra de danske arbejdsgivere, der anvendte svensk arbejdskraft. Bogens forfatter er en af Danmarks mest erfarne industrihistorikere, og en behandling af den svenske arbejdskraft på danske arbejdspladser ville have været værdifuld.

Det er en usik at anmelde en bog, man gerne ville have haft, og ikke den, der ligger foran een. Men det er svært at modstå fristelsen i det foreliggende tilfælde. Læsere af dette skrift vil nok først og fremmest savne seriøsitet omkring det konkrete, og hurtigt køre fast i de mange tabeller og det tyngede sprog. Bogens abstraktionsniveau er meget højt, og dens uvirkelighed står i en skærende kontrast til det meget realistiske billedmateriale, der virker påklaret. I alle tilfælde bruges det meget upræcist og tilfældigt. Det vil altid være vanskeligt at skaffe relevant billedmateriale til en bog som denne; kilderne er imidlertid langt fra udtømt, og man får et indtryk af, at billedredaktionen er sprunget over, hvor gærdet er ret lavt, og med rund hånd har drysset billeder ud over bogen uden dybere overvejelser over deres relevans for teksten. Der er også for mange unøjagtigheder og direkte fejl, såsnart tekst og billedtekster omhandler noget konkret og stedfæstet. Det er ærgerligt, og det efterlader en utryghed ved hele bogen.

Richard Willerslevs bog har sin styrke i redegørelser for organiseringen af udvandringen og sæsonvandringerne, i anvendelsen af det kvantitative kildemateriale og i afsnittet om de politiske og administrative forholdsregler. I disse afsnit skabes en ramme, hvori nye punktundersøgelser kan finde sted. Men som ramme for videre forskning har bogen i for høj grad skitsens karakter. Der mangler således noget så elementært som en litteraturliste og en fortegnelse over det vigtigste kildemateriale. Bogen er forsynet med noter, men de er meget summariske og så spækket med uforklarede forkortelser, at kun den læser, der i forvejen er fortrolig med emnet, kan anvende dem.

Der forskes meget i udvandring, ind-

vandring og arbejdsvandring i disse år, og det sker inden for mange fag. Der skal også mange synsvinkler til, og der er behov for tværfaglighed. Richard Willerslev forsøger sig; bl.a. inddrager han skønlitteraturen, og mange af de spørgsmål, han stiller til materialet, er af etnologisk karakter. Det er både klogt og nødvendigt, men det forudsætter, at man bruger de grænsefag, der er relevante. Det kan derfor undre, at Richard Willerslev ikke har inddraget den etnologiske forskning om emnet, der har fundet sted i Sverige som i Danmark. Havde der været en litteraturliste, ville den have afsløret store mangler, bl.a. den store publikation af den mest omfattende undersøgelse af arbejdsvandring til Danmark: George Nellemanns »Polske landarbejdere i Danmark«, Folkelivsstudier nr. 7, udgivet af Nationalmuseet i 1981, to år før Richard Willerslevs bog udkom.

Else-Marie Boyhus.

Vonsild kirkebog 1659–1708

Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe. I serien Ældre danske kirkebøger. 481 sider. Kr. 150. ISBN 87-7526-096-4.

For en snes år siden udgav Ole Højrup for Landbohistorisk Selskab »Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646–1731«. Dette værk er en fremragende og bevægende kilde for den, der vil have noget at vide om, hvordan almindelige og ualmindelige menneskers liv og vilkår i et sjællandsk sogn var.

Også Hans H. Worsøes udgave af Vonsild kirkebog 1659–1708 vil vise sig at være en guldgrube. Ved præsten Johannes Rudes hånd føres læseren ind i et sogn og en tid, hvor krigene havde sat og endnu under hans embedstid kom til at sætte deres uhyggelige spor, og hvor tiderne kun langsomt blev bedre. Som en giftig tråd fletter krigen sig under læsningen ind i det daglige livs små og store hændelser. Uhyggelig er f.eks. beretningen om polakkerne, der strøede krudt i ansigtet på en mand og antændte det for på denne måde at tvinge ham til at røbe, hvor sølvskeerne var.

Historikere har i mange år været opmærksomme på Johannes Rüdes nekrologer, og det er glædeligt, at de nu er udgivet fuldstændigt og det på en så forbilledlig måde med alt, hvad hjertet kan begære af registre.

Johannes Råde har ikke været nogen almindelig præst. Det var ikke nødvendigt, at han skrev disse nekrologer, men hans interesse for sognebørnene har været så stor, at han gjorde det med omhu. Nogle af levnedsskildringerne ligner manuskriptet til mindetaler, andre er sandsynligvis notater nedskrevet efter døendes skriftemål, og man kan måske – som Worsøe foreslår – tillægge disse tekster en særlig høj kildeværdi, fordi de er meddelt på dødslejet – og muligvis for at lette hjertet.

Hvad kan nekrologerne belyse? Worsøe nævner et par ting, bl.a. tjenestefolks mobilitet og folks sygdomme, men – fortsætter han – »Deres største værdi er imidlertid de utallige detaljer, de meddeler om dagliglivets tildragelser. Vi møder den unge pige, der skal til marked for at købe noget at læse i, den gamle mand, der står tidligt op for at gøre ild på arnen og sætte sig til at læse i salmebogen, konen i gården, der bliver stanget ihjel af en uvan tyr, soldaten, der må aflevere alt sit tøj og flygte, de forladte enlige mødre, den fordragne byskriver fra Tønder, der søger politisk asyl i den kongelige del af Slesvig, den artige dreng, der sladrer til præsten om andre børn, der bander (og får ros af præsten), manden der kom hjem fra digearbejde i marsken, og den døende, der havde 60 daler hos sig i sengen, men intet begravet«.

Nekrologerne rummer en strøm af små og store livagtige træk. Man kan fortsætte, hvor Worsøe slipper, og nævne drengen, der tabte lysten til latinskolen på grund af »den bødelmæssige haarde straff skyld, den i de dage de latinske skolemestre og hører brugte«, svigermoderen der var en »besk blomme«, og med få streger kan Råde ridse en hel skæbne op belyst ved en situation: »Den 15. martij, onsdags post oculi, lagde en stackels quind, mellom at det ringede 2den oc 3die gang til kircken, et lidet barn paa kirckegaarden østen ved skrittisset [sakristiet] under vinduerne oc gick derfra. Men Gud gaff naade, at Jess

Degn blev det betiden var, opnaaede quinden paa Colding vej, oc tog hende tilbage med til barnet. Hun bekiente, at hun haaffde lagd det der, meden hun vilde hen oc søge moderen, hendis søster, til barnet. En skaldet aarsag, der ingen troede, ocsaa tog hun barnet op oc gick dermed bort«.

Helt blichersk bliver Råde ved et pludseligt dødsfald som følge af et ulykkestilfælde: »Jammer er dett at see sin mand oc fader gae karsk fra huuset, oc inden en halff quarteer aff en time ligge død i marcken, at det vel mae heede

Om du vilt mig i march og skow
eller i fræmmed grentze
i hawsnød eller oc ved roff
eller ved pestilentze
at jeg skal døe, da døm mig ey
efter min synd oc onde rey
som jeg i lifve førde«.

Men det er ikke blot det uventede, det tragiske eller mærkelige vi får noget at vide om. Som sagt belyses det almindelige, daglige liv ved mange ting. Hvert af disse glimt er kostbart, fordi det spejler den kultur, hvoraf det var en del, og fordi det i al sin uanselighed er med til at tegne et rigere billede af disse menneskers liv.

Med sin klare pen og sin redelige menneskelighed har Johannes Råde sørget for, at vi ved meget om Vonsild sogn i årene efter de store krige, hvis virkninger dette sogn i særlig grad fik at mærke. Råde har sørget for, at vi kender beboerne både i lyst og i nød. Deres livs regnskab er gjort op med forståelse og nænsomhed, kun sjældent er præsten fordommende. Han har kendt en del til livets ubestandighed og ved – som han selv siger – at »et menneske er ingen fuldkommen engel her i lifuet«.

Eske K. Mathiesen.

Bent Østergaard: Indvandrerne danmarkshistorie

264 sider, rigt ill., litt. kr. 168. Gad 1983. ISBN 87-12-93550-6.

Den er dristigt tænkt og vel gennemført Bent Østergaards bog »Indvandrerne Danmarkshistorie«. Det er i det hele taget velgørende at møde sådan en bog i en tid, præget af smånationalisme, der forleder landets justitsminister til at bekymre sig

om, hvorvidt det danske folk kan oprettholde sin nationale identitet, hvis der tages imod flere udlændinge (læs ikke-europæere).

Bogen er i smukt udstyr (og tilmed billig), godt lay-out, præget af gode opslag og en forbillig billedredaktion. Det er en bog, man blader i, slår op i på må og få, og man bliver hængende, overrasket over, hvor meget dansk, der er udenlandsk. Det er i den funktion, bogen har sin største styrke og vel også sit egentlige budskab.

Bogen begynder med hedenold og slutter i dag, eller næsten i dag. Det er nok mangel på dokumentation, der har bevirket, at den ikke medtager nutidens store anlægsarbejder som offshore, naturgasledningen, Farøbroen m.m. De gennemføres – som tidligere perioders store anlæg – af internationale sjak og med international know-how; det er ikke den danske tunge, der dominerer på de arbejdspladser!

En så vidtrækkende bog må selvfølgelig blive oversigtlig. Det er imidlertid mit indtryk, og det bygger især på en gennemgang af de afsnit, hvor jeg selv har foretaget primærundersøgelser, at den loyalt sammenfatter den eksisterende viden og i litteraturlisten redegør herfor. Derigennem bliver bogen ikke alene en oversigt, men tillige en håndbog.

Den kan og bør også få katalysatoreffekt. Dens stædige og konsekvente stilten de samme spørgsmål til Danmarks-historien i hele dennes forløb afdækker huller i den eksisterende viden. Huller der lægger op til spændende forskningsopgaver, som f.eks. at se på de lejede tropper fra 1500- til 1700-tallet ikke bare som tropper, men også som en del af den danske hverdag.

Svagheden ved en bog af denne type er, at afsnittene på en måde er usammenlignelige, og udover at dokumentere at Danmark igennem hele sin historie har modtaget kraftige impulser udefra, er der ingen sammenfatning. Det er i mine øjne ingen svaghed i sig selv, men bogen efterlader alligevel – især hvis man læser den i eet stræk – et flimrende og usammenhængende indtryk.

Derigennem svækkes hovedtesen. Kommer bogen i nyt oplag, hvad den fortjener,

ville den vinde ved at begynde med renæssancens sekulariserede stat og udelade de forhistoriske tider og den universelle middelalder. I det hele taget bliver begrebet indvandrer først for alvor påtrængende fra begyndelsen af forrige århundrede. Tidligere perioder var mere kosmopolitiske, og skellet imellem fremmed og ikke-fremmed var ikke af samme karakter, som efter nationalstatens opståen. Min eneste indvending imod bogen er derfor, at den ikke i tilstrækkelig grad redegør for nationalstaten og dens konsekvenser for opfattelsen af dansk og udenlandsk, hjemligt og fremmed. Overgangen fra kosmopolitisme til nationalisme er afgørende for hele problemstillingen; den fortjener en udforskning. Bent Østergaard skal ikke lastes for, at dansk historisk forskning er ret så pragmatisk i sin tradition og følgelig mangler idehistoriske input som f.eks. Tyskland med Friderich Meinecke (bl.a. *Weltbürgertum und Nationalstaat*, 1907-08). Men Bent Østergaard skal takkes for et stærkt initiativ og en spændende bog, som forhåbentlig vil prikke til mange og sætte meget igang.

Else-Marie Boyhus.

Annikki Kaivola-Bregenhøj:

Bondebryllup

Foreningen Danmarks Folkeminders dokumentationsserie nr. 2. 160 s. ill. Medlemspris 98. udsalgspris 140.

ISBN 87-87897-49-0.

Beretninger om årets og livets højtid er hører til de emner, som med forkærlighed indsamledes af århundredskiftets folkelivsforskere. Det var især beretninger fra det »gamle«, det »traditionsbundne« landbosamfund, som havde indsamlerens interesse.

En del af Dansk Folkemindesamlings materiale om bondebrylluppet i forrige århundrede er nu blevet publiceret i foreningen Danmarks Folkeminders dokumentationsserie. Bogen »Bondebryllup« indeholder et udvalg af disse beretninger sammenstillet og kommenteret af phil. dr. Annikki Kaivola-Bregenhøj. Materialet fortæller om skikke og traditioner omkring bryllupsfester i det danske landbosamfund i sidste halvdel af forrige århundrede. Bo-

gen indeholder 32 beretninger fra alle egne i Danmark. Den indledes med en kort, men indholdsrig analyse af brylluppet som et af de mest betydningsfulde ritualer i bondesamfundet. Brylluppet analyseres her i sin sociale kontekst som kulminationen på en række handlinger, der førte frem til ægteskabet. Analysen er konsekvent og stramt disponeret. Bondebrylluppet tolkes således ikke kun som én fest, men som en kæde af handlinger, der indledes med forhandling om trolovelse og giftemål for langsomt at nærme sig selve kulminationen i bryllupsfesten.

De mange forberedelser til brylluppet betød en langsom omstilling fra hverdag til fest. Tilsvarende skete der en gradvis overgang fra fest til hverdag, når selve brylluppet var overstået. Inden for de tre perioder: fra hverdag til fest, selve bryllupsfesten og fra fest til hverdag, analyseres siden de enkelte handlingsforløb som »akter« i et »socialt drama«, hvor deltagerne udfylder ganske bestemte roller, – lever op til bestemte forventninger. For hver enkelt handling: lysningen, bryllups-toget til og fra kirke, bryllupsmiddagen, dansen, 2. dags-gildet og festens afslutning den 3. dag fandtes et fastlagt regelsæt for, hvorledes festens hovedpersoner skulle føre sig og være klædt.

Gennem skildringen af handlingsforløbet får læseren tillige et indblik i bondesamfundets sociale struktur, hvor bondebrylluppet kun kunne afholdes i den her skildrede form på grund af den hjælp, gårdene gensidigt ydede hinanden. »Føringen«, hvor nabogårdene bragte madvarer til bryllupsgården og stillede arbejdskraft til rådighed, var en vigtig forudsætning for, at den enkelte gård kunne afvikle de store bryllupper. Men brylluppet krævede også sine »eksperter«: skafferen og kokekønen, som havde hovedansvaret for, at festen fik det forventede forløb.

Bondebrylluppet var »hele samfundets fest«, fortælles det, men at samfundet ikke af den grund kan tolkes som et egalitært samfund kom tydeligt til udtryk i bordplaceringen ved brylluppet. Her synliggjordes det sociale hierarki med placering efter social status og hartkornets størrelse.

Det var ikke alle i landsbyen, som deltog i festen. Hele den jordløse del af landbe-

folkningen inviteredes kun undtagelsesvis med til gårdmændenes bryllup. De kunne ikke gengælde invitationen med en tilsvarende fest endsiges stille med føring. Deres økonomiske situation udelukkede dem fra at deltage i den gensidige udveksling af tjenester og gentjenester, som bøndernes fællesskab var baseret på. Forfatteren er opmærksom på dette forhold og betoner også manglen på beretninger om bryllupper i husmands- og landarbejderfamilier; beretninger, som kunne have nuanceret billedet af det tilsyneladende så homogene, kollektivt orienterede bondesamfund. Der er imidlertid et andet skel i bondesamfundet, som ikke fornemmes i denne bog, men som kraftigt gjorde sin indflydelse gældende netop i den periode, de her publicerede beretninger stammer fra. I forrige århundredes sidste halvdel var religiøse vækkelser og folkelige bevægelser med til at ændre gamle traditioner og vedtagne praksis. Forsamlingshuse og missionshuse opførtes i denne periode som synlige udtryk for holdningsændringer i landbosamfundet. De bønder og husmænd, som oplevede en religiøs vækkelse, måtte tage kraftigt afstand fra de gamle bryllups- og begravelsesfester med deres indslag af drikkeri, slagsmål og kortspil som faste ingredienser. Bondesamfundet opdeltes i denne periode ikke kun socialt i jordbesiddende og jordløse, men tillige kulturelt i »levende« og »døde«, i »vakte« og »fortabte«. Denne splittelse kommer ikke til udtryk i de her publicerede beretninger, men den har muligvis været årsagen til, at meddelelserne – som forfatteren selv bemærker – næsten aldrig fortæller om bryllups-skikke i deres egen samtid, men med for-kærlighed fortæller om skikke i »ældre tid«. At sammenholdet og den kollektive gensidighed var ved at ændre sig under meddelernes egen tid fremgår bl.a. af en beretning fra et bryllup i Nordsjælland, som afsluttes med bemærkningen: »Der var trods alt en gang et sammenhold mellem bønderne, som det tit skorter på i vor tid«.

Bogen »Bondebryllup« har sin værdi ikke blot i sin konsekvente analyse af brylluppet som et vigtigt overgangsritual, men tillige i sin fortolkning af festen som et ritual, der synliggør bondesamfundets sociale struktur og hele mentalitet. Skildringen er

underbygget med talrige illustrationer, alle forsynet med tekster, der relaterer billedet til de enkelte af brylluppets mange faser. Illustrationerne er fortrinsvis hentet fra samtidige malerier og stik. Igennem illustrationerne har forfatteren gjort bogens emne mere omfattende, idet hun har udvalgt stik og fotografier fra andre lande i det nordiske kulturområde, fortrinsvis Sverige og Finland, hvor brylluppet fejredes på tilsvarende måde. Herigennem er det blevet muligt at illustrere alle »akter« i bryllupsfesten.

»Bondebryllup« er 2. bind i Foreningen Danmarks Folkeminders dokumentationsserie. Forhåbentlig vil følgende bind i denne serie kunne leve op til den standard, som anslås med denne udgivelse.

Annette Vasström.

Kvindekultur

Temanummer af *NORD NYTT*, nordisk tidskrift for folkelivsforskning 16/17. Under redaktion af Ena Hvidberg, Lisbeth Haastrup, Laila Ottesen og Lykke Pedersen. Udgivet af NEFA-Norden. 240 s. ill. kr. 138. ISSN 0008-1345.

NORD NYTT er et tidskrift, der i sjælden grad har vist sig i stand til at følge med strømningerne inden for etnologi og folkloristik. Alligevel er der gået 20 år siden tidskriftet startede, før der er kommet et temanummer med kvindestudier. Til gengæld er det blevet så omfattende, at det udgør et dobbeltnummer på 240 sider.

Temanummeret præsenterer ikke en solid og velgennearbejdet forskning. Det er ikke præget af hævdvundne metoder og bjergsikre teoridannelser. Til gengæld udtrykker det nysgerrighed og iverigdom, der sætter spørgsmålstejn ved mange indgroede tankegange, og det vækker til modsigelse og engagement. Temanummeret bærer i allerhøjeste grad præg af at være det, det giver sig ud for: en præsentation af et nyt forskningsperspektiv med alle de muligheder og problemer, dette rejser. Derfor må man også håbe, at det vil blive studeret af mange andre end de forskere, som på forhånd interesserer sig for emnet. De fleste af artiklerne er lettilgængelige, velkrevne, ja underholdende, og kan læses

af en bred kreds. Andre artikler tager mere vanskelige problemer op og vil snarere kunne stimulere kvindeforskningen indadtil.

Temanummeret består af 23 artikler skrevet af 30 kvindeforskere. Nogle er studerende og andre er færdiguddannede. Derudover indeholder bindet et katalog over generelle adresser, projekter og bidragydere, samt et afsnit med 4 anmeldelser – et sørgeligt lille antal. Temanummeret afsluttes med summary. Beklageligt nok mangler der summary til de to første artikler.

4 danske etnologer har redigeret temanummeret og skrevet et kort forord og en kort indledning. For korte synes jeg. Til gengæld illustrerer de med al tydelighed, at kvindeforskningen stadig er et nyt felt inden for folkloristik og etnologi, som først nu er ved at vokse frem for alvor, inspireret af den ny kvindebevægelse.

Redaktørerne har opdelt artiklerne i 4 grupper. 1: kvinder og kulturhistorie, 2: kilder til kvinders hverdagshistorie, 3: arbejde og livssammenhæng, samt 4: køn og krop. Det kan ikke have været nogen særlig let opgave at formulere netop disse 4 temaer, og jeg er glad for, at det ikke var mig, der bagefter skulle fordele artiklerne på de valgte grupper. Redaktørerne har åbenbart villet undgå den geografiske struktur, som er brugt i kataloget. Artiklerne fordeles sig da også meget ujævnt med 8 svenske, 7 danske, 5 norske og kun 3 finske, hvoraf de 2 er meget korte. Selvom denne opdeling ville have afspejlet, at kvindeforskningen befinder sig på et tidligt udviklingstrin i Finland, så ville det nu have gjort det lidt nemmere at finde rundt i det omfattende og noget uoverskuelige temanummer. Den valgte opdeling har jeg svært ved at orientere mig efter, ikke mindst fordi mange kvindestudier netop udmærker sig ved at overskride grænserne mellem grupperne, idet de betoner sammenhængene mellem familieliv, hverdagsliv og arbejdsliv, mellem fysiske, sundhedsmæssige og historiske forudsætninger.

Derimod synes jeg, at det er en klar fordel, at redaktørerne ikke har forsøgt at skelne mellem folkloristiske og etnologiske undersøgelser, men ovenikøbet har inddra-

get et par historikere i forfatterskaren. Kvindekultur er naturligvis ikke noget, der alene studeres af folklorister og etnologer. Problemet er snarere at finde ud af, hvor man skal standse, hvis man ønsker en alsidig dækning af den igangværende forskning indenfor emnet. Men temanummeret handler heldigvis ikke alene om kvindekultur, men også om kvinder. Det viser, at der er et latent behov for faglige diskussioner og udveksling af erfaringer, og at der er et behov for at tage nye initiativer og organisere et samarbejde. Dette er allerede sket for folkloristernes vedkommende gennem dannelsen af KvinnFolk, der nu har holdt sit andet nordiske møde i NIFs (Nordic Institute of Folklore) regi, men der tiltrænges også bredere initiativer.

Ressourcerne findes. Det vidner temanummeret om. Det er skrevet af kvinder, der har noget på hjerte, og det er der kommet et levende videnskabeligt produkt ud af. Ikke en lærebog, men et arbejde der forhåbentlig kan stimulere mange kulturhistorisk interesserede.

Birgitte Rørbye.

Beth Grothe Nielsen: Ietfærdige Quindfolk – om Gisle Nielsdatter og andre barnemordersker

Delta. 1982. 240 s. Pris kr. 124,50.
ISBN 87-7449-146-6.

Beth Grothe Nielsen har skrevet en barsk bog om ietfærdige Quindfolk. Fra 1719–1805 blev der afsagt dom over 89 kvinder, som var anklaget for barnedrab, fødsel i dølgsmål og lignende ved Nørrejyllands landsting. Enkelte blev frifundet eller undgik gennem død eller flugt en fuldbyrdelse af dommen. Men de fleste – 50 – blev henrettet. Hvis der ikke fandtes nogle formildende omstændigheder mistede de deres hals, hovedet blev sat på en stage, og kroppen blev begravet af natmanden. Dermed blev de idømt lovens strengeste og mest vanærende straf i overensstemmelse med Danske Lov, som stod ved magt i næsten 200 år indtil straffeloven af 1866.

Ud over en indledning består bogen af tre hovedafsnit: I: Forbrydelserne, II: Omstændighederne og III: Forandringerne.

Desuden en liste over de 89 domme, samt litteratur. Sært nok henvises der kun til den tilgrundliggende licentiatafhandling i indledningen og ikke også i litteraturoversigterne.

Beth Grothe Nielsen har skrevet en bog, som indeholder mange metodiske, kulturhistoriske og kritiske kvaliteter.

Når man studerer indholdsfortegnelsen, kan man måske tro, at hun har grebet sagen an på en måde, der er ret så traditionel for folklorister og etnologer. Først en præsentation af emnet, så noget om konteksten, de sociale omstændigheder, etc., og endelig en historisk perspektivering. Samtidig kunne det yderst velafgrænsede materiale måske inspirere til en lige så klassisk systematisk undersøgelse, dom for dom, hvor de fleste menneskelige dimensioner efterhånden ville forsvinde i den stadige monotone strøm af vold og lidelse.

Efter min vurdering har Beth Grothe Nielsen valgt en langt mere frugtbar metode, idet hun lader bogen starte med en kvinde-skæbne. Vi hører historien om Gisle Nielsdatter, og hvordan det gik til, at hun blev dødsdømt. Scenen bliver pludselig befolket med mange flere mennesker. Lidelsen og volden bliver til nogle vilkår, som de hver for sig har haft deres part i, og som de ikke har kunnet undslippe. Næsten som i et græsk drama bliver vi, der hører historien, draget med ind i forløbet, og selvom vi kender slutningen, kan vi ikke lade være med undervejs igen og igen at spørge om, hvad der betingede udviklingen, og hvad der kunne have ændret den. I den foreliggende bog synes jeg, at det er en særlig værdifuld arbejds metode, fordi emnet taler til mange forvirrede følelser hos os, som læser bogen. Historien om Gisle hjælper os til at huske på, at det ikke alene er et emne, vi skal høre om, men også nogle mennesker. Den hjælper os til at overskride nogle af de historiske distancer, som måske ellers kunne få os til at afvise dommene som historier om en fortidig elendighed, der ikke længere har noget med os at gøre. Endelig giver den os nogle bedre forudsætninger for at opfange de mange mere almenlige og systematiske informationer og analyser, som lægges frem i de følgende langt mere uoverskuelige afsnit.

Det er interessant at følge, hvordan Beth

Grothe Nielsen forsøger at bygge et rum op omkring barnemorderskerne for at skabe en indsigt i drabshandlingens mange mere usynlige dimensioner og gøre det forståeligt, at dette blev en tjenestepigeforbrydelse. Men nogle steder er vi ved at drukne i løsrevne citater og konkrete omtaler af bestemte hændelser, der i sig selv er fyldt med nuancer og muligheder. Ved en tæt vekselvirkning mellem flere analyseniveauer og mange forskelligartede eksempler gøres fremstillingen måske nok både spændende, forståelig og vedkommende, men det fører også til, at overblikket forsvinder, og hvad jeg synes er værre: vi nøjges med at lytte og holder op med at spørge. Måske afspejler dette nogle problemer, som i det hele taget er et dilemma indenfor kvindeforskningen.

I indledningen og afslutningen forsøger Beth Grothe Nielsen at trække nogle mere almene kvindeperspektiver frem. Den afgørende forskel mellem fortiden og nutiden ligger efter hendes mening i, at kvinder idag har mulighed for at kontrollere deres frugtbarhed. Men lidelsen findes stadig, og hun slutter med en beretning fra 1974. Som Beth Grothe Nielsen selv udtrykker det: »Nutidens kvinder har brug for viden om deres formødres skæbne for at kunne analysere og forstå deres egen situation som historisk udviklet og i udvikling«. (s. 9).

Letfærdige Quindfolk er således en bog, som jeg vil anbefale på det allervarmeste, både på grund af dens relevante og engagerende tema, dens grundige behandling af stoffet, men også på grund af dens interessante problemer.

Birgitte Rørbye.

Kvinder i byen

Aalborg omkring år 1900

72 sider. Illustreret med 79 sort-hvide fotografier. Strandbergs forlag. Pris kr. 69,50. ISBN 87-872-0070-8.

Kvinder i byen er resultatet af et alsidigt og positivt samarbejde. En forskningsgruppe på 9 kvinder med forskellige faglige forudsætninger fra Aalborg universitetscenter har udarbejdet bogen på baggrund af en udstilling af samme navn.

Udstillingen blev til i samarbejde med Aalborg historiske museum og vist i efteråret 1982.

Bogens fotografier stammer med få undtagelser fra lokalhistorisk arkiv i Aalborg.

Fotolaboratoriet ved Institut for samfundsudvikling og planlægning har sørget for affotografering og reproduktion.

Og endelig har Strandbergs forlag stået for udgivelsen af bogen.

Mange gode kræfter er således gået sammen om denne billedbog, som udgør det mere varige resultat af samarbejdet. Udover forord og indledning indeholder bogen en række tematiske afsnit: byen, barn-dom, skole og arbejde, unge piger og kvinder, familien, husarbejde og lønarbejde. Bogen afsluttes med en tidstavle, hvor der er anført nogle af de større historiske begivenheder i perioden i forbindelse med lovgivning, uddannelse, politisk valgret, kvindeorganisation samt kvindebevægelse.

Bogen er derimod ikke forsynet med litteraturliste. Det vil sige, at de læsere, der interesserer sig for Aalborg-billeder, ikke henvises til Torben Witts interessante billedbog: »Aalborg og forandringerne – fotos fra byen«. Aalborg-bogen 1981–82, ligesom læsere, der måske gerne ville arbejde videre med kvindebilleder, ikke kan finde nogen henvisninger til bogen »Kvindeliv – fotografier fra byen 1880–1940«. Kbh. 1981. Læserne skal også være meget opmærksomme, hvis de skal finde en oplysning om, at der eksisterer et arkiv for kvindebilleder. Det nævnes som en kildehenvisning til et af de få billeder i afsnittet om husarbejde, men uden adressen: Danske Kvinders Fotoarkiv, Læderstræde 15, 2. sal, 1201 København K.

Dette er synd, da jeg tror, bogen kan inspirere og nå ud til mange. Den må f.eks. kunne bruges i skoleundervisning, fordi den gennem sine billeder og relativt korte beskrivelser giver gode forudsætninger for diskussioner og nye spørgsmål.

På den ene side er bogens tema meget alment: kvinder i byen, og på den anden side meget specielt: Aalborg omkring år 1900. Dette vil vel altid føre nogle problemer med sig. Nogle af dem kunne nok være blevet bearbejdet, hvis der i forskningsgruppen også havde været enten en etnolog eller en folklorist, men desværre

findes disse fagområder ikke ved universitetscentret. Bogen bærer derfor præg af vel mange generaliseringer, forenklinger og myter, som krydrer den spændende og engagerede billedfremstilling. Som et eksempel kan jeg nævne myten om landbofamilien som et arbejdsfællesskab, hvor alle husstandens medlemmer, forældre, gamle, børn, samt tyende indgik. I slutningen af 1800-tallet var dette »fællesskab« forlængst blevet til et hierarki, som kun fandtes blandt de mere velstillede gårdmandsfamilier. Tyendet kom derimod fra landbofamilier, der så helt anderledes ud. Og de lavere klasser på landet udgjorde talmæssigt den største gruppe, selvom de rådede over mindre jord.

Et andet sted står der: »I byen blev hjem og arbejde adskilt«. (s. 8). Vel gjorde de ej. De blev adskilt for mange gifte og ugifte mænd. For de fleste gifte kvinder og for tjenestepigerne hørte hjem og arbejde derimod stadig sammen. Jeg ved da godt, at man(d) plejer at skildre udviklingen på denne måde, men lige netop i en kvinde-bog synes jeg godt, at man kan undgå den slags generaliseringer som udspringer af mandens situation.

På trods af de skønhedspletter som springer i øjnene hist og her bliver hovedindtrykket dog, at »kvinder i byen« er udtryk for et initiativ, som forhåbentlig kan inspirere mange andre til et dokumentations- og formidlingsarbejde, som kan danne grundlag for diskussioner og øget indsigt i forbindelse med kvinders liv.

Birgitte Rørbye.

**Palle Petersen: Bønder
Fra fællesskab til andelsselskab 1700–1900.**

Malerier af Rasmus Christiansen. Borgen 1982. 40 s., ill. Kr. 110.

ISBN 87-418-5248-6.

Landbohistoriske billeder. Akvarelsamlingen på Tune Landboskole

Tekst af A. O. Rasmussen. Akvareller af Rasmus Christiansen. Landbrugets Informationskontor 1978. 96 s., ill. Kr. 100 + moms.

De positive ideologiske vibrationer omkring »den gamle bondekultur« og gårdmandstanden er et vigtigt led i den nye nationale

og politiske selvforståelse af danskerne som et demokratisk bondefolk, der voksede frem i sidste halvdel af forrige århundrede. Rasmus Christiansen (1863–1940) skabte med sin kendte og af holdte serie af landbohistoriske billeder i 1920'erne et kunstnerisk monument over denne lurmærkede historieforståelse.

Når Palle Petersen bygger en bog op omkring hele 20 af Rasmus Christiansens billeder, der er gengivet i farver i stort format, vækker udgivelsen interesse. Her er tydeligvis et forsøg på at nykommentere den klassiske billedserie. Men nej – skuffelsen melder sig med det samme. Bogens formål synes blot at være at fortælle løst og fast med store tidsmæssige spring om det bondeliv, som siges at have været de fleste danskeres indtil for ca. 100 år siden, i en form, som pendler mellem den kuriøse enkelhed og den overfladiske almindelighed. Den faglige kommentar, som ville sætte Rasmus Christiansens fornøjet arbejdende, søndagsklædte folkedragtsbønder ind i en tidsmæssig forståelsessammenhæng, må søges andetsteds. Det er svært at forestille sig bogens målgruppe. Til skolebørn og undervisning egner den sig i hvert fald ikke.

Den, der interesserer sig for Rasmus Christiansens bondebilleder, er, indtil videre, langt bedre tjent med Landbrugets Informationskontors udgivelse »Landbohistoriske billeder«. Her får man til omtrent samme pris samtlige 43 akvareller i farver og forsynet med en meget kortfattet, men mere reel kommentar af tidligere forstander på Tune Landboskole A. O. Rasmussen.

Margaretha Balle-Petersen.

Den ideologiske husflid

Husfliden i andelstiden. Arv og Eje 1980. Udg. af Dansk Kulturhistorisk Museumsforening 1983. 146 s. Kr. 100, abonnementsstegn. kr. 80.

ISBN 87-88019-01-2.

Med Arv og Ejers temanummer om husfliden i andelstiden har såvel en broget samling af husflidsprodukter som en tidligere ret overset folkelig bevægelse fået en savnet og tiltrængt oversigtsbehandling. Car-

sten Hess, der i en årrække har arbejdet med husflidens historie, er bogens hovedredaktør, og han indkredser, sammen med en række medforfattere, fænomenet husflid fra mange forskellige angrebsvinkler. Resultatet er blevet en indholdsrig og inspirerende bog. Med sine over 100 gode billeder og illustrationer og de meget fyldige litteraturhenvisninger (bl.a. en hel bibliografi over den centrale husflidsagitor N. C. Roms omfattende forfatterskab) giver bogen både museumsfolk og almindelige læsere en god mulighed for at orientere sig om emnet og for at arbejde videre med evt. specialinteresser eller for selv at tage fat på nogle af de mange interessante spørgsmål, som fremstillingen vækker, men ikke altid besvarer.

»Den ideologiske husflid« er en velvalgt titel, der markerer forfatterens prisværdige bestræbelser på ikke blot at beskrive husflidens mange fascinerende og overraskende formvariationer, men også på at placere husflidsbevægelsen i den krydsild af ideologiske holdninger, hvori den opstod.

I de fire indledende artikler, som også er bogens mest vægtige, gør Carsten Hess rede for den spændende ændringsproces, der gjorde den gammelkendte landbohusflid til en engagerende folkelig bevægelse med stor gennemslagskraft. De husflidsysler, som i tidligere generationer havde været en naturlig og nødvendig del af en livsform, men som efterhånden var ved at forsvinde, fik – når de blev betragtet med liberalismens og den tidlige industrialismes nyvågne sans for *flid* og *produktivitet* – et nyt kulturelt indhold. De blev ophøjet til noget ideologisk: en moralsk og national betydningsfuld »sag« – husflidssagen. Med Dansk Husflidsselskab, oprettet i 1873, fik bevægelsen en stærk og velorganiseret hovedorganisation – der helt op til systemskiftet var domineret af godsejerstanden. Husflidssagen blev i løbet af et par årtier en landsdækkende og fintforgrenet folkelig bevægelse, der toppede i 1930'erne med 800 lokalforeninger og en udbygget undervisnings- og kursusvirksomhed.

I bogens anden halvdel beskrives en række forskellige husflidsgenrer nærmere. Minna Kragelund behandler den kvindelige

husflid – der ikke var nær så foreningsorganiseret som den mandlige – og gør rede for skoleundervisningen i tekstil husflid og for den kamp, der stod mellem lærernes kærlighed til den »ægte danske husflid« og elevernes forkærlighed for hækling og modepræget broderi. Anette Tonn-Petersen beskriver det tidstypiske møde mellem natur og kultur, som især præger husflidsarbejder af træ: fra såkaldte naturarbejder af krogede grene og kviste over de mere jævne, men dog »høj-ideologiske« genrer kurvefletning og børstenbinding til løvsavningsarbejder i nordisk dragestil. Carsten Hess behandler husflidens stærkt nationale præg, der nåede sin kulmination i begejstringen for kravskæringen, den såkaldte almueskæring, der blev betragtet som særlig dansk. Holger Rasmussen fører denne linie videre i sin artikel om den nære forbindelse mellem Dansk Folkemuseum og husflidsbevægelsen, mens Hanne Poulsen fortæller om sømandshusfliden, der havde et langt mere internationalt præg af tovværk, sejldug, kokosnødder og kalebasser.

Dansk husflidsselskab havde to hovedopgaver. Den ene: at styrke ungdommen moralsk og socialt ved hjælp til selvhjælp, blev opnået i de lokale husflidsforeningers arbejde og samvær. Mere tungt lå det med den anden hovedopgave: at højne den brede befolknings smag ved at genoplive æstetiske traditioner fra den gamle bondekultur. Kampen for den gode smag blev aldrig nogen folkesag. Når en karl blev dygtig nok til at lave et større arbejde, var forbilledet snarere et fabriksfremstillet skrivebord eller bogskab i moderne stil end de husflidsarkitekttegnede almuemøbler i »simple hyggelige former«.

Bogen giver som helhed et interessant og inspirerende indblik i spændingsfeltet og kulturmødet mellem de mange forskellige samfundslag, der mødtes i husflidsbevægelsen. Man kunne ønske, at de mange lokale husflidsforeningsarkivalier, der i de senere år er samlet ind af de lokalhistoriske arkiver, kunne udnyttes med denne problematik for øje.

I bogens afsluttende artikel om »Husflidens sange«, afrunder Carsten Hess ideologitemaet med en gennemgang af sangene i et lille, særdeles udbredt husflids-

sanghæfte, som udkom i over 20 oplag i årene 1876–1925. Disse sange, som rummer bevægelsens budskab i koncentreret form, har i mange generationer været med til at placere husflidsarbejdet i en bestemt forståelsessammenhæng. Her blev Tiden og Fliden, Hyggen og Lykken, Nøjsomheden og Sammenholdet kædet sammen med både Gud, Hjem og Fædreland.

Denne bog er langt fra nogen udtømmende behandling af emnet. Men den har fået meget med og demonstrerer tydeligt, hvilke muligheder, der ligger i kulturanalyser af emner og genstandsgrupper, der nemt fejles af bordet som snurrepiberier. På den måde er bogen inspirerende. Personlig ville jeg have sat pris på et forfriskende nutidigt pust i form af en afsluttende artikel om dagens ideologiske husflid med eksempler såvel fra den institutionaliserede plejehjemshusflid som fra landhusholdningens foreningshusflid og græsrodshusfliden i nutidens ideologiske husflidsskoler: medborgerhusene.

Margaretha Balle-Petersen.

Th. Th. Hove: Tørvegravning i Danmark. Fra håndgravning til moseindustri – udvikling og vilkår

Red. Grith Lerche. Poul Kristensens forlag. Herning 1983. 204 sider ill. kr. 195. ISBN 87-7468-138-9.

Bogens forfatter, Th. Th. Hove, er agronom og har gennem et langt liv virket som konsulent for Hedeselskabet og været drivkraften i oprettelsen af dets museum. Mange danske museer har haft besøg af Th. Hove under hans omfattende arbejde med registrering af tørveredskaber, og det er for dem meget glædeligt, at dette store materiale nu kan fremlægges i samarbejde med og under redaktion af museumsinspektør Grith Lerche, Nationalmuseet. Som håndbog i tørvegravningens forskellige former og teknik har den været savnet og vil fremover absolut tjene sit formål på bedste vis.

Tidsperspektivet i fremstillingen er betydeligt. I en historisk oversigt behandler forfatteren tørv og tørveprodukter fra oldtiden til vore dages Jiffy-pots, urtepotter fremstillet af tørvemasse og anvendt af gart-

nerne ved udprækling af unge planter. Gennem brug af trykte kilder fremstilles tørvehandlens vilkår i ældre tid og i vort århundrede, for den sidste dels vedkommende i høj grad beroende på den udvikling der kan følges gennem Hedeselskabets tidskrift.

Bogens hovedafsnit handler om produktionsteknik, redskaber og maskiner og indledes med et afsnit om oldtidstørv og tørvegravning i jernalderen, hvori de mange jordfundne T-formede spader og dobbelt-paddelspader, som findes på danske museer, gives en grundig behandling, hvilende på Grith Lerches betydelige indsigt på dette område. Det antages, at de T-formede spader har været brugt til udstikning af tørvemassen lodret eller vandret, og den teori udkastes, at dobbeltpaddelspaden udover at være et almindeligt graveredskab også har kunnet bruges til gravning af overfladetørv. Man kan have sine tvivl om rigtigheden af den sidste antagelse, idet man har skullet indtage en meget ubehagelig arbejdsstilling for at skrælle overfladen af jorden i et vandret snit med denne spade. Spader til gravning af overfladetørv er sædvanligvis buede.

Afsnittet fortsætter med en udtømmende meget nyttig og rigt illustreret gennemgang af redskaber til brug ved gravning og fremstilling af de forskellige tørveprodukter, som nok skal komme i brug blandt andet ved bestemmelse af museernes samlinger af redskaber. Bogen slutter med en redegørelse for det produktions- og udviklingsarbejde, der er gjort indenfor tørveindustrien i nyere tid.

Forfatterens indfaldsvinkel til emnet har været teknisk, og det skal der ikke indvendes noget imod. Om arbejdslivet i tørvemoseerne, som, skønt det var hårdt, havde sin særlige tiltrækning, fordi man ved denne lejlighed mødte folk fra mange sociale lag og fra fjernt beliggende gårde, som havde lod i mosen, burde der også ved lejlighed berettes, formodentlig af en etnolog.

Bogen er forsynet med litteraturhenvisninger, stikordsregister og engelsk resumé, og samtlige billedtekster er desuden oversat til engelsk.

Ulla Thyrring.

Føjekosten og surdejen; civiliseringsprocesser i Europa 1200–1800

Den jyske historiker, nr. 26, 1983. 136 s.
Løssalgsspris kr. 90, abonnement 4 nr. år-
ligt kr. 160. ISBN 87-87940-14-0.

Fra middelalderen har vi beretninger om folkelige narrefester, som parodierede kir-
kens kult ved hjælp af danse, bibelparodier,
maskeoptrin, skæmteviser m.m. Kir-
ken var nødt til at tolerere æselfesten og
de andre narrefester, men prøvede at
holde dem inden for visse rammer. I 1444
brugte det teologiske fakultet i Paris som
argument, at mennesker har en dobbelt-
natur – fjolleri og alvor – og hvis ikke også
den tåbelige side fik lov at udfolde sig, ville
mennesket bryde sammen. I de følgende
århundreder ændrede dette sig fundamen-
talt. Synet på normalitet og galskab, på
fornuft og ufornuft og på narreskikkelsen
ændrede sig – ligesom der på samme tid
skete en ændring i folks sæder og skikke,
meninger og mentalitet. I dag følger vist
mange, at fornuften og det disciplinerede
(arbejds-) liv er ved at tage overhånd på
bekostning af selvudfoldelse og livsglæde.
De genoplivede karnevalsfester, der har
bredt sig eksplosionsagtigt de sidste år, er
nok udtryk for den samme drøm om et
bedre liv. Mon ikke også noget af dette lig-
ger bag den stadig bredere interesse for
kulturhistorie og for de historiske perioder,
før kapitalismen slog igennem?.

Begreber som »civilisering«, »mentali-
tet« og »kultur« er opstået på et bestemt
historisk tidspunkt, de har udviklet sig hi-
storisk, og også i dag bliver de defineret
ret forskelligt. Ved *civilisering* kan man
mene den proces, hvor mennesker udvikler
evnen til rationalitet, driftsbetvingelse og
langsigtet kalkulation, psykologisk sans
m.m. Ved *mentalitet* kan man mene men-
neskers grundlæggende mentale værktøj
(begreber om tid, rum, årsager...) og
grundlæggende følelsesliv. Og *kultur* kan
både forstås bredt som et folks hele leve-
måde og mere afgrænset som en bestemt
samfundsgruppes særlige dannelse. På
trods af besværet med at definere dem af-
spejler disse begreber noget centralt i
menneskers liv – og måske kan vi bedre
forstå os selv og den historiske udvikling

ved at tage udgangspunkt i disse begreber
end gennem den mere håndfaste økonomi-
ske og politiske historie? I hvert fald er der
også blandt fagfolk opblusset en interesse
for mentalitetshistorie, bevidsthedshisto-
rie, kulturhistorie – eller hvad det nu hed-
der – og lyst til at udforske disse ting gen-
nem lange historiske stræk, ofte helt til-
bage til middelalderen.

Den jyske historiker – der siden 1970-
erne har været et vigtigt forum for den mar-
xistiske fagkritik især ved Århus Universi-
tet – indleder med dette nummer »en
række løst redigerede numre om kultur-
historiske emner«. Det er en nyorientering
for tidsskriftet. I det foreliggende nummer
drejer det sig altså om den europæiske ci-
viliseringsproces 1200–1800, og det fore-
kommer rimeligt, at emnet ikke er forsøgt
dækket bredt, men at der er tale om
spredte punktnedslag. Tre af de fem tema-
artikler handler om Danmark: Historikeren
Thomas Bloch Ravn skitserer nogle tanker
om »arbejds-moralens udvikling«, historike-
ren og etnologen *Henrik Horstbøll* skriver
om »kampen mod bondesamfundets hus-
holdningshorisont i det 18. århundrede« og
litteraturhistorikeren *Johan Fjord Jensen*
om »kulturhistoriens indlejrede spor i nuti-
den« med udgangspunkt i en giftemåls-
beretning fra 1774. De to andre temaarti-
kler er litteraturhistorikeren *Ib Johansens*
dybtborende bidrag om »narren og den
gale; to renæssancefigurer« (som fornufts-
ideerne begge fortrængte i løbet af 16.–18.
årh. – eksemplificeret især gennem Sha-
kespeares »Kong Lear« og Swifts »Gulli-
vers rejser«) samt historikeren og ide-
historikeren *Søren Olesens* om »mænd og
munke; dannelsestyper og mennesker in-
den for den vesteuropæiske elitekultur« –
et underholdende, men måske lidt for for-
kromet overblik fra tidlig middelalder til i
dag. Nummeret afsluttes med historikeren
*Eggert v. Cappeln*s forsøg på at opvurdere
Hartvig Frichs kulturhistorie (»den farlige
kulturhistorie«) og litteraturhistorikeren
Kirsten Drottners skitse af den engelske
debat om kulturteori (History Workshop,
Birminghamskolen) med specielt henblik
på Anna Davin og kvindehistorien.

Nummeret som helhed er udtryk for de
senere års gode udvikling i retning af, at de
yngre progressive historikere prøver at for-

ene teorierne med studier i kildematerialet. De vigtigste teoriers åndelige fædre er tyskeren Norbert Elias (civiliseringsprocessen som samlende tema for europæisk historie), russeren Mikhail Bakhtin (den folkelige »latterkultur«), franskmændene Jacques Le Goff, Michel Foucault og Philippe Aries (mentalitetshistorie, galskabens historie, barndommens historie) samt englænderne Raymond Williams (kultursociologi) og grand old man E. P. Thomson (arbejderhistorie og folkekultur).

Her er ikke plads til at gå i diskussion med de enkelte bidrag. To af de bedste har for mig været Fjord Jensens og Horstbølls. Jensen bruger rektor J. H. Taubers underholdende giftermålsberetning som eksempel på disciplineringsprocessen i den borgerlige dannelsesstænkning fra midten af 1700-tallet. Pointen er, at de historiske former – det være sig økonomiske, institutionelle eller æstetiske – har en utrolig inert og lagrer sig arkæologisk i vores tolkende bevidsthed. »Paradoksalt sagt kulminerer en kultur i den kultur, der overvinde den«. Den aristokratiske kultur i 1700-tallet er præget af den gamle høviske, den storborgerlige kultur, o. 1800 af den aristokratiske, den småborgerlige kultur, i 1900-tallet af den storborgerlige osv. Netop i konfrontationspunkterne mellem de forskellige lags kultur opstår udviklingen. Vi kan forholde os til ældre litteratur ved enten identifikation eller fremmedhed (ofte fascineret af fremmedheden), men netop ved at orientere os tilbage kan vi skabe handlemuligheder fremad. (Synspunktet – der egl. er gengivet urimeligt komprimeret ovenfor – er med held blevet udfoldet i 4. bd. af Gyldendals nye danske litteraturhistorie.) – Horstbøll ønsker at belyse kultursammenstød, og hertil er 1700-tallets Danmark meget velegnet. Mentalitetsbegrebet bliver gjort frugtbar gennem nogle gode indledende definitioner, ved at gå nærmere ind på tids- og rumbegrebet og ved at bruge kildematerialet: almanakker, bonde-practica og folkebøger. Horstbøll mener, at den enevældige stats forsøg på at revolutionere bondekulturen slog fejl på grund af »mentalitetens og de adfærdsregulerende vaners træghed«, og hans opfattelse er, at de dannede opfattede kultur- og mentalitetskløften

som »de civiliserede« over for »de vilde« (dvs. bønderne). Horstbøll har også et godt blik for, at de bevidsthedshistoriske studier må kombineres med økonomisk-politiske studier til et overordnet billede. Blot synes landboreformernes betydning for de herskende tanker lidt underbelyst i denne artikel.

Ikke alle formidler deres stof lige godt sprogligt, men nummeret er som helhed værdt at anbefale til alle med interesse for dets emne. Mange af bidragene har karakter af forskningsgennemgang, overvejelser, eksempelfremdragelse, overblik, ansatser. . . og bidragsyderne har ikke noget fælles teoretisk udgangspunkt. Derfor kan man også finde forskellige svar på noget så fundamentalt som forholdet mellem folkekultur og elitekultur: I hvilken grad påvirker de hinanden – og i hvilken retning? Vi får endnu engang demonstreret, at mentaliteternes historie er flertydig – men det gør ikke noget, når det som her er gjort på en måde, der giver læseren noget at tænke over. De alenlange noter og litteraturlister kan bruges som henvisninger til yderligere læsning.

Jens Henrik Koudal.

Kirsten Sass Bak, Elsemarie Dam-Jensen, Birgit Lauritsen: Æ har hør. . .

Sønderjyder synger. Et visehæfte.

99 sider, ill. Udgivet af Institut for grænseregionsforskning 1983. 55 kr. for hæfte, 40 kr. for kassettebånd, 75 kr. for hæfte og kassettebånd. ISBN 87-87637-11-1.

Karsten Biering: Med C. Jensen og hans sønderjyske spillemænd

33 sider, ill. Udgivet af Kiers Gård, Højer, i samarbejde med Institut for folkemindvidenskab, Københavns universitet. Med kassettebånd, Kiers Gård Productions No.2/1980. 40 kr.

Sønderjysk sang er i disse år genstand for særlig opmærksomhed fra sangforskere side. Det har den sådan set været, siden Karl Clausen i 60erne begyndte sin indsamling af slesvigsk sang; men efter hans død er et særligt forskningsprojekt blevet formuleret. Det hedder »Folkesangen i

Sønderjylland« og er først og fremmest rettet mod sangen, som den var engang.

Projektet bygger på Karl Clausens store båndsamling, men man samler også nyt ind både nord og syd for grænsen. Det er eksempler fra indsamlinger 1981–82, der præsenteres i Kirsten Sass Baks, Elsemarie Dam-Jensens og Birgit Lauritsens bog og kassettebånd »Æ har hør. . . Sønderjyder synger. Et visehæfte«.

Forfatterne understreger, at der ikke med denne bog er tale om nogen færdig rapport om deres projekt. Det er en bog, der er blevet til, fordi man havde nogle fine optagelser, fordi man ville luften nogle problemer og resultater, der skal belyses i projektet, og – formoder jeg – fordi man ville takke sangerne.

For det er først og fremmest deres bog. Dem får man hver især en lille levnedsskilddring af, man får et fotografi af dem, og deres viser – både tekster og melodier – får nogle kommentarer med på vejen. Jeg vil ikke fremhæve nogle af sangerne, men de er alle dygtige. Det er mennesker, der er vant til at synge, og som kan deres sange både forfra og bagfra. Og de har befundet sig godt under optagelserne, kan man mærke.

Der er 23 sange sunget af 11 mennesker. Det er altså et skrabet udvalg, men alligevel er det lykkedes at få mange slags sange med. Der er nationale, hjemstavnsprægede sange, der er en skæmteviser, der er danske sange og tyske sange, der er satire og idyl, der er skillingsviser og revysange. Det brede billede af sønderjysk sang, der tegnes, peger på en central idé i projektet: De danske sønderjyder sang ikke kun af Den blå sangbog i sin tid. Flere sangtraditioner levede side om side, f.eks. var Strandbergs »Danmarks syngende Mand på Bølge og Land« også en kilde, man øste af. Hvor virksomme de forskellige sangtraditioner var, er noget af det, man vil prøve at finde ud af. Måske vil skjulte sangtraditioner komme til syne.

Der peges i efterskriften til bogen på flere interessante ting, der vil blive nøjere undersøgt, f.eks. på den hjemstavnsprægede, nationale digtning, der voksede frem under Fremmedherredømmet, bl.a. ved en digter som Karsten Thomsen fra Frøslev. Der peges på forholdet mellem enesang og

fællessang; fællessangen har jo i Sønderjylland betydet noget ganske særligt. Og der peges selvfølgelig på alle de sproglige og nationale fronter og overlapninger. Der er virkelig meget – og meget kompliceret – at tage fat på, hvis man skal følge Karl Clausens devise om sangen som en spejling af det private, det lokale, det klasse-mæssige, det religiøse og det nationale univers.

Men især er denne bog og dette kassettebånd fuld af vitalitet. Forskningsprojektet er først og fremmest historisk, men disse sange er levende og muntre og giver ikke indtryk af at høre hjemme på noget sønderjysk sangmuseum. Forfatterne peger da også på, at der ikke er nogen grund til at oprette et sådant, for mange dyrker den sønderjyske sang i stigende grad, og en digter som Martin N. Hansen, der også er repræsenteret i bogen, bliver sunget mere og mere.

Til sidst: Forfatterne behandler forholdet dansk-tysk med varsom hånd; men derfor kunne de nu godt have fortalt os, hvad den tyske »Das blaue Liederbuch« er? Den er næppe en direkte omplantning af Den blå sangbog? Så langt er den nationale forståelse vist ikke nået. Det er nok stadig sådan, at sangen i Sønderjylland ikke blot har vinger, den har også næb og klør.

Karsten Biering fortsætter sine studier af den sønderjyske sang og musik, som har rod i højskolen og seminarierne, og som i dag med mennesker som lærerne C. Jensen og Hans Jørgen Henningsen og deres kreds finder anvendelse ved folkedans og som lødig underholdning i foreninger. I et hefte og et kassettebånd med fejende bal-musik portrætterer Karsten Biering deres musik og tegner korte portrætter af dem. Især af *institutionen* C. Jensen får man et godt indtryk, han er jo en fabel. Karsten Biering peger på denne gruppes tilknytning til det såkaldt alvorligt arbejdende amatør-teater og får derved afdækket nogle vigtige forbindelser i det kulturelle arbejde i Sønderjylland i disse år. Et arbejde der har rod tilbage i den foreningskultur og det forsamlingshusliv, der udvikledes under Fremmedherredømmet.

Det er fortjenstfuldt, at Karsten Biering gør dette arbejde og gør det med så stor

kærlighed, for denne »skolelærerkultur« (det er ikke nedladende ment!) har det med at blive glemt både af folklorister, der ikke kan få det »oprindeligt« nok, og musikforskere, der ikke kan få det fint nok. Men det interessante ligger – som dyden – ofte midt imellem.

Eske K. Mathiesen.

Vibeke Stybe:

Fra billedark til billedbog

Den illustrerede børnebog i Danmark indtil 1950. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1983. 244 s., ill. i s/h og farver.

Pris 348 kr. ib.

Da Inger Simonsen i 1942 udgav sit grundlæggende værk om den danske børnebog i det 19. århundrede, skrev hun i indledningen: »De illustrerede bøger og billedbøgerne er og bliver det centrale omraade indenfor børnebogen. Derved bliver børnebogens udvikling ikke blot et literært spørgsmål, men i høj grad afhængig af illustrationstekniken og af reproduktionsteknikens udvikling.«

Bibliotekar Vibeke Stybe, afdelingen for børnelitteratur på Danmarks pædagogiske bibliotek, har gennem en årrække beskæftiget sig med børnebogen set i kulturhistorisk perspektiv, og det er resultaterne af denne forskning, der fremlægges i bogen om den illustrerede børnebog i Danmark fra fremkomsten i 1700-årene indtil 1950.

Som det fremgår af titlen, går Vibeke Stybe et skridt videre end Inger Simonsen, idet hun også inddrager de folkelige billedark i undersøgelsen. Flere steder i bogen påvises den nære sammenhæng mellem billedark og billedbog. Også skolebøger, anskuelsesbilleder, glansbilleder og samlebilleder nævnes, og bogen kan derfor danne grundlag og inspiration for næste tænkelige skridt i børnebilledforskningen: en total oversigt over det billedstof, hvorved vi direkte eller indirekte har påvirket vore børn, ikke mindst gennem hverdagens reklamebilleder.

Billedbøger er altid fremstillet med en blanding af pædagogiske og merkantile formål, og det er billedernes varierende budskaber og funktion i samtiden, der er Vibeke Stybes gennemgående synsvinkel.

Den tjekkiske pædagog Johann Amos Comenius ville med sin »Orbis pictus« i 1658 belære børnene, og blandt hans efterfølgere var forlæggeren F. J. Bertuch, der mente, at hans »Bilderbuch für Kinder«, som kom 1790–1830 med 1185 kobberstukne tavler, skulle fungere som et stykke legetøj i barneværelset. Børnene skulle have lov til at male og tegne i hæfterne og klippe billederne ud. I midten af 1800-årene fik mange danske børn hjemmelavede billedbøger med indklæbede udklip fra de billige billedark, kun få havde råd til de belærende eller moraliserende børnebøger med håndkolorede kobberstik. Fra 1840'erne kom der billigere litograferede billedbøger, bl.a. Kaalunds »Fabler for børn«, der blev en af de første danske billedbogsklassikere. På samme tid inspirerede den franske karikaturtegner Grandville til en ny genre i børnebogs-litteraturen: de talende dyr og blomster, der trods modstand fra mange pædagoger hårdnakket har levet videre til nutiden. I 1860'erne tegnede Lorenz Frølich sine første billedbøger, der skildrede barnet i dagligdags situationer, og samtidig udkom de tidligste danske bøger i farvetryk. I 1870'erne kom fra udlandet de første masseproducerede kulørte billedbøger, og i 1880'erne begyndte nogle danske malere at indse farvetrykkets muligheder. Det førte til højdepunkter for den danske billedbog, skabt af kunstnere som Frantz og Erik Henningsen, Hans Tegner og Lorenz Frølich. I denne tid virkede de to foretagssomme forlæggere Ernst Bojesen og Alfred Jacobsen under slagordet: danske billeder til danske børn, og billedbøgerne suppleredes med børneblade og flotte julehæfter. Ved århundredskiftet fik vi en ny stor børnebogsillustrator, nordmanden Louis Moe, der boede og virkede i Danmark. Hans realistiske tegninger med et stænk af humor var præget af jugendstilen. Fra Sverige kom samtidig Elsa Beskows bøger, og disse to kunstnere dominerede i flere årtier billedbøgerne. I 1930'erne blev mange billedbøger påvirket af tegnefilmen, men samtidig kom der i Danmark en fornyelse inspireret af russiske børnebøger. Det var plakatkunstnere som Arne Ungermann og Aage Sikker Hansen, der skabte de nye billedbøger med realistiske helsides farve-

illustrationer, men samtidig med tekster på vers. Denne forældede tradition blev først brudt i 1942 med »Palle alene i Verden«, som Ungermann illustrerede, og Jens Sigsgaard skrev tekst til på grundlag af børnenes egne forestillinger. Bogen blev verdensberømt og oversat til utallige sprog.

Vibeke Stybe beskriver billedbogens historie i Danmark med mange spændende detaljer og med gode karakteristikker af forfattere og kunstnere. Bogen er letlæst, og de smukt trykte illustrationer forhøjer yderligere nydelsen ved at læse den. Litteraturhenvisninger, titelregister og personregister gør bogen velegnet som håndbog. Billedark og billedbøger er et grænseområde mellem biblioteker og museer, og de fleste museer har noget i samlingerne. F.eks. findes i Næstved Museum et eksemplar af »Chinesisk Marionet-Billedbog. 6 farvetrykte bevægelige Billeder med kortfattet Tekst« fra 1881, en bog, som ifølge Vibeke Stybe ikke findes bevaret i offentlige biblioteker.

Ib Varnild.

Indsigelse

I sidste årsnummer af »Folk og Kultur« har hr. Ib Varnild fået optaget en udmærket anmeldelse af Anders Enevig: »Cirkus i

Danmark, bd. 1–3«, som er udgivet af Dansk Historisk Håndbogsforlag.

1) I den manchete, der indleder anmeldelsen, er de enkelte binds sidetal ikke fyldestgørende oplyst. Hvert bind er faktisk på 16 sider mere – nemlig i alt 48 sider gamle cirkusplakater i farvetryk.

2) Det er ukorrekt at halvdelen af værket består af citater, som påstået af anmelderen.

3) Det er rigtigt, som anmelderen skriver, at forfatteren et enkelt sted citerer sig selv, hvad der fremgår af den til citeret **korresponderende note**, hvor forholdet er oplyst – hvad anmelderen ikke nævner.

4) Det er korrekt at forfatteren bringer en citatrække vedrørende 68 numre, udført af Gautier og hans selskab vinteren 1834–35. Men der er ikke tale om »forfatterens egen liste«, men om **datidige citater fra Adressevisen 1834–35**, hvad der med al tydelighed fremgår af bindets **fyldige notesapparat**, men som anmelderen forbigår i tavshed eller har overset.

5) Når anmelderen på baggrund af de to eksempler nævnt under pkt. 3) og 4) taler om »den gamle kirkeklokkes **falske** klang«, forekommer det mig, at klangen er klokkeren i **Enevigs værk!**

Med venlig hilsen
Dansk Historisk Håndbogsforlag ApS.
Henning Jensen,
forlægger.

Indsendt litteratur

- AMUNDSEN, ARNE BUGGE: DÅP OG TRADISJON. Dåpstro og dåpspraksis i noen Østfolddistrikter på 1700- og 1800-tallet. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø. 1983. ISBN 82-00-06425-5.
- ANDRESEN, GUDRUN: BONDESYNINGER PÅ LÆRRED. II. Hulsøm, Tællesyning, Historie og Teknik. Borgen, Kbh. 1983. Kr. 227,00. ISBN 87-418-5206-0.
- 1800-TALLET. Kulturhistorisk Magasin fra Strandbergs Forlag. Nr. 4, dec. 1982. Abonnement kr. 60,00, 4 nr. årlig. Løssalg kr. 20,00. ISSN 0107-1386.
- BERETNING OM SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS VIRKSOMHED I 1982. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1983. Pris kr. 30,00. ISBN 87-7487-231-1.
- BERWING, MARGIT: PREETZER SCHUHMACHER UND IHRE GESELLEN 1750-1900. Aufschlüsse aus Archivalien. Karl Wachholtz Verlag 1983. ISBN 3-5290-2460-0.
- BIBLIOGRAPHY OF OLD NORSE-ICELANDIC STUDIES. 1978. The Royal Library, Copenhagen 1982. ISBN 87-7023-481-7.
- DANSKE DOMME 1375-1662. De private domssamlinger v/ Erik Reitzel-Nielsen. Bind VI: 1597-1608. Det danske sprog- og litteraturselskab. C. A. Reitzels forlag. København 1983. ISBN 87-87504-79-0.
- DEN DANSKE HAVE. Tekster om haver af danske forfattere udvalgt og med forord af Eske K. Mathiesen. III. med tegninger af danske kunstnere. Gyldendal 1982. Pris 138,00. ISBN 87-00-48391-5.
- DANSKE STUDIER 1982. Iver Kjær og Flemming Lundgreen-Nielsen under medvirken af Niels Houkjær. Akademisk Forlag. 176 s. Pris kr. 95,00. Universitets-Jubilæets danske samfund nr. 484. ISBN 87-500-2353-5.
- DANSK TIDSSKRIFT INDEX. Systematisk fortegnelse over indholdet af ca. 365 danske tidsskrifter. 60. årgang 1974. Udg. af Bibliotekscentralens Forlag, Ballerup 1982. ISBN 87-552-0717-0.
- FRAM - Fra Ringkøbing Amts Museer. Museumsrådet i Ringkøbing Amt. ISBN 87-88412-00-8.
- FRIDBERG, TORBEN, LONE GUNDELACH, WINNIE JØRGENSEN OG IVAN THAULOW: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 3. Det sociale ankesystem og kommunerne. Publikation 120. Kr. 40,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København. ISBN 82-00-06396-8.
- FRIMODT-MØLLER, BIRTHE: UNDERSØGELSE I DEN PRIMÆRE SUNDHEDSTJENESTE III. Alment praktiserende læger. Institut for Almen Medicin ved Københavns Universitet & Socialforskningsinstituttet. Publikation 119. Kr. 90,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-233-8.
- GRENAA OG OMEGN. FØR OG NU. 1982. Udgiver: Johnsen bogtryk/offset, Grenaa. Kr. 89,50. ISBN 87-87629-21-6.
- HANSEN, ERIK JØRGEN: ARBEJDERKLASSEN OG DE HØJERE UDDANNELSER. Socialforskningsinstituttet pjece 13. I kommission hos Teknisk Forlag, København. 1983. Kr. 22,00. ISBN 87-7487-225-7.
- HANSEN, ERIK JØRGEN, INGE MÆRKEDAHN OG MICHAEL SCHWEDLER: UDDANNELSESSYSTEMET OG FREMTIDENS BESKÆFTIGELSESTRUKTUR. Socialforskningsinstituttets publikation nr. 121. Kr. 42,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-238-9.

- HANSEN, KIRSTEN THONGAARD: GRIN UD! En bog om komisk teater i klassen. Dansk lærerforening/Skov 1983. Kr. 98,00. ISBN 87-587-0053-6.
- JAPSEN, G.: DEN FEJLSLAGNE GERMANISERING. Den tyske forening for det nordlige Slesvig – Bidrag til det tyske mindretals historie efter 1864. Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 57. Åbenrå 1983. ISBN 87-7406-001-5.
- JENSEN, MOGENS KJÆR: UNGES BOLIGSITUATION. Socialforskningsinstituttets publikation nr. 116. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1983. Kr. 35,00. ISBN 87-7487-228-1.
- JEPPESEN, KIRSTEN JUST: HANDICAP-HJÆLPEMIDLER II. Formidling og effektiv anvendelse. Socialforskningsinstituttets meddelelse nr. 39. I kommission hos Teknisk Forlag 1983. Pris kr. 35,00. ISBN 87-7487-226-5.
- JØRGENSEN, THOMAS MØLSTED: DE SOCIALE UDGIFTER 1970–1980. Socialforskningsinstituttets studie 47. I kommission hos Teknisk Forlag, København, 1983. Pris kr. 40,00. ISBN 87-7487-227-3.
- KOCH, KARSTEN, ELO NIELSEN OG SØREN SCHOU: HAGEKORSET I NORDEN. Et udvalg af nordisk nazistisk litteratur. Dansk lærerforening/Skov. Kr. 98,00. ISBN 87-587-0054-4.
- MARTINI, STEN: BEBOERNE OG BYFORNYELSE. Socialforskningsinstituttets publikation 117. I kommission hos Teknisk Forlag, København. Pris. kr. 40,00. ISBN 87-7487-234-6.
- MUSIK & FORSKNING 8 i 1982. Københavns Universitet. Musikvidenskabeligt Institut. C. A. Reitzels Boghandel A/S, København 1982. Pris kr. 90,00. ISBN 87-7421-357-1.
- MUSIKHISTORISK MUSEUM OG CARL CLAUDIUS' SAMLING 1981/1982. Red. Mette Müller. ISBN 87-88422-00-3.
- MØRKEBERG, HENRIK: HOLDNINGER TIL ARBEJDSTIDSPOLITIK. Socialforskningsinstituttets publikation nr. 115. I komm. hos Teknisk Forlag, København. Pris kr. 40,00. ISBN 87-7487-223-0.
- NENOLA-KALLIO, AILI: STUDIES IN INGRIAN LAMENTS. FF Communications No. 234. Helsinki 1982. ISBN 951-41-0451-X.
- NORDISK BIBLIOGRAFI FOR FOLKELIVSFORSKERE 1980. Red. Hjejil Resen Steenstrup i samarbejde med Benedicte Kirkegaard. NEFA Dokumentation, ny serie, nr. 4. Ekspedition: Museumstjenesten, Lynggård, DK-8800 Viborg. Kr. 80,00, for studerende kr. 64,00.
- NORD-LARSEN, MOGENS OG METTE KJØLLER: FORBRUGERUNDERSØGELSE I DEN PRIMÆRE SUNDHEDSTJENESTE I. Forbrug af ydelser. Socialforskningsinstituttets publikation 114. I kommission hos Teknisk Forlag. København. Kr. 85,00. ISBN 87-7487-222-2.
- NORD NYTT 14. Tema: Madkulturelle perspektiver. Red.: Päivyt Niemeläinen & Ole Rud Nielsen. Udg. NEFA-Norden. Kr. 44,00. ISSN 0008-1345.
- NORD NYTT 15. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Januar 1983. Udg. af NEFA-Norden. ISSN 0008-1345.
- NORDSÄGNER. Red. Bengt af Klintberg. Föreningarna Nordens Förbund 1983. ISBN 951-99431-2-9.
- NØRRE DJURS EGNSARKIVS ÅRSSKRIFT 1982. Udgiver: Nørre Djurs Egnarkiv. ISBN 87-87629-20-8.
- PLOVING, JAN, VITA PRUZAN OG JENS-ERIK MAJLUND: SOCIALREFORMUNDER-SØGELSERNE. Sociale netværk og holdning til sociale ydelser. Socialforskningsinstituttets meddelelse nr. 40. I kommission hos Teknisk Forlag 1983. Pris kr. 30,00. ISBN 87-7487-230-3.
- RANDERSBILLEDER 1750–1940. Prospekter af købstaden Randers. Udstillingskatalog udg. i samarbejde ml. Randers Kunstmuseum og Randers Lokalhistoriske Arkiv i forbindelse med en udstilling på Kunstmuseet 20.8.–19.9. 1983. Kr. 25,00. ISBN 87-88075-109.
- RESEN, PEDER HANSEN: ATLAS DANICUL, AALBORG STIFT. Udg. af Thomas W. Las-

- sen i dansk oversættelse v/ Erik Bøegh. Sæby Museum 1982. Kr. 93,00. ISBN 87-980836-19.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1982. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland v/ Dorrit Andersen, Knud Fanø og H. P. Jensen. ISSN 0106-4452.
- THE HUNTERS. Their Culture and Way of Life. Edited by Åke Hultkrantz and Ørnulf Vorren. Tromsø Museum Skrifter Vol. XVIII. Universitetsforlaget Tromsø-Oslo-Bergen. ISBN 82-00-05910-3.
- TOTA, MIA FINRUD DI: SØR-ITALIA. En europeisk koloni. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. Kr. 148,00. ISBN 82-00-06396-8.
- TRADISJON. Tidsskrift for folkeminnevitskap. Nr. 12, 1982. Universitetsforlaget. ISSN 0332-5997.
- TRANSGAARD, HENNING: NYE HOLDNINGER TIL BØRNEPASNING. Holdningsændringer blandt småbørnsmødre 1975-1979. Socialforskningsinstituttets studie 43. I kommission hos Teknisk Forlag, København. Kr. 25,00. ISBN 87-7487-214-1.
- UNIFOL. Årsberetning 1981. Institut for Folkemindevidenskab. Københavns Universitet. C. A. Reitzels Forlag A/S. København 1982. Kr. 65,00. ISBN 87-7421-354-7.
- VARBERGS MUSEUM. Årsbok 1982. ISBN 91-85720-046.
- VESTNORDISK BYGGESKIKK GJENNOM TO TUSEN ÅR. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre. Red. Bjørn-Myhre, Bjarne Stoklund, Per Gjørder. Stavanger 1982. AmS-skrifter 7. Arkeologisk museum i Stavanger. ISBN 82-90215-39-8.